

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HANEFÎ USÛLÜNDE TARTIŞMALI BİR DELİL
OLARAK İSTİSHÂB**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Feyza AYAZ

**Enstitü Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Pehlul DÜZENLİ

AĞUSTOS – 2017

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**HANEFÎ USÛLÜNDE TARTIŞMALI BİR DELİL
OLARAK İSTİSHÂB**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Feyza AYZ (147213005)

**Enstitü Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri**

Bu tez 18/08/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Pehlul DÜZENLİ   Yrd. Doç. Dr. Aytaç AYDIN   Yrd. Doç. Dr. Muhammet BEYLER

Jüri Başkanı

- ☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzeltme

Jüri Üyesi

- ☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzeltme

Jüri Üyesi

- ☐ Kabul
☐ Red
☐ Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Feyza AYAZ

9 Ağustos 2017

ÖNSÖZ

Ahsen-i takvim üzere yaratılan insan, bu vasıf üzere kalabilme yolunda Rabbine karşı kulluk görevlerini îfâ etme sorumluluğu taşımasının yanında dünya hayatında geçirdiği imtihan sürecinin bir parçası olarak yaşadığı toplum içerisinde de birtakım sorumlulukları bulunmaktadır. İslâmî ilimler literatüründe insanın bu süreçte özellikle amele dayalı fiillerinin mahdûd hâle gelmesinde en büyük payı fıkıh ilminin üstlendiği söylenebilir. Şer‘î hükümlerin istinbât edilme yollarını tanıtan usûl ilmi ise kişiye dünya ve ahiret saadeti sağlamaya yönelik bir disiplin olmasının yanı sıra ona son derece büyük önem atfedilmesinin bir diğer nedeni de temsil ettiği mezhebin bütünlüğünü ortaya koyma ve istikrârını sağlama yönünde hizmet etmesidir.

Bir ilmin mirasına vâkîf olabilmenin yolunun, o ilim erbâbı tarafından kullanılan ıstılahları bilmekten geçeceği müsellemidir. Bu çalışmanın da usûl-i fıkıhta yer verilen deliller ile bunlardan özellikle muteberliği tartışmalı olanlar ile ilgili birtakım ıstılahların daha sarîh ve anlaşılır hâle gelmesine katkı sağlaması ümit edilmektedir. Bu bakımdan Hanefî usûl eserlerinde delil olmaya uygunluğu tartışmalı kabul edilen yöntemlerin tespit edilerek incelenmesinin akabinde bunlardan en fazla üzerinde durulan istishâbu’l-hâlin gerek usûl gerekse furû‘a ait müellefât içerisinde nasıl değerlendirildiğinin ortaya konulması önem arz etmektedir.

Son olarak, ilim hayatım boyunca maddî ve mânevî desteklerini, özellikle de dualarını hiçbir zaman esirgemeyen, her türlü fedakârlığı gösteren aileme ve dostlarıma sonsuz müteşekkirim. İslâmî ilimlere uzanan yolun kapısını açan değerli hocam Ali İhsan Yağcı’ya, lisans ve lisansüstü eğitimim sürecinde İslâmî ilimlere ulaşabilmem konusunda imkânlar sunan ve mânevî desteğini her dâim hissettiğim saygıdeğer hocam Prof. Dr. İbrahim Hatiboğlu’na en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez konusunu belirleyip sınırlandırmada yardımcı olan ilk danışmanım Yrd. Doç. Dr. Tamim Alhalwani’ye, gerek bu çalışma gerekse her türlü ilmî çalışmada istişârede bulunduğum fakültenin diğer hocalarına ve tez konusunda sundukları değerli katkıları nedeniyle Yrd. Doç. Dr. Aytaç Aydın ve Yrd. Doç. Dr. Muhammet Beyler’e de teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak tez çalışmam süresince yaptığı ilmî

katkıları, ufuk açıcı müzâkereleri, gösterdiği anlayış ve sabrı için danışman hocam saygıdeğer Yrd. Doç. Dr. Pehlul Düzenli'ye şükranlarımı sunarım.

Feyza AYAZ

YALOVA 2017

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VII
YALOVA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ	VIII
YALOVA UNIVERSITY INSİTUTE OF SOCIAL SCIENCES MASTER THESIS SUMMARY ..	IX

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	2
2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM:

HANEFÎ MEZHEBİ'NDE DELİL KAVRAMI VE MUTEBERLİĞİ TARTIŞILAN DELİLLER

1. DELİL KAVRAMI.....	10
1.1. Delilin Sözlük ve Terim Anlamı	10
1.2. Delil ile İlgili Kavramlar	14
1.3. Delilin Çeşitleri	17
1.3.1. Kaynağı İtibarıyla.....	17
1.3.2. Aslılık ve Fer'ilik İtibarıyla	19

1.3.3. Açıklık ve Kapalılık İtibarıyla	22
1.3.4. Medlûlünün Kuvveti İtibarıyla.....	22
2. HANEFÎ USÛL ESERLERİNDEKİ DELİLLER VE MUTEBERLİĞİ	
TARTIŞILANLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	25
2.1. Hanefî Usûlünde Yer Verilen Deliller	25
2.2. Muteberliği Tartışılan Deliller	36
2.2.1. İlet ile İlgili Olanlar	37
2.2.1.1. Tard	37
2.2.1.2. Kıyas-ı Şebah	42
2.2.1.3. Sebr ve Taksim.....	43
2.2.2. Hüküm ile İlgili Olanlar	44
2.2.2.1. Delilsizlik ile İhticâc	45
2.2.2.2. İlham	49
2.2.2.3. Taklîd	50
2.2.2.4. Teâruzu'l-eşbâh.....	53
2.2.2.5. Meçhûl Mücmel	54
2.2.2.6. Sedd-i Zerâi'	56
2.2.2.7. İstishâbu'l-hâl.....	57

İKİNCİ BÖLÜM:

HANEFÎ USÛLÜNDE İSTİSHÂB KAVRAMI VE DELİL DEĞERİ

1. İSTİSHÂB KAVRAMI	60

1.1. İstishâbın Sözlük ve Terim Anlamı	60
1.2. İstishâb ile İlgili Kavramlar	63
1.2.1. Tahkîmu'l-hâl.....	64
1.2.2. İcmâ' İstishâbı.....	66
1.2.3. Zâhir veya Azhar ile Amel Etme	68
1.3. Hanefî Usûlünde Yapılan İstishâb Taksimleri	75
1.3.1. Debûsî'nin İstishâb Taksimi	75
1.3.2. Semerkandî'nin İstishâb Taksîmi.....	78
1.3.3. Bâbertî'nin İstishâb Taksimi	82
1.3.4. İbn Nüceym'in İstishâb Taksimi	84
2. İSTİSHÂBIN DELİL DEĞERİ HAKKINDAKİ TARTIŞMALAR	84
2.1. Mutlak Delil Kabul Edenler.....	85
2.2. Sadece Def' Konusunda Delil Kabul Edenler.....	88
2.3. Mutlak Olarak Reddedenler	92
3. İSTİSHÂBIN ŞER'Î DELİLLER ARASINDAKİ KONUMU.....	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

İSTİSHÂB DELİLİ İLE İLGİLİ KÜLLÎ KÂİDE VE FIKHÎ MESELELERE ÖRNEKLER

1. KÜLLÎ KÂİDE ÖRNEKLERİ.....	99
1.1. “Yakîn, Şekk İle Zâil Olmaz”	104
1.2. “Bir Şeyin Bulunduğu Hal Üzere Kalması Asıldır”	110

1.3. “Kadîm Kıdemi Üzere Terk Olunur”	113
1.4. “Berâet-i Zimmet Asıldır”	118
1.5. “Sıfât-ı Ârızada Asl Olan Ademdir”	120
1.6. “Bir Emr-i Hâdisin Akrab Evkâtine İzâfeti Asıldır”	122
1.7. “Kelâmda Asl Olan Mana-i Hakîkîdir”	126
1.8. Diğer Kâideler	128
2. İSTİSHÂB DELİLİNE ÖRNEK TEŞKİL EDEN BAZI MESELELER	132
2.1. Mefkûd	133
2.2. Şâhitlik	135
2.3. İnkâr Üzerine Sulh	136
2.4. Şuû’a	138
2.5. Kölenin Azad Edilmesi	140
2.6. Lakîr	141
SONUÇ	143
KAYNAKÇA	147
ÖZGEÇMİŞ	163

KISALTMALAR

a.s.	: aleyhisselâm
b.	: bin, ibn
Bkz.	: bakınız
c.	: cilt
c.c.	: celle celâluhu
çev.	: çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h.	: hicrî
Hz.	: hazreti
Hız.	: hazırlayan
İHAD	: İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
nr.	: numara
ö.	: ölüm
r.a.	: radiyallâhü anh
s.	: sayfa
s.a.v.	: sallalâhü aleyhi ve sellem
SÜİFD	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
sy.	: sayı
t.y.	: yayın tarihi yok
thk.	: tahkik eden
trc.	: tercüme eden
vb.	: ve benzeri
vr.	: varak
y.	: yıl
y.y.	: yayın yeri yok

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Hanefî Usûlünde Tartışmalı Bir Delil Olarak İstishâb	
Tezin Yazarı: Feyza AYAZ	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Pehlul DÜZENLİ
Kabul Tarihi: 18.08.2017	Sayfa Sayısı: IX+163
Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri	Bilimdalı: İslam Hukuku
Usûl-i fikh, tafsîlî delillerden hükümlerin nasıl istinbât edildiği hakkında bilgi veren bir bilim dalıdır. Usûl-i fikhın konularından birini teşkil eden deliller ise temsil ettikleri mezheplerin ictihâd yöntemlerini ve mezhebin üzerinde kurulduğu sistemi aktarma çabasının bir parçasıdır. Bu çalışmada da istishâb özelinde Hanefî mezhebinde muteberliği tartışmalı olan deliller ele alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde delil kavramına yer verilmiştir. Bu meyanda istishâbın da içerisinde bulunduğu, muteberliği tartışmalı olan bazı delillerin, ‘delilsizlik ile ihticâc’, ‘saptırıcı’, ‘fâsid’ ve benzeri vasıflar ile nitelendirilerek aktarıldığı; kimi zaman ise illeti tespit etme yöntemlerinden tenkit edilen ‘tard’ bağlamında değerlendirildiği tespit edilmiştir. Bu deliller hakkında kısaca bilgi verilerek birlikte anılmaları hususunda ortak bir paydanın gözetilip gözetilmediğine temas edilmiştir. İkinci bölümde bu tür deliller arasında en fazla tartışma konusu yapılan istishâb delili ele alınarak mâhiyet ve çeşitlerine yer verilmiş; delil değeri ve diğer deliller arasındaki konumuna dair serd edilen görüşler incelenmiştir. Son bölümde ise istishâb delili ile ilişkilendirilen küllî kâideler tahlil edilmiş; ayrıca konunun daha anlaşılır hâle gelmesi için usûl eserlerinde istishâb delili ile ilgili işaret edilen bazı örnekler îzâh edilmiştir. Sonuç olarak, Hanefî usûl eserlerinde muteberlik bağlamında değerlendirilen delillerin değer olarak aynı derecede görülmediği; bu delillerden istishâbın ise özellikle bir başkasını ilzâm etme ve yeni haklar elde etmede kullanılabilecek kuvvette bir delil olmasa da, mezhep tarafından kabul edilen delillerin sonuç vermemesi durumunda mevcut hakları korumada fayda sağladığı söylenebilir.	
Anahtar kelimeler: Hanefî mezhebi, delil, delilsizlik, istishâb, zâhir.	

Yalova University Institute of Social Sciences Master Thesis Summary

Thesis Title: Istishâb as a Controversial Evidence in Hanafî Method	
Thesis Author: Feyza AYAZ	Advisor: Yrd. Doç. Dr. Pehlul DÜZENLİ
Date of Acceptance: 18.08.2017	Total Number of Pages: IX+163
Department: Islamic Sciences	Field of Study: Islamic Law
Jurisprudence Method is a science which gives information about how provisions are determined from detailed evidence. Evidences which compromise one of the subjects of jurisprudence method are a part of the effort to narrate opinion methods of sectarians which they represent and the opinions which sectarian is based on. In this study, evidences which are controversial in terms of abidingness in Hanafî sectarian are handled specific to istishâb (a provision which was valid in the past and is known to be valid today). In the first part of the study, concept of evidence are talked about. Inter alia, it is detected that evidences which istishâb is within and are controversial in terms of abidingness are narrated by being considered with ‘no evidence and proof’, ‘deflecting’, ‘defeatist’ etc. and sometimes are evaluated within the context of ‘rejection’ which is criticized from detecting methods for disorder. Whether there is a common ground for them to be narrated together is talked about by giving information about these evidences. In the second part, nature and its varieties are talked about; opinions on the situation between evidence value and other evidences are analyzed by handling istishâb evidence which is the mostly contentious one among this kind of evidences. In the last part, regulations which are associated with istishâb evidence are analyzed; also, some examples which are pointed about istishâb evidence in method works are talked about to make the subject clear. As a result, in Hanafi method works, it can be said that evidences which are evaluated within the scope of abidingness, are not seen equally valuable; although istishâb, one of these evidences, is not a powerful evidence which can be used specially to bind someone and get new rights, it can be useful to protect existing rights when evidences which are accepted by sectarian do not show results.	
Keywords: Hanafî sectarian, evidence, no evidence, istishâb evident.	

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Temel gayesi ilâhî murâdî anlama olan fıkıh usulü, bu sayede insanı dünya ve âhiret mutluluğuna ulaştırmayı hedefler. Ayrıca bu alanda telif edilen eserler incelendiğinde çoğunun bu temel gayenin yanı sıra bir mezhebin hükümleri istinbât etmede takip ettiği usulünü ve kendisine özgün sistemini meydana getiren yöntem ve metodlarını ortaya koymak suretiyle onun iç tutarlılığını ve bütünlüğünü temin etmeye ve istikrârını devam ettirmeye yönelik telif edildiği söylenebilir. Bu gayeye ma‘tuf olarak da usûl eserlerinde ele alınan deliller ve bunların ele alınma yönlerinin farklılık arz ettiği görülür. Nitekim çoğu usûl eserinde delillerin serd edilmesi meyanında eserin telif edildiği mezhep tarafından kabul edilen delillerin yanı sıra kabul edilmeyenlere işâret edilmiş veya bu delillerin izah edilmesinin akabinde kabul edilmesi tartışmalı olan deliller de müstakil olarak değerlendirilmeye ihtiyaç duyulmuştur. Benzer şekilde bu çalışmanın temel kaynaklarını teşkil eden Hanefî usûl eserlerinde de mezhebin iç tutarlılık ve sistematığına yönelik problem oluşturacak olan bu tür delillerin delil olmama özelliklerine dikkat çekilmiştir.

Usûl eserlerinde gözetilen mezkûr gâyelerden hareketle, çalışmanın başlangıcında delil değeri hakkında mezhepler arasında ihtilaf bulunduğu gibi Hanefî mezhebinde de muhtelif görüşlerin benimsendiği istishâb delilinin ele alınması düşünülmekteydi. Ne var ki bu delilin Hanefî usûl eserlerinde hangi bağlamda incelendiği araştırıldığında iki farklı yaklaşımın bulunduğu görülmüştür. Usûl müelliflerinin bir kısmı, makbul görülen delillerin incelenmesinin akabinde istishâb ve benzeri delilleri ‘saptırıcı’, ‘fâsid’, ‘kâsır’ ve benzeri ifadelerle başlıklandırarak müstakil bir bölüm içerisinde tahlil etmişlerdir. Diğer bir kısmı ise kıyas bahsi içerisinde *tard* metodunun illeti tespit etmeye uygun bir metod sayılmadığını izah etmelerinin akabinde diğer usûlcülerin müstakil olarak ele aldığı metodlardan bazılarına değinmişler ve bunların delil olarak kabul edilmeme bakımından *tarda* benzediğini vurgulamışlardır. Buna binâen bu çalışmada öncelikli olarak usûl eserlerinde bahsi geçen başlıklar çerçevesinde değerlendirilen deliller tespit edilmiş, bu başlıklandırmaların bulunmadığı eserlerde ise *tard* bahsine mürâaat edilmiştir. Böylelikle Hanefî usûl eserlerinde bu tür delillerin zikredilmesi konusunda bir tutarlılık gözetilip gözetilmediği tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Öte yandan söz konusu delillerin tamamının bütün yönleriyle ele alınması bu çalışmanın sınırlarını aşan bir çalışma gerektireceği âşikârdır. Dolayısıyla bu çalışmada bu tür deliller kısaca tanıtılacak, bunlar arasında zikredilen istishâbu'l-hâl delili üzerinde yoğunlaşarak literatür içerisindeki konumuna gerek usûl gerek furû' gerekse kavâid açısından ışık tutmaya çalışılacaktır. Bu sayede mezhep içerisinde tartışmalı olduğu belirtilen istishâb delilinin özellikle delil olma derecesi bakımından kendisine verilen örnekler incelenerek usûlde benimsenen muhtelif görüşlerin furû'da etkisinin bulunup bulunmadığının ortaya konulması amaçlanmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ

Çalışmamızda özellikle istishâb kavramı, Hanefî mezhebinde makbul bir delil olup olmaması bakımından ele alındığından birinci derecede kaynaklarımızı Hanefî usûl eserleri teşkil etmektedir. İstishâb kavramının kullanımı ve delil değeri konusunda mezhep içerisinde meydana gelen tartışmaların takip ve tahlilinin doğru bir şekilde yapılabilmesi için kavramın günümüzdeki anlamını kazanma sürecinde geçirdiği aşamaların kronolojik olarak incelenmesi önem arz etmektedir. Bu nedenle çalışmanın temel kaynaklarını Hanefî usûlünü temsil gücü yüksek ve kurucu nitelikteki eserler oluşturmaktadır. Ayrıca gerek bu eserlerin daha iyi anlaşılabilmesi gerekse müstakil eser yazmak yerine şerh ve hâşiye yazmakla yetinen fukahâ ve usûliyyûnun görüşlerine ulaşılabilmesi açısından bu eserlerin bazı şerh ve hâşiyelerinden de faydalanılmıştır. Öte yandan bu kavram, furû' ve kavâid literatürü açısından da değerlendirileceğinden Hanefî mezhebine ait furû' ve kavâid türü eserler de ikincil kaynaklarımızı oluşturmuştur.

Mezhebin usûlü hakkında yazılan eserlerden günümüze ulaşan ve usul konularının geneline yer veren en eski kaynak hicrî IV. asırda Cessâs'ın (ö. 370/981) *el-Fusûl fi'l-usûl* isimli eseridir. Bununla birlikte Cessâs'ın hocası Ebü'l-Hasen Ubeydullah el-Kerhî'den (ö. 340/952) bize ulaşan *er-Risâle* hacmi küçük olmasına ve usûl konularını işlemeye yönelik telif edilmemesine rağmen bizim konumuzla ilgili bazı asıllara yer vermesi açısından önemli bir kaynaktır.

Hanefî usulünün sistematik hale gelmesinde öncü kabul edilen ve bu konuda sonraki usûl eserlerine de kaynaklık eden Ebu Zeyd ed-Debûsî'nin (ö. 430/1039) *Takvîmü'l-edille fî'l-usûl* isimli eseri bulunmaktadır. Debûsî'den sonra V. Asır Hanefî âlimlerinin eserleri arasında Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ali es-Saymerî'ye (ö. 436/1045) ait *Kitâbü Mesâilî'l-hilâf fî usûli'l-fikh*'ı, Ebû'l-Usr Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed el-Pezdevî'ye ait (ö. 482/1089) *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*¹ ve Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî'nin (ö. 483/1090) *Usûlü's-Serahsî*'si kullanılan kaynaklardandır.

Hicrî VI. yüzyıla ait bize ulaşan eserlerde, o dönemde meydana gelen mezhep içi Mâturîdî-Mûtezilî ayrışmasının da yansıması olarak kelâmî yönün ağır bastığı görülmektedir. Bu dönemde yazılan eserlerden Alâüddîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkândî'nin (ö. 539/1144) *Mîzânü'l-usûl fî netâici'l-'ukûl*'ü, Ebû'l-Feth Alâüddîn Muhammed b. Abdilhamîd el-Üsmendî'nin (ö. 552/1157) *Bezlü'n-nazar fî usûli'l-fikh*'ı ve Mahmûd b. Zeyd el-Lâmişî'nin (ö. hicrî VI. asır) *Kitâb fî usûli'l-fikh*'ı kaynaklarımız arasında bulunmaktadır.

VII. yüzyıldan günümüze ulaşan Ebû Abdillâh Hüsâmeddîn Muhammed b. Muhammed el-Ahsîkesî'nin (ö.644/1246-47) *el-Müntehab fî usûli'l-mezheb*², Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Habbâzî'nin (ö. 691/1292) *el-Mûğnî fî usûli'l-fikh*'ı ve Muzafferüddîn İbnü's-Sââtî'nin (ö. 694/1295) *Nihâyetü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl* isimli eserleri ve İmâm Nizâmüddin eş-Şâşî'nin (ö. 7. yy) *Usûlüş-Şâşî* isimli eserleri de incelenmiştir. VIII. yüzyıldan tevârüs ettiğimiz kaynaklar arasında ise Ebû'l-Berekât

---

¹ Ayrıca Pezdevî'nin eserinin anlaşılır hale gelmesinde bu esere yazılan şerhlerden Hamidüddîn Ali b. Muhammed b. Ali ed-Darîr el-Lâmuşî'nin (ö. 666/1268) *Kitâbü'l-fevâid alâ Usûli'l-Pezdevî*'si Hüsâmuüddîn Hüseyn b. Alî es-Sıgnâkî'nin (ö.714/1314) *el-Kâfî şerhu usûli'l-Pezdevî*'si, Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî'nin(ö. 730/1330) *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*'si ile Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *et-Takrîr alâ Usûli'l-Pezdevî*'sinden oldukça istifâde edilmiştir.

² Kullanılan şerhleri arasında Hüsâmuüddîn Sıgnâkî'nin *el-Vâfî fî usûli'l-fikh*'ı, Kıvâmuüddîn Emîr Kâtip b. Emir el-İtkânî'nin (ö. 758/1357) *et-Tebyîn*'i zikredilebilir.

Hâfızüddîn en-Neseî'nin (ö. 710/1310) *Menâru'l-envâr*'i³, Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ud el-Buhârî'nin (ö. 747/1346) *Tenkîhu'l-usûl*'ü⁴ yer almaktadır.

IX. yüzyıl kaynakları arasında ise Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) *Fusûlü'l-bedâyî*'si, İbnü'l-Hümâm lakabıyla meşhur Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî'nin (ö. 861/1457) *et-Tahrîr fî ilmi'l-usûl*'ü⁵, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Mirkâtü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*'ü⁶ bulunmaktadır. XII. yüzyılda Muhîbullâh b. Abdişşekûr el-Bihârî'nin (ö. 1119/1707) *Müselle mü's-sübût*'u⁷ ve Ebû Saîd el-Hâdimî'nin (ö. 1176/1762) gerek usûl gerek kavâid literatürü için önem arzeden *Mecâmi'u'l-hakâik*⁸ isimli eseri de kullanılan kaynaklardandır.

Bu usul eserlerinin yanı sıra Osmanlı dönemi âlimlerinden İbn Nuceym olarak tanınan Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî'nin (ö. 970/1563) *Risâle fî'l-istishâb ve mâ teferra'a aleyhi mine'l-mesâilî'l-fikhiyye* isimli risâlesi ile Ahîzâde Abdülhalîm Efendi'nin (ö. 1013/1604) *Risâle fî mebhâsi'l-istishâb* isimli risalesi, mezhep içerisinde kendisine ulaşabildiğimiz müstakil olarak istishâbı konu edinen eser olmaları yönüyle istifade edilen kaynaklar arasındadır. Özellikle Ahîzâdenin risâlesi gerek istishâbın delil değeri gerekse istishâb ile zâhir arasındaki ilişkiyi tahlil etmesi bakımından önemlidir.

³ Yine müellifin kendisine ait olan *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Menâri'l-envâr*, Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Kâkî'nin (ö. 749/1348) *Câmi'u'l-esrâr fî şerhi'l-Menâr*, İbn Melek'in (ö. 801/1398) *Şerhu'l-Menâr*'ı, Zeynüddîn İbn Nuceym'in (ö. 970/1562) *Fethu'l-gaffâr fî şerhi'l-Menâr*'ı, Alâüddîn Muhammed b. Alî el-Haskefî'nin (ö. 1088/1677) *İfâdatü'l-envâr 'alâ usûli'l-Menâr*'ı, Molla Civen'in (ö. 1130/1718) *Nûrû'l-envâr fî şerhi'l-Menâr*'ı, zikredilebilir.

⁴ Müellifin kendisine ait *et-Tavzîh fî halli gavâmizi't-Tenkîh* isimli şerhi ile Kemâlpaşazâde'nin (ö. 940/1534) Sadrüşşerîa'nın *Tenkîhu'l-usûl*'ünü yeniden düzenleyip şerhettiği ve kendi görüşlerine yer verdiği *Tağyîru't-Tenkîh* isimli eserinden de istifade edilmiştir.

⁵ İbn Emîru Hâc'ın (ö. 879/1474) *et-Tahrîr ve't-Tahbîr*'i ve Emîr Pâdişâh'ın (ö. 987/1579) *Teyşîru't-Tahrîr*'i İbnü'l-Hümâm'ın eserini anlamada oldukça sık başvurulmuştur.

⁶ Müellifin kendi şerhi olan *Mir'âti'l-usûl fî şerhi mirkâtî'l-vüsûl*'ü ve Mevlânâ Mehmed İzmîrî'nin (ö. 1165/1751) Hâşiye 'alâ Mir'âti'l-usûlünden faydalanılmıştır.

⁷ Bahrülulûm el-Leknevî'nin (ö. 1225/ 1810) *Fevâtihu'r-rahâmât* isimli şerhinden eserin daha iyi anlaşılması bakımından istifade edilmiştir.

⁸ Mustafa Hulûsi Güzelhisârî'nin (ö. 1253/1837) *Menâfi'u'd-dekâik fî şerhi Mecâmi'i'l-hakâik* isimli şerhine Hâdimî'nin eserinin anlaşılmasında sık sık başvurulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde istishâbın kavâid ve furû ile ilgili yönü incelendiğinden Hanefî mezhebine ait kavâid literatürü içerisinde Zeynüddîn İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eseri ve şerhlerinden, Hâdimî'nin *Mecâmi'u'l-hakâik*'inin kâidelere tahsis edilmiş olan hâtîme bölümünden, Nâzırzâde Muhammed b. Süleyman'ın *Tertîbü'l-leâlî fî silki'l-emâlî* isimli eserinden ve Mecelle metnine yapılan şerhlerden istifade edilmiştir. İstishâbın furû meselelerdeki kullanım alanının çok geniş olması nedeniyle onun ile ilgili zikredilecek örnekler usûl eserlerinde onun sadece def konusunda delil kabul edilmesine dair yer verilen meseleler ile sınırlı tutularak bu örneklerin mezhebin furû kaynaklarında araştırılmasıyla yetinilmiştir.

Modern dönem çalışmaları arasında bu tezin özellikle birinci bölümü açısından benzerlik arz eden Ahmed et-Tâî'nin *el-Edille gayru'l-mutebera 'inde cumhuri'l-usûliyyîn* isimli çalışması, muteber olmayan delilleri ele almıştır. Ancak bu çalışma cumhur usûlcülerin görüşlerine yer vermesi hasebiyle Hanefî mezhebinde zikredilen ve kabul edilmeyen deliller açısından yeterli ve kapsamlı bilgi vermemektedir. Bu eser dışında toplu bir şekilde bu delilleri değerlendirme amacıyla telif edilen bir çalışma tespit edememekle birlikte zaman zaman işaret edileceği üzere bazıları hakkında müstakil makaleler bulunmaktadır. Bu makalelerden özellikle Hâlid b. Muhammed el-Arûsî'nin “Mes'eletü'l-ihcâc bi ademi'd-delil” isimli çalışması delilsizlik ile ihcâc kapsamında diğer muteber olmayan delillere de yer vermesi bakımından dikkat çekmektedir.

İkinci bölümü oluşturan istishâbu'l-hâl delili ile ilgili modern dönemde yapılan bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar arasından Hasan b. İbrahim el-Hindâvî'nin “*el-İctihâdü'l-istishâbî ve eseruhû fî'l-fikhi'l-İslâmî*” isimli çalışması, Muhammed Fethî ed-Düreynî'nin “*Buhûs mukârane fî'l-fikhi'l-islâmî ve usûlihî*” isimli kitabında yer verdiği istishâb ile ilgili bölüm ve Hânefî mezhebindeki ihtilâf edilen hususlara dikkat çekmesi açısından önem arzeden Heysem Abdülhamîd Ali Hazne'nin *el-İhtilâfâtü'l-usûliyye beyne medraseteyi'l-Irak ve Semerkand ve eseruha fî usûli'l-fikhi'l-Hanefî* isimli doktora tezinden istifade edilmiştir. Ayrıca bu konuya dair Hızır Ali İdris'e ait *el-İstishâb ve eseruhû fî'l-furû'ı'l-fikhiyye* ve Avnî Ahmed Muhammed Musâvere'ye ait *el-İstishâb: Hücciyetühû ve eseruhû fî'l-ahkâmi'l-fikhiyye* isimli çalışmalara

ulaşılmakla birlikte bu eserler bütün mezhepleri ele alması nedeniyle temel kaynaklarımız arasında yer almamaktadır.

Günümüzde istishâb delili hakkında yapılan türkçe çalışmalar arasında Yaşar Koçyiğit'in *Bir Hüküm ve Küllî Kâide Kaynağı Olarak İstishâb* isimli yüksek lisans tezi dört mezhebi ele alan ve istishâbın kâide yönüne ağırlık veren bir çalışmadır. Halil Efe'nin *Hanbelî Fıkıh Usûlü Eserlerinde İstishâb Delili* isimli yüksek lisans tezi, Hanbelî usulü ile, Nurhayat Haral Yalçı'nın *İlk Beş Asır Usûlü'l-fıkh Literatüründe İstishâb Delili* isimli doktora tezi ise ilk beş asır ile sınırlıdır. Mustafa Kelebek'in "İslam Hukukunda İstishâb Delili ve Uygulamadaki Yeri" ve Osman Şahin'in "İslâm Hukuk Metodolojisinde İstishâb" isimli makaleleri de bir mezhep ile sınırlı olmamaları bakımından Hanefî mezhebinin istihsâb anlayışını yansıtmada muhtasar kalan çalışmalardır. Erdoğan Sarıtepe'nin "İstishâb Deliline Hanefilerin Yaklaşımı" isimli makalesi ise Hanefî usûl eserleri açısından istishâb deliline kısaca ele almıştır.

Bu çalışmada ise konuların işlenmesinde genel olarak kronolojik metod takip edilecek, dolayısıyla âlimlerin isimlerinin ilk geçtiği yerde vefat tarihi verilecektir. Bununla birlikte bu kronolojinin sağlıklı bir şekilde takip edilebilmesi açısından ihtiyaç duyulduğunda vefat tarihleri tekrar zikredilecektir. Bilhassa bu çalışmanın konusuyla yakın irtibatı olan kavram veya taksimlere yer verilirken tespit edilmesi durumunda literatür içerisinde ilk yer veren ve sonrasında bunları benzer veya aynı lafızlar ile aktaran müelliflere işaret edilecektir. Ayrıca bu tür çalışmanın ana konusuyla ilgili olan kavramlar için zikredilen tanımlar, Arapça ve Türkçe karşılıkları birlikte verilecektir. Arapçalarına yer verilen ayet ve hadislerin tamamı, tanım ve kâidelerin ise gerekli görülen kısımları harekelenecektir. Usûl eserlerinde yer verilen delil ve yöntemler serdedilirken bu çalışmada tercih edilen isimleri ile aktarılacak, usûl eserlerinde geçtiği hâli ise parantez arasında verilecektir.

Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Hanefî usûlüne ait mezkûr kaynaklardan Hanefî mezhebinde delil kavramının mâhiyetine dair serd edilen bilgiler tespit edilmeye çalışılacak, bu kavrama yüklenen anlam ile benzer anlamları ifade etmek için kullanılan kavramlara temas edilecektir. Kavramın mâhiyetinin daha

iyi anlaşılabilmesi için muhtelif bakış açılarıyla ona yöneltilen sınıflandırmalar ele alınacaktır. Bu meyanda Hanefî usûlünde özellikle makbul olmamayı aksettiren nitelendirmeler ile serd edilen deliller tespit edilmeye çalışılacak; ayrıca zaman zaman bu deliller arasındaki irtibâtı sağlayan hususlara işaret edilecektir.

Diğer iki bölümün konusunu ise bu delillerden mezhep içerisinde en fazla tartışma konusu yapılan istishâb delili teşkil etmektedir. Dolayısıyla istishâb delilinin Hanefî usûl eserlerinde ele alındığı şekliyle sunulması öncelik arz etmektedir. Bu gayeye binâen ikinci bölümde istishâbın sözlük ve terim anlamı ele alınacak ve istishâb konusu çerçevesinde değinilen bazı kavramlar incelenecektir. Daha sonra bu delil ile ilgili mezhep içerisinde yapılan sınıflandırmalar serd edilecek ve onun delil değeri hakkında beyân edilen görüşler değerlendirilmeye çalışılacaktır. Son olarak ise istishâbın deliller hiyerarşisi içerisindeki konumu ve kendisine ne zaman başvurulması gerektiği ele alınacak ve bu konuda özellikle teâruz bahislerinde istishâbın hangi aşamada değerlendirildiğine yer verilecektir.

Üçüncü bölümde ise istishâb delili ile ilgili kavâid türü eserlerde yer verilen kâideler izah edilecektir. Ancak bu delil ile bağlantısı kurulan bütün kâidelerin tespit ve sunumu çalışmanın sınırlarını aşacağından *Mecelle*'deki küllî kâideler arasında istishâba dair yer verilenler ile sınırlı kalınacak, bu kâideler işlenirken ise zaman zaman diğer kavâid türü eserlerde geçen istishâb ile ilgili kâidelere de atıfta bulunulacaktır. Ayrıca bu bölümde usûl eserlerinde istishâb delilinin uygulanmasına dair işaret edilen birtakım örnekler ele alınacak ve bunların gerek usûl gerek furû' eserlerinde hangi bağlamda yer verildiği değerlendirilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM:
HANEFÎ MEZHEBİ'NDE DELİL KAVRAMI VE MUTEBERLİĞİ
TARTIŞILAN DELİLLER

1. DELİL KAVRAMI

Fıkıh usûlünün konularından biri de hükümlerin kendilerinden istinbât edilmesi hasebiyle delillerdir. Bu bölümde Hanefî usûlünde muteber olmadığı ifade edilen delillere geçmeden önce delil kavramının sözlük ve terim anlamı, onun ile ilgili birtakım kavramlar ve çeşitleri gibi mâhiyetini ilgilendiren bazı hususlara yer verilecektir.

1.1. Delilin Sözlük ve Terim Anlamı

Sözlükte “kendisiyle istidlâl yapılan şey, delâlet eden, yoldaki emâre, mürşid, kâşif” gibi anlamlarına gelen ‘دليل / *delil*’ kelimesi, ‘فعل / *fa’il*’ kalıbında bir isim olup bu kelimenin fiili, mazisi fethalı, muzârisi dammeli olan ‘د-ل-ل’ kök harflerinden oluşmaktadır. Bu kelimenin cemîsi ‘أدلة’ ve ‘أدلاء’ şeklinde gelmiştir. Master hâlinin; ‘دلالة’, ‘دلالة’ ve ‘دولة’ şeklinde üç türlü kullanımı bulunmakla birlikte bunlar arasında yaygın olan fethalı okunuş biçimidir.⁹ Ayrıca *delilin*, ismî fâil kalıbında gelen *dâll* kelimesi ile aynı anlamda kullanıldığı ifade edilmiştir. Her ne kadar Cevherî (ö. 400/1009), ‘دليل’ ile ‘دليلی’ kelimelerinin de aynı anlamda kullanıldığını belirtse de¹⁰ sonraki lügat müellifleri, bu kelimenin master olması nedeniyle Cevherî’nin bu ifadesinin hatalı olduğuna ve bu kelimenin delilin masterı olan delâlet anlamına geleceğine dikkat çekmişlerdir.¹¹

⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-ayn*, thk. Abdülhamîd Hindâvî, Beyrut 1424/2003, II, 43; İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen el-Ezdî el-Basrî, *Kitâbu cemhereti’l-lüğa*, thk. Remzi Münîr el-Ba’lebekkî, Beyrut 1987, I, 114; İbn Fâris, Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. el-Hemedânî, *Mu’cemü’l-lüğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun, Dârü’l-Fikr, 1979, II, 225; İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü’l-‘Arab*, Kâhire t.y., s. 1414; Feyyûmî, Ebü’l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî, *el-Misbâhu’l-münîr fî’ş-şerhî’l-kebîr*, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1987, s. 76.

¹⁰ Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh: Tâcü’l-lüğa ve sıhâhu’l-‘Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, Beyrut 1999, IV, 1698.

¹¹ Firûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kub, *el-Kâmûsü’l-muhît*, thk. Mektebetü’t-Tahkiku’t-Türâs fî Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1426/2005, s. 1000; Zebîdî, Ebü’l-Feyz Muhammed el-

Delil kavramının bahsi geçen bu sözlük anlamlarından bazılarının usûl eserlerinde özellikle vurgulandığı ve terim anlamının bunlar üzerine geliştiği görülmektedir.¹² Bu anlamlardan birincisi, dumanın ateşe delil olması gibi “medlûlün bilinmesi için konulmuş olan alâmet” anlamıdır. İkincisi ise rehber ‘دليل القافلة / delîlül’l-kâfile’ denilmesi gibi ism-i fâil anlamında “delâlet eden” demektir. Nitekim ikinci anlamına binâen Allah Teâlâ’ya izâfî terkip halinde ‘دليل المتحيرين / delîlül’l-mütehayyirîn’ denildiği ifade edilmiştir.¹³ Ebû Bekir el-Cessâs (ö. 370/981), bu kelimenin ikinci anlamında kullanılabilmesi için muhakkak bir kaydın gerekli olması gerekçesinden hareketle birinci anlamı esâs almıştır. Nitekim zikredilen örneklerde de delil kelimesi *kâfile* ve *mütehayyirîn* şeklinde bir izâfet ile kayıtlı olarak kullanılmıştır.¹⁴

Hanefî usûl eserlerinde *delil* kavramı hakkında zikredilen ıstılâhî tanımların tarihsel süreç içerisinde gösterdiği değişiklikler ve bu değişikliklere dair mezhep içerisinde görülen eğilimlerin daha iyi gözlemlenebilmesi için tespit edilen tanımlar kronolojik olarak sıralanacaktır. Bu bakımdan Alâüddîn es-Semerkandî’nin (ö. 539/1144) İmâm Mâtürîdî’den (ö. 333/944) naklettiği tanımlar kaynaklarımız arasında tespit edilebilen ilk tanım olması açısından önem arz etmektedir. *Mîzânü’l-usûl*’de onun kitaplarından oldukça fazla nakilde bulunduğu görülen Semerkandî, delil hakkında da ona nispet ederek iki farklı tanıma yer vermiştir. *Me’ hazü’ş-şerâi’*’den ‘الدليل هو الهادي وهو / المعرف لمن تأمل ما هو دلالة معرفته / Delil yol gösterendir. Düşünen kişiye bilgisinin delâletini tanıtır.’ şeklinde aktardığı tanımda delilin ism-i fâil anlamı, ‘الدليل هو العلم الذي من سلكه / أفصى به إلى غرضه ومقصوده / Delil, kendisini takip eden kişiyi amacına ulaştıran alâmettir.’

Murtazâ, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî ve diğerleri, Kuveyt 1993, XXVIII, 498-499.

¹² Bu çalışmada Hanefî usûl eserleri ile sınırlı kalınması nedeniyle diğer mezheplerin usûl eserlerinde geçen delilin tanım ve taksimlerini toplu halde görmek için bkz: İltaş, Davut, *Fıkıh Usulünde Mütekellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006, s. 15-49.

¹³ Semerkandî, Alâüddîn Muhammed b. Ahmed, *Mîzânü’l-usûl fî netâici’l-‘ukûl*, thk. Abdülmelik Abdurrahman es-Sâ’dî, Medine 1987, I, 101; Lâmişî, Ebu’s-Senâ Mahmûd b. Zeyd, *Kitâb fî usûli’l-fıkıh*, thk. Abdülmecid Türkî, Darü’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1995, s. 82.

¹⁴ Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî, *el-Fusûl fî’l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî, Kuveyt 1414/1994, IV, 7-8.

şeklinde *Kitâbü'l-cedel*'den aktardığı tanımda ise medlûlün bilinmesi için konulan 'alâmet' anlamı esas alınmıştır.¹⁵

Cessâs (ö. 370/981), söz konusu kavramın tanımını “الدليل هو الذي إذا تأمله الناظر المستدل / *Delil, istidlâl yapan nâzırı (delil hakkında düşünen kişiyi) kendisi hakkında düşündüğü zaman medlûl konusundaki bilgiye ulaştıran şeydir.*” şeklinde kaydetmiş; ayrıca delilin medlûlün aleyh için bir sebep veya mucib olmadığına dikkat çekmiştir.¹⁶ Yani ona göre delilin bizzat medlûl hakkında herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle delil, sadece kendisi hakkında düşünen kişiyi medlûl ile ilgili bilgiye ulaştırmaktadır.

Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1039) ise delili “هو اسم لحجة منطق / *Konuşma hücceti (içerisinde konuşmanın bulunduğu hüccet) için (kullanılan) isimdir.*” diyerek kısaca tanıtmakta, dumanın ateş için ve binanın binayı yapan kişi için delil olmasını bu tanımlamaya aykırı bulmamaktadır. Zira bu tür şeylere onlarda konuşma manasının bulunması nedeniyle mecâzen delil denilebileceğini belirtir.¹⁷ Ayrıca delile benzer anlamda kullanılan diğer kavramların (hüccet, burhan vb.) aksine *delil* kavramının ister hakîkî ister mecâzî anlamda kullanılsın sadece var olanı açıkladığını ifâde eder.¹⁸ Delil ve delil ile benzer anlam taşıyan kavramların tarif ve hükümleri konusunda genellikle Debûsî'den nakilde bulunup onunla aynı görüşü benimsediği görülen Şemsüddîn es-Serahsî (ö. 483/1090) de delilin hükmü îcap eden değil, izhâr eden olduğunu vurgulamaktadır.¹⁹ Debûsî, bahsi geçen tanımın yanı sıra delil için “ما أتى منه فعل الدلالة بحيث / *Basiret sahibi bir kişinin hakkında düşünecek olsa istidlâl*

¹⁵ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, I, 102.

¹⁶ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, IV, 7-9.

¹⁷ Buna cansız varlıklara mecâzen konuşma özelliğinin atfedildiği “جداراً يُريد أن ينقض فاقامة / *Yıkılmak isteyen duvarı doğrulttu.*” ve “فالتا آتينا طائعين / *Dediler ki: İtaât ederek geldik.*” ayetlerini örnek göstermektedir. Bkz. Kefh, 18/77, Fussilet 41/11.

¹⁸ Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fikh*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meys, Dârül-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1407, s. 14.

¹⁹ Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afğânî, Beyrut 1973, I, 278.

yapıp yol bulabileceği şekilde delâlet fiilinin kendisinden meydana geldiği şeydir.” diye bir tanım daha zikretmektedir. Hâsılı Debûsî’nin bir şeye delil denilebilmesi için düşünme fiilinin kendisinde fiilen gerçekleşip gerçekleşmemesini dikkate almadığı görülmektedir. Ayrıca ona göre delilin gerekli kıldığı bilginin kat’iyyet ifade edip etmemesinin de bir önemi bulunmamaktadır.²⁰

Eserinde konuların tertibi konusunda Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’ye (ö. 436/1044) yakın olan Üsmendî (ö. 552/1157)²¹ ile memzûc metotla eserlerini telif eden Muzafferüddîn İbnü’s-Sââtî (ö. 694/1295) ve İbn Abdîşşekûr el-Bihârî (ö. 1119/1707), mütekellimîn metodunu kullanan usulcülerin yaptığı delil-emâre ayırımına gitmektedirler. Bu bağlamda delilin tanımını “ما أوصل إلى العلم / ilme ulaştıran şey”, emârenin tanımını ise “ما أوصل إلى الظن / zanna ulaştıran şey” diye veya buna yakın ifadeler ile kaydetmişlerdir.²² Öte yandan İbnü’s-Sââtî, delilin tanımı konusunda fukahâ ile usulcüler arasında fark bulunduğuna işaret etmekte; usulcülerin delili “ما يمكن التوصل به إلى العلم بمطلوب خبري / Kendisiyle haberî matlûba (tasdîkî sonuç) hakkındaki bilgiye ulaşmanın mümkün olduğu şey” diye, fukahânın ise “ما يمكن التوصل بصحيح النظر فيه إلى مطلوب خبري / Kendisi hakkında sahîh nazar ile hâberi matlûba ulaşmanın mümkün olduğu şey” diye tanımladıklarını belirtmektedir.²³ Kemâlüddîn İbnü’l-Hümâm (ö. 861/1457) ve Molla Hüsrev (ö. 885/1480) de İbnü’s-Sââtî’nin fukahâ için zikrettiği tanıma yer vermişlerdir.²⁴

²⁰ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 16.

²¹ İltaş, Davut, “Üsmendî”, *DİA*, XLII, 389.

²² Üsmendî, Ebü’l-Feth Alâüddîn Muhammed b. Abdülhamîd, *Bezlü’n-nazar fî’l-usûl*, thk. Muhammed Zeki Abdülber, Kahire 1992, s. 8; İbnü’s-Sââtî, Muzafferüddîn Ahmed b. Ali, *Nihâyetü’l-vüsûl ilâ ‘ilmi’l-usûl*, thk. Sa’d b. Garîr b. Mehdî es-Sülemî, Câmiatü Ümmi’l-Kurâ, Mekke 1418, s. 11; Bihârî, Muhibbullah b. Abdîşşekûr, *Müsellemü’s-sübût*, (Bahrülulûm el-Leknevî’nin *Fevâtihu’r-rahâmût*’u ile birlikte), tsh. Abdullah Mahmud, Darü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, Beyrut 1433/2002, I, 19.

²³ İbnü’s-Sââtî, *Nihâyetü’l-vüsûl*, s. 11-12.

²⁴ İbnü’l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî, *et-Tahrîr fî ilmi’l-usûl*, (İbn Emîru Hâc’ın şerhiyle birlikte), tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, Beyrut 1419/1999, I, 68; Molla Hüsrev, Muhammed b. Firâmuz, *Mir’âtü’l-usûl şerhu Mirkâtî’l-vüsûl*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1312, s. 12.

Tanımda ‘imkân’ kaydının bulunmasının, delilde delil olmaklığı bakımından, yani mahiyeti itibarıyla fiilen sonuca ulaşmanın şart koşulmadığına delâlet ettiği ifade edilmiştir. Yani kendisi hakkında sahih bir nazar yapılmadığı durumda bir sonuca ulaşılmaması, delili delil olmaktan çıkarmamakta; sahih nazarın yapıldığı zaman sonuca ulaşma salâhiyetinin onda bulunması kâfi gelmektedir.²⁵ Semerkant ulemasından Lâmişî (ö. hicrî VI. asır), tanımda geçen ‘düşünme’ anlamına gelen *nazârı* “takdim edilmesi gereken delillerin takdim edilmesi, tehir edilmesi gerekenlerinin de tehir edilmesi suretiyle aralarındaki mertebelerin gözetilmesi” şeklinde tanımlar. Nazarın sahih olabilmesi için gereken şartlar gözönünde bulundurulduğunda gerek hissiyât gerek şer‘ıyyât konusunda bilgiye götüreceği belirtilmiştir.²⁶

1.2. Delil ile İlgili Kavramlar

Usûl-i fıkıh literatüründe delil kavramının kullanıldığı anlamı ifade eden veya benzer anlamlara sahip birtakım ıstılâhların daha kullanıldığı görülmektedir. Burada bu tür kavramlardan huccet, beyyine, burhân, âyet, illet ve hâl kavramları kısaca tanıtılacaktır. Özellikle Debûsî, Serahsî gibi erken dönem usûl müellifleri ile onların usûl metodunu takip eden bazı müellifler, delil kavramı yerine bu kavramlardan daha çok *huccet* kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir.²⁷ Ayrıca Debûsî burada yer verilecek olan kavramlardan huccet, beyyine ve burhânın diğer kavramlara nispetle umum ifade ettiklerini söylemiştir.²⁸

²⁵ İbnü’s-Sââtî, *Nihâyetü’l-vüsûl*, s. 12; İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed, *et-Takrîr ve’t-Tahbîr*, tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dârü’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1419/1999, I, 68; İzmîrî, Mevlânâ Mehmed, *Hâşiye ‘alâ Mir’âti’l-usûl*, Matbaatü’l-Hâc Muharrem Efendi el-Bosnevî, İstanbul 1285, I, 27.

²⁶ Lâmişî, *Kitâb fî usûli’l-fikh*, s. 83.

²⁷ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 13; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, I, 277; Habbâzî, Celâleddîn Ömer b. Muhammed, *el-Mûğnî fî usûli’l-fikh*, thk. Muhammed Mazhar Beka, Câmiatü Ümmi’l-Kurâ, Mekke 1403, s. 183; Yavuz, Arzu, *M. Gaznevî’nin el-Hâvi’l-kudsî Adlı Eserinin Fıkıh Usûlü Bölümünün Tahkik ve Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 4.

²⁸ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 13.

Huccet, ‘gâlip gelme’ manasında ‘الحجج’ veya ‘yönelme’ manasında ‘الحجج’ masterından türetilmiş isimdir.²⁹ Bu anlamlardan ilki esas alındığında hükme ulaştıran bilginin huccet olarak isimlendirilmesi, bu bilginin sonucu olan hüküm ile amel etmenin bağlayıcı olması ve Allah Teâlâ katında amel etmeme konusunda özümlüğün kalmaması anlamına gelmektedir. Ayrıca kalbin hevâyâ ve akla dönen iki nazar yönünün bulunduğu ifâde edilerek huccetin bulunması durumunda akıl yönünün hevâ yönüne galip geleceği belirtilmiştir. İkinci anlamda kullanıldığı kabul edilirse, kişinin bu tür deliller ile doğruyu bulma yolunda veya hasım ile mücadelede bir şeyin bilgisini talep etmeye yönelmesi anlamına gelmektedir.³⁰

Beyyine kelimesi ise ‘açıklık’ manasındaki *beyân* masterından veya ‘iki şeyin arasını ayırma’ manasındaki *beynûne* masterından türemiştir. Hak ile batılı ayıran zâhir manaya *beyyine* denilmesi, bu lügavî anlamlarına binâendir. Esâsen kat’î olarak ilim gerektiren şeye isim olarak verilmekle birlikte daha sonra örfen gerek kat’î gerekse zannî olan için kullanıldığı dile getirilmiştir. Şâhitliğin kat’î bilgi ifade etmemesine rağmen *beyyine* olarak isimlendirilmesine, beyyinenin örfî kullanımında gerçekleşen bu anlam kayması sebep gösterilmiştir.³¹

Burhân kelimesi ‘hasmı reddetmek için kat’î hüccet getirmek’ manasında kullanılan ‘برهنة’ masterından türetilmiş bir isimdir.³² Fıkıh ıstılâhında kapsam olarak *huccet* ile aynı anlamda kullanılmıştır.³³ Gerek aklî gerekse naklî delil için *burhân* kavramının kullanıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca *beyyine* kavramında da olduğu üzere bu kavramın da başlangıçta sadece kat’î bilgiyi ifâde ederken daha sonra zannî bilgiye de şâmil hâle geldiği belirtilmiştir. Nitekim Semerkandî, onun kat’î bilgiye olan delâleti

²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s. 778-779.

³⁰ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 13-16. Semerkandî, *Mizânü’l-usûl*, I, 103-104.

³¹ Semerkandî, *Mizânü’l-usûl*, I, 106-107.

³² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s. 271.

³³ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, I, 278.

bakımından ‘davanın kendisiyle sahih olduğu ve müddeînin doğruluğunun ortaya çıktığı şey’ olarak tanımlandığını söylemiştir.³⁴

Âyet kelimesi sözlükte ‘alâmet’ anlamında kullanılmakta olup³⁵ usûlde “yakîn bilgiyi gerekli kılan alâmet” şeklinde tarif edilmiştir. Âyet hakkında düşünülmesi durumunda meydana gelecek olan bilgi, bir kişinin herhangi bir örtü bulunmaksızın gözleriyle bir başkasını gördüğünde meydana gelecek bilgiye benzetilmiştir.³⁶ Bu yönüyle Kur’ân-ı Kerim’de peygamberlere verilen mûcizeler de âyet olarak isimlendirilmiştir. Ancak peygamberlere mûcize verilmesine rağmen iman edilmemesi o mucizelerin yakîn bilgi gerektirmesiyle çelişmemektedir. Zira yâkin bilginin oluşabilmesi için o mucizeler hakkında düşünme fiilinin gerçekleşmesi gerekmektedir. Diğer yandan bu düşünme fiilinin meydana gelmemesi, âyeti âyet olma mâhiyetinden çıkarmamaktadır.³⁷ Diğer yandan *âyet*, delâleti açık olan her türlü delili kapsamakla birlikte Semerkandî onun sadece yaratıcının varlığı, peygamberlerin mûcizeleri ve Kur’ân lafızları gibi bazı hususlarda örfen kat’î bilgiyi gerekli kılan şey için kullanıldığını ifade etmiştir.³⁸

Delilin bizzat medlûl üzerinde bir etkisinin bulunmadığına dikkat çeken Cessâs, *illeti* “kendisi var olduğunda hükmün de var olduğu mana” diye tarif eder. Ayrıca o, delil ile illet arasındaki irtibâtı ortaya koyma maksadına binâen bir hükmün varlığının illetin varlığına bağlı olduğunu belirterek aralarındaki farka; illetin, kendisi hakkında düşünen kişiyi hüküm hakkındaki bilgiye ulaştırması nedeniyle bazen *delil* diye isimlendirildiğini ifade ederek ise bu iki kavram arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Bu bakımdan delil ile aralarında umum-husus mutlak ilişkisi bulunup her illet delil iken her

---

³⁴ Semerkandî, *Mizânü’l-usûl*, I, 106-107.

³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s. 185.

³⁶ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 13.

³⁷ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 14-16.

³⁸ Semerkandî, *Mizânü’l-usûl*, I, 108-109.

delil illet değildir.³⁹ Öte yandan Debûsî, illetleri kendi zatları itibarıyla değil şeriatin onları illet kılması dolayısıyla illet olduklarını belirtir.⁴⁰

Burada delil ile ilgisi bulunan kavramlardan son olarak *hâl* kavramına yer verilecektir. Bu çalışmanın asıl konusunu teşkil eden istishâbu'l-hâl terkinin ikinci kısmını oluşturan bu kavramı Debûsî, delile verilen farklı isimlendirmeler içerisinde zikretmiştir. O, bu kavramı “*mubkî/bâkî kılıcı delili bilmen nedeniyle değil, muğayyir delili bilmemen nedeniyle sâbit olan hükmün bekâsını gerektiren şey*” olarak tanımlar. Yani hükmün kendisi nedeniyle sâbit olduğu delil, o hükmün bâkî mi yoksa zâil mi olmasına dair bilgi vermemesinden dolayı başka bir delilin bulunmasıyla hükmün zâil olmaya ihtimâli bulunmaktadır. Ancak Debûsî, sâbit olan bir şeyin batıllığını bildiren bir delil bulunmadıkça devam etmesi nedeniyle kişiye bu hükmün durumunun karmaşık olduğunu ifade eder.⁴¹

1.3. Delilin Çeşitleri

Kendisi aracılığıyla hükümlere ulaşılan delil, usûlcüler tarafından muhtelif açılardan sınıflandırılmaları tâbî tutulmuştur. Bu bölümde Hânefi usûlünde esas alınan sınıflandırmalar ele alınacaktır. İlgili kavrama dair yapılan bu sınıflandırmalar; kaynağı, aslî veya fer'î olması, açık veya kapalılığı ve sonuç verdiği bilginin mertebesi şeklinde dört başlık altında incelenecektir.

1.3.1. Kaynağı İtibarıyla

Debûsî, kaynağı itibarıyla delilleri sırf akıl ile istidlâl yapılarak bilinen *aklî deliller* ile vahiy veya Resûlullah'ın (s.a.v.) haberi ile ulaşılan *şer'î deliller* şeklinde ikiye ayırmış; *Takvîmü'l-edille*'de konuların tertibinde de bu taksimi esas almıştır. Eserinde konuları aktarırken şer'î deliller ile başlayan Debûsî, aklî delillerin varlık

³⁹ Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, IV, 9.

⁴⁰ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 16-17.

⁴¹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 15-17.

bulma bakımından şer‘î delillerden önce olduğunu belirtmekle birlikte eserinde öncelikle şer‘î delilleri incelemesini nedenini bu delillerin aklî delillere nazaran daha zâhir olmalarına bağlar.⁴² Öte yandan aklî delillerin önceliğini açıklamak gayesiyle şer‘î delillerin sadece vahiy ve sünnet ile bilinebileceğini, sem‘iyyâtı esas almak için ise öncelikle aklın hükmünün gerektiğini belirtir. Zira sem‘iyyât, özünde doğruya da yalana da ihtimâli bulunan bir haberdur. Nihâyetinde bu haberin doğruluğu, mucize ile sâbit olmakta; mucize ise akıl ile bilinmektedir.⁴³ Bu bağlamda Debûsî, şer‘î delillerin içerisinde kitap, sünnet, icmâ‘ ve kıyası incelemekte,⁴⁴ aklî deliller içerisinde ise daha çok kelâmî konuları ele almaktadır.⁴⁵ *el-Hâvi’l-kudsî* isimli eserinin usûl-i fıkha tahsis ettiği bölümü, neredeyse *Takvîmü’l-edille*’nin özeti mâhiyetinde olan Muhammed Gaznevî (ö. hicrî VII. asır) ise Debûsî’de görülen aklî-şer‘î ayrımını aklî-sem‘î şeklinde kaydetmiştir.⁴⁶

Usûl-i fıkın şer‘î hükümlere götüren yollar olduğunu ifade eden Üsmendî (ö. 552/1157) ise bu hükümlerin gerek müçtehid için gerekse gayr-ı müçtehid için bağlayıcı olduğuna ve her iki grubun da hükümlere ulaşma hususunda kendisine ait özel bir yolunun bulunması gerektiğine dikkat çekmektedir. O, müçtehid derecesinde bulunmayanların hükümleri müçtehidlerin fetvası ile elde edeceğini; müçtehidin metodunun ise iki türlü olduğunu belirtir. Bu metodlardan birincisi, şer‘î bir nakil gelene kadar o konuda aklın hükmüne başvurmaz. Ona göre hazır ve ibâha konularının usûl içerisinde bulunmasının nedeni budur. İkinci metod ise ya Allah’tan (c.c.), peygamberden veya ümmetten sâdır olan sözlerdir ki bunlar sırasıyla kitap, sünnet ve icmâ delilleridir. Ya da kıyas ve içtihadlar anlamında kullanılan fiillerdir.⁴⁷ Ayrıca Üsmendî, kaynağı açısından aklî ve şer‘î olan delillerin hükümlere üç grupta tekâbül

---

⁴² Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 18-19.

⁴³ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 18.

⁴⁴ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 18-19, 168.

⁴⁵ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 445-465.

⁴⁶ Yavuz, M. *Gaznevî’nin el-Hâvi’l-kudsî Adlı Eserinin Fıkıh Usûlü Bölümünün Tahkik ve Değerlendirilmesi*, s. 6.

⁴⁷ Üsmendî, *Bezlü’n-nazar*, s. 9-10.

ettiğini belirtir. Şöyle ki hükümlerin bir kısmı sadece aklî, bir kısmı sadece şer'î, bir kısmı ise hem aklî hem de şer'î deliller ile sabit olmuştur.⁴⁸

1.3.2. Aslîlik ve Fer'îlik İtibarıyla

Usûl eserlerinde delil bahsine giriş mâhiyetinde delillerin asıl ve fer' oluşuna değinilmekte ve aslî deliller dört ile sınırlandırılmaktadır. Delillerin aslîlik ve fer'îlik açısından sınıflandırılması konusunda dikkat çeken önemli bir husus, asıl olma vasfının bu vasf ile muttasıf olan delillerin her birinde aynı kuvvet derecesinde bulunmamasıdır. Bu nedenle Pezdevî, aslî delilleri kitap, sünnet ve icmâ' şeklinde üç tane olduğunu belirttikten sonra dördüncülerinin kıyas olduğunu ifade ederek kıyasın onlardan bir nev'î ayrı olduğuna dikkat çekmektedir.⁴⁹ Dolayısıyla bu delillerden ilk üçü mutlak anlamda asıl kabul edilirken, kıyasta bu aslîlik vasfının mutlak olarak değil bir vecihten vukû bulduğu anlaşılmaktadır.

Esâsen kıyasın söz konusu aslîlik ve fer'îlik vasıflarından her birine bakan bir yönü bulunmaktadır. Şöyle ki bazı hükümler kitap, sünnet ve icmâ'da nas olarak bulunmadığı halde onlardaki hükümlere kıyas edilmesi yoluyla elde edilebilirler. Bu hükümlere nispetle kıyas, aslî delil kategorisinde sayılır. Diğer taraftan kıyasın kendisiyle ulaşılan hükmü ibtidâî olarak ispat etmediği, aksine mezkûr üç aslî delilin birinden istihrac ettiği görülmektedir. Dolayısıyla kıyas, kendisi üzerine hükmün binâ edilmesi hasebiyle aslîlik vasfı taşıırken, bu hükmü bizzat kendisi ibtidâen ispat etmeyip muzhir durumunda bulunması hasebiyle ise diğer üç delile nispetle fer'îlik vasfı taşımaktadır.⁵⁰

Usûl eserlerinde aslî delillerin, bu dört delil ile sınırlandırılması konusunda genellikle aklî taksim yapıldığı görülür. Bu taksime göre bir hüküm, ya vahiy ile ya da

---

⁴⁸ Üsmendî, *Bezlü'n-nazar*, s. 677-678.

⁴⁹ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, I, 19-20.

⁵⁰ Abdülazîz Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed, *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Kâhire 1416/1995, I, 19-20.

vahiy dışında başka bir şey ile sabit olur. Vahiy ile sabit olan ise ya vahy-i metlûvdür ya da vahy-i gayri metlûvdür. Vahy-i metlûv, Kur'ân; gayri metlûv ise sünnettir. Hüküm, vahiy dışında bir şey ile sabit olmuşsa ya sahih bir rey ile ya da başka bir şey ile sabit olur. Sahih rey eğer rey yapabilecek insanların tamamının görüşü ise icmâ', böyle değil ise kıyastır. Sahih rey dışındakiler ise ilhâm ve taklîd gibi fâsid istidlâllerdir.⁵¹ Siğnâkî ise bu şekilde taksim yaparak külfete girmeye gerek olmadığını belirtir. O, bu delillerin asâletini, onların asıl olduğuna ve onlara uyulması gerektiğine delâlet eden delillere bağlamayı yeterli görmekte ve bu bakımdan onların her biri için Kur'ân'ı Kerim'den bir ayeti delil göstermektedir.⁵²

Bu meyanda zikredilen fer'î delillerin bir kısmına usûl eserlerinde ayrıntılı olarak yer verilmese de aslî delillerden hangisine rucû ettiği belirtilmiştir. Bunlardan 'şer'u men kablenâ' delilinin, kitap veya sünnete ilhâk edildiği görülür. Zira şer'u men kablenâ ile amel edilmesi, öncelikle kitap veya sünnette nakledilmesine bağlıdır.⁵³ 'Örf' ve 'teâmül', icmâ' deliline veya daha özel bir ifadeyle amelî icmâ'a; 'ihtiyata tutunmak' ise Hasan b. Ali'nin (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivâyet ettiği “دع ما يريك إلى ما لا يريك / Sana şüphe veren şeyi şüphe vermeyene bırak.”⁵⁴ hadisine dayandırılmaktadır.⁵⁵ 'Kur'a yöntemi', sünnet veya icmâ' deliline; 'sahâbî kavli', aklî konularda kıyasa, aklî

⁵¹ Abdülazîz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 20; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 25; İbn Melek, İzzüddîn Abdullatif b. Abdülazîz Firişte, *Şerhu Menâri'l-envâr*, Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire, İstanbul 1292, I, 30.

⁵² Siğnâkî, kitabın delil olmasına En'âm sûresi 155. âyetini وَأَتَقُوا / Bu indirdiğimiz kitap mübarektir. Ona uyun ve sakının.'; sünnetin delil olması hakkında Haşr sûresi 7. âyetini وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ / Resûl size neyi verirse onu alın.'; icmâ'ın delil olmasına Bakara sûresi 143. âyetini جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ / Biz sizi insanlara şahitler olasınız diye vasat bir ümmet kıldık.'; son olarak kıyasın delil olmasına ise Haşr sûresi 2. âyetini فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ / Ey akıl sâhipleri ibret alın.' delil zikreder. Bkz. Siğnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyin b. Ali b. Haccâc el-Buhârî, *Kitâbü'l-vâfi fî usûli'l-fikh*, thk. Ahmed Muhammed Hamûd el-Yemânî, Basılmamış Doktora Tezi, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ Külliyyetü's-Şerî'a ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye 1417/1997, I, 25.

⁵³ Neseî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed, *Keşfü'l-esrâr şerhu'l-musannif ale'l-Menâr*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut t.y., I, 15; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 25; Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, II, 3.

⁵⁴ Hadis metninin geçtiği rivâyetler için bkz. Tirmizî, “Sıfatü'l-kıyâme”, 60; Nesâî, “Eşribe”, 51; *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, III, 249, 252.

⁵⁵ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 25.

olmayan konularda hadis şüphesi bulunmasına veya Hz. Peygamberin ashâbı öven sözleri ile amel etmeye dâhil edilir.⁵⁶

‘İstishâb’ ve ‘taharrî’ delillerinin ise dört aslî delilden biri ile veya sadece kıyas ile ilişkili olduğunu ifade eden iki görüş bulunmaktadır. İstishâbın dört delilden birine rücû etmesi, istishâb yoluyla bâkîliğine hükmedilecek durumun esâsında bu dört delilden biri ile sâbit olması nedeniyledir. Taharrî hakkında ise ihtiyaç durumunda kendisiyle amel edilmesi konusunda icmâ bulunduğundan icmâ’a veya kıblenin araştırılması gibi birtakım durumlar hakkında sünnetin taharrî ile amel etmeye cevâz vermesi nedeniyle sünnete ilhâk edildiği belirtilmiştir.⁵⁷

Molla Hüsrev, diğer bir fer‘î yöntem olan ve bu çalışmanın temel konusunu teşkil eden istishâb delili ile de irtibâtı bulunan ‘zâhir veya azhar ile amel etme’nin⁵⁸ istishâb ile amel etmeye râcî olduğu görüşüne yer verir.⁵⁹ Güzelhisârî (ö. 1253/1837) ise zâhir veya azhar ile amel etmenin kendisine müsâvî veya kendisi üzerinde bir delil bulunmadığı zaman vacip olduğunu dile getirmekte, ayrıca onun ilgili olduğu aslî delil hakkında istishâb görüşünden farklı iki görüş zikretmektedir. Bu görüşlerden ilki bu delilin icmâ’ delilinin fer‘î olmasıdır. İkincisi ise onun müslümanlardan zarar ve sıkıntının def edilmesi gayesine binâen meşru kılınması gerekçesiyle bu gaye ile ilgisi bulunan kitap ve sünnet nasları ile amel etmek ile ilgili olmasıdır.⁶⁰

⁵⁶ Nesefî, *Keşfü’l-esrâr*, I, 15; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-usûl*, s. 25; Molla Civen, Ahmed b. Ebî Saîd el-Leknevî, *Nûru’l-envâr fî şerhi’l-Menâr*, thk. Fethî Mevlân Abdülvâhid el-Hâlidî ve diğerleri, Dâru Nûri’s-Sabâh-Mektebetü Emîr, Lübnan 2015, I, 17.

⁵⁷ Nesefî, *Keşfü’l-esrâr*, I, 15; İbn Melek, *Şerhu Menâri’l-envâr*, I, 30; İzmirî, Mevlânâ Mehmed, *Hâşiye ‘alâ Mir’âti’l-usûl*, Matbaatü’l-Hâc Muharrem Efendi el-Bosnevî, İstanbul 1285, I, 84.

⁵⁸ Abdülkâdir Sadrüddîn Efendi (ö. 1349/1931) azhar ile amel etmeyi “*Mevcut delillerin en zâhiri ile amel etmektir.*” şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca deliller ile ilgili açıklamada bulunduğu bölümde ise onun ile amel etme konusunda ihtilafın bulunmadığını, mevcut deliller ile yetinmeyip başka delil arama ile emredilmenin kişinin takatini aşması ve sıkıntıya sebebiyet vermesi nedeniyle Hacc sûresi 78. ayetini “*وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ*”/Allah (c.c.) size dinde hiçbir sıkıntı kılmadı.” delil göstererek bu meselede icmâ’ bulunduğunu dile getirmiştir. Bkz. Sadreddîn Efendi, Abdülkâdir el-Kangirî, *ez-Zerî’a ilâ ‘ilmiş-şerî’a*, İstanbul 1311, s. 13, 25.

⁵⁹ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-usûl*, s. 25.

⁶⁰ Güzelhisârî, Mustafa Hulûsi, *Menâfi’u’d-dekâik fî şerhi Mecâmi’i’l-hakâik*, Matbaa-i Amire, y.y. 1288, s. 15; İzmirli, İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, İstanbul 1330, s. 169. Ayrıca Hâdimî eserinin

1.3.3. Açıklık ve Kapalılık İtibarıyla

Eserinin girişinde huccet, beyyine, burhan, âyet, delil, illet ve hâl kelimelerinin tanımlarına ve benzer yönlerine yer veren Debûsî (ö. 430/1039), bunların her birinin bedâheten akledilen *zâhir* ile sadece düşünme yoluyla akledilen *bâtın* şeklinde ikiye ayrıldığını belirtir. Deliller hakkında bu tür taksime, kullanılan kaynaklar arasında sadece Debûsî'nin eserinde rastlanılmıştır.

Yapılan bu taksim itibarıyla mesela *âyet* terimi ele alındığında Hz. Mûsâ'nın (a.s.) âsâsı doğrudan aklın bedâheti ile anlaşılması açısından *zâhir* grubunda sayılmaktayken Efendimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v) verilen Kur'ân'ı Kerim, kendisi hakkında tefekkür edilmeden ve başkalarıyla mukayese edilmeden mûcizevîliği anlaşılmadığından *bâtın* grubunda kabul edilmiştir. Yine aynı şekilde iman eden kişi için nasslar *zâhir* iken illetler aklî bir teemmül gerektirmesi nedeniyle *bâtındır*. Ayrıca illetler de kendi arasında açıklık kapalılık yönünden farklılık göstermesi nedeniyle daha açık olanlar kıyas, daha kapalı olanlar ise istihsân diye isimlendirilmiştir. Ancak Debûsî bu terimlerdeki *zâhir* veya *bâtın* olma özelliğini tercih sebebi olarak görmemektedir. Ona göre tercihi gerekli kılacak asıl husus, onların içerdiği mananın kuvvetidir. Dolayısıyla manası daha açık olan kıyasa karşılık istihsânın tercih edilmesi de mümkün görülmüştür.⁶¹

1.3.4. Medlûlünün Kuvveti İtibarıyla

Hanefî usûlünde Debûsî'den itibaren *delil* kavramı yerine *huccet* kavramının tercih edildiği daha önce beyân edilmişti.⁶² Aynı şekilde delillerin hükme delâletindeki kesinliğe, yani kendisiyle ulaşılabilecek bilginin kuvvet derecesine dair yaptığı

---

sonunda serd ettiği kâideler arasında *zâhir* ile ilgili “العمل بالظاهر هو الأصل لدفع الضرر عن الناس / *Zâhir ile amel etmek insanlardan zararı def etmek için asıldır.*” şeklinde bir kâide zikretmiştir. Bkz. Hâdimî, Ebû Saîd Muhammed b. Muhammed, *Mecâmi'u'l-hakâik ve'l-kavâ'id ve cevâmiu'r-ravâik ve'l-fevâid*, thk. Hâlid 'Azîzî, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 1437/2016, s. 409.

⁶¹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 15-16; Yavuz, M. *Gaznevî'nin el-Hâvi'l-kudsî Adlı Eserinin Fıkıh Usûlü Bölümünün Tahkik ve Değerlendirilmesi*, s. 5.

⁶² Delil ile ilgili kavramlar başlığına bakınız.

sınıflandırmayı da farklı bir ıstılâh ile ifâde ettiği görülmektedir. Debûsî'nin yaptığı bu sınıflandırmaya göre mûcebi, yani semeresi ve hükmü konusunda kat'î bilginin gerekli olup muhâlifinin câiz görülmediği delillere *hucec-i mûcibe*, mûcebine bilgi denilmesi mümkün görüldüğü halde diğer taraftan muhâlif bilginin de caiz görüldüğü delillere ise *hücec-i mücevvize* denir.⁶³ Diğer bir ifadeyle *hucec-i mucibeler* kat'î bilgiye, *hucec-i mücevvizeler* ise zannî bilgiye ulaştırmaktadır. Hanefî usûl kaynakları arasında ilk Debûsî'de görülen bu sınıflandırmayı Serahsî (ö. 483/1090) ve Habbâzî'nin (ö. 691/1292) de benimsedikleri ve neredeyse hiçbir ilavede bulunmadan aktardıkları görülür.⁶⁴

Mûcibe kısmında şer'î delillerden kitabı, Resulullah'tan (s.a.v.) işitilen haberi, ondan mütevâtir bir şekilde gelen rivâyeti ve icmâ'ı zikreden Debûsî, kitabında öncelikle sırasıyla bunları inceler. Yani hâkim üslupta görüldüğü üzere delilleri ana başlıkları altında değerlendirmemiş, ifade ettikleri kuvvete binaen serd etmiştir.⁶⁵ Mücevvize deliller ise her ne kadar bilgiyi gerekli kılmıyorsa da zann-ı gâlibin hâsıl olması nedeniyle kendisiyle amel edilmesini gerektirir. Şer'î delillerden bu kısımda müevvel ayetler, tahsis edilen âmm lafızlar, haber-i vâhidler veya sahâbî kavli ve kıyas olmak üzere yine dört sınıf zikredilmiştir.⁶⁶

Öte yandan Debûsî'nin aklî delillerden de mûcibe kısmında yine dört gruba yer verdiği görülür. Birinci kısımda, âlemin hâdis olması ve bir binanın o binayı yapana delâlet etmesi gibi bedâheten bilinenleri; ikinci kısımda, âlemin yaratıcısına delâleti gibi teemmül ve nazar olmaksızın ulaşılamayanları; üçüncü kısımda ilaç ve gıda gibi tecrübe yoluyla ulaşılanları; dördüncü kısımda ise his yoluyla ulaşılanları zikretmiştir. Daha sonra aklın kat'î bir şekilde dünya hayatı ve din için mubâh gördüğü ve haram gördüğü

---

⁶³ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 18.

⁶⁴ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 279; Habbâzî, *el-Mûğnî*, s. 183.

⁶⁵ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 18, 19-159.

⁶⁶ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 168.

hususlara yer verir.⁶⁷ Aklî delillerden mücevvice kısmında ise aklın dünya hayatı ve dinî yaşam için cevâz yoluyla mubâh gördüğü hususlara yer verir.⁶⁸

Semerkindî (ö. 539/1144), bu tür isimlendirmeler yapmaksızın delillerin kat'î surette bilgi ifade eden ve kat'î olmayıp zâhiren bilgi ve amel gerektiren şeklinde ikili tasnifine değinmiş; kıyas, haber-i vâhid ve nassların zâhirini bu tasnifin ikinci kısmına örnek olarak zikretmiştir.⁶⁹ Daha önce İbnü's-Sââtî gibi bazı usûlcülerin bu konuda delil ile emâre arasında fark gördüğüne değinilmişti. Kitap, mütevâtir haber ve icmâ' kat'iyet bildiren delil kategorisinde; haber-i vâhid ve kıyas ise zann-ı gâlip bildiren emâre kategorisinde değerlendirilmiştir.⁷⁰

Pezdevî şârihi Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330) ise lafızlar bahsinde hâs lafzın hükmü ile ilgili verilen örnekleri zikrederken hâssın hükmünün kat'î olması nedeniyle haber-i vâhid ile kendisine ziyâde yapılamayacağına işaret ederek deliller arasındaki kat'îlik ve zannîlik ayrımına yer vermiştir. Ona göre sem'î deliller sübûtu ve delâleti kat'î, sübûtu kat'î delâleti zannî, sübûtu zannî delâleti kat'î ve sübûtu ve delâleti zannî olmak üzere dört çeşittir. Her iki yönden de kat'î olanlara mütevâtir nassları, delâletinde zannîlik bulunanlara müevvel ayetleri, sübutunda zannîlik bulunanlara mefhûmu kat'î olan haber-i vâhidleri, her iki yönden zannî olanlara ise sübutunda da mefhûmunda da zannîlik bulunan haber-i vâhidleri örnek gösterir. Bu bakımdan delillerin kuvvet derecesine göre kendisiyle ulaşıldığı hüküm de farklılaşmaktadır. Dolayısıyla birinci kategorideki delil ile farz hükmüne ulaşılmaktayken ikinci ve üçüncü kategorideki delil ile vâcib hükmüne, dördüncü kategorideki delil ile ise sünnet ve müstehâb hükümlerine ulaşılacağı söylenmiştir.⁷¹

---

⁶⁷ Debûsî, *Takvîmü 'l-edille*, s. 448-458.

⁶⁸ Debûsî, *Takvîmü 'l-edille*, s. 459-464.

⁶⁹ Semerkindî, *Mîzânü 'l-usûl*, I, 103.

⁷⁰ Üsmendî, *Bezlü 'n-nazar*, s. 8; İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü 'l-viüsûl*, s. 11.

⁷¹ Abdülazîz Buhârî, *Keşfü 'l-esrâr*, I, 84.

2. HANEFÎ USÛL ESERLERİNDEKİ DELİLLER VE MUTEBERLİĞİ TARTIŞILANLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hanefî usûlünde delilsizlik kapsamında değerlendirilen, diğer bir ifadeyle muteber olmadığına dikkat çekilen delillerin incelenmesine geçmeden önce bu usûl eserlerinde hangi delillerin ele alındığına değinmekte fayda bulunmaktadır.

2.1. Hanefî Usûlünde Yer Verilen Deliller

Hanefî usûl eserleri incelendiğinde cumhur ulemâ tarafından müttefekun aleyh hükmünde olan kitap, sünnet, icmâ‘ ve kıyas dışında genellikle sünnet başlığı altında şer‘u men kablenâ delili ve sahâbî kavlini, kıyas başlığı altında ise istihsanı ele aldıkları görülür. Burada, incelenen bütün usûl eserlerinin muhtevası hakkında ayrıntılı bilgi vermek yerine zikredilen bu genel kabulden farklı bir yöntem izlediği tespit edilen usûlcülerin yönteminin aktarılmasıyla yetinilecektir. Diğer yandan konunun sınırlandırılabilmesi açısından içerik ve kabul şartları bakımından bazı farklılıklar bulunsa da dört mezhep tarafından müttefekun aleyh olan edille-i erba‘a ile hemen hemen Hanefîler’e ait bütün usûl kitaplarında yer verilen bahsi geçen diğer üç delil herhangi bir değerlendirmeye tâbî tutulmayacaktır.

Çalışmanın asıl konusunu, itibara alınmasında sakınca görüldüğü ve dolayısıyla itibara alınmaması gerektiğini ifade edecek şekilde ‘saptırıcı deliller’, ‘mutlak olarak hüccet olmayan şey ile ihticâcın vecihleri’ gibi birtakım isimlendirmeler altında müstakil olarak ele alınan deliller oluşturmaktadır. Bazı usûlcülerin ise bu deliller için müstakil bölüm açmadığı ve bunları kıyas bahsi içerisinde illeti tespit etme konusunda kabul edilmeyen bir yöntem olan tard ve tardın delil değeri ile ilişkilendirerek aktardıkları görülmüştür. Dolayısıyla söz konusu başlıklar altında incelenen ve bu tür müstakil başlık açılmayan eserlerde ise tard meyanında zikredilen deliller tespit edilmeye çalışılacak ve gerekli görüldüğünde diğer deliller ile ilgili dipnotlarda kısaca bilgi verilecektir.

Hanefî usûl literatüründe günümüze ulaşan ilk usûl kitabı olan Cessâs’ın (ö. 370/981) *el-Fusûl fî usûli’l-fıkh*’ı genel itibarıyla incelendiğinde sırasıyla lafız bahisleri,

sünnet, icmâ‘, sahâbî kavli, kıyas ve istihsâna yer verildiği görülür.⁷² Debûsî ile aynı dönemlerde yaşayan Ebû Abdullah es-Saymerî’nin (ö. 436/1045) eserinin ise Debûsî’nin eserine nazaran çok sistematik olmadığı söylenebilir. O da kitabını Cessâs’a benzer bir şekilde tasnif ederek sahâbî kavlini icmâ‘ içerisinde değerlendirmiştir.⁷³

Debûsî’nin (ö. 430/1039) delillerin anlatımına giriş yapmadan önce onları *mûcibe* ve *mücevvize* şeklinde taksim ettiğine ve eserinin tasnifini de bu taksim üzerine bina ettiğine temas edilmişti.⁷⁴ O, genel uslûba uygun bir şekilde şer‘u men kablenâ ile sahâbî taklidini sünnet, istihsânı ise kıyas ile bağlantılı bir şekilde anlatır.⁷⁵ Bunlar hâricinde kıyasın alt başlığı olarak ‘delilsiz ihticâc’ ve ‘saptırıcı deliller’ şeklinde iki başlık içerisinde delil getirilmeye uygun bulmadığı birtakım istidlâl yöntemleri zikretmektedir. Birinci başlık altında delilsiz ihticâcın, yani delilsizliği delil olarak ileri sürmenin keyfiyetine yer vermiştir. Ayrıca bazı kişilerin bu tür ihticâcın bâtıl olduğuna inandıkları halde ‘istishâbu’l-hâl’, ‘teâruzu’l-eşbâh’, ‘tard’ ve ‘illetin yokluğunda hükmün de bulunmamasının illetin sıhhatine delil teşkil ettiğini (aks) kabul etmeleri nedeniyle delilsiz ihticâc ile amel ettiklerini ifade etmiştir.⁷⁶ İkinci başlık altında ise ‘taklîd’, ‘ilhâm’, ‘istishâbu’l-hâl’ ve ‘tard’ı ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.⁷⁷

Ebü’l-Usr el-Pezdevî (ö. 482/1089) ise bu tür delilleri müstakil başlık altında değil kıyas bahsinde illeti belirlemede kabul edilmeyen bir yöntem olan tard/ittirâd meyanında ele almıştır.⁷⁸ Bir vasfın illet olduğu konusunda ‘tard’ ile delil getirmenin

⁷² Cessâs, *el-Fusûl fî usûli’l-fikh*, III, 255, 361; IV, 7, 224.

⁷³ Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali, *Kitâbü Mesâili’l-hilâf fî usûli’l-fikh*, thk. Abdulvâhid Cehdânî, (Eserin tahkiki, muhakkıkın doktora tezinin ikinci kısmıdır. Bkz. Abdelouahad Jahdani, *Kitâb Masâil al-Hilâf fî Usûl al-Fiqh, Les problemes de divergences en methodologie juridique de Husayn b. ‘Alî al-Saymari*, Université de Provence-Aix-Marseille, 1991), s. 220.

⁷⁴ Medlûlünün kuvveti itibarıyla delilin çeşitleri başlığına bakınız.

⁷⁵ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 253-258, 404.

⁷⁶ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 319-327.

⁷⁷ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 388-404.

⁷⁸ Kıyasın rükunlarından biri olan illetin belirlenmesi konusunda nasslarda hükmü bulunan asıl meseledeki vasıfların tamamının illet olamayacağına dair ihtilaf bulunmamaktadır. Bununla birlikte bu vasıflardan hangisi veya hangilerinin illet olarak tayin edileceğine dair ölçüt alınacak kıstaslar ile ilgili özellikle iki görüşün ön plana çıktığı görülür. Cumhurun itibar ettiği görüşe göre

‘delil olmayan bir şey ile delil getirmek’ mesabesinde olduğunu ifade eden Pezdevî, tard ile birlikte delil olmama bakımından aynı vecihten saydığı bazı hususları zikreder. Bunlar sırasıyla ‘tard’, ‘istishâbu’l-hâl’, ‘nefy ile ta’lîl’, ‘teâruzu’l-eşbâh’, ‘hükmü ispat etme hususunda asıl ve fer‘ arasındaki farkın kendisiyle vuku bulduğu başka bir vasıftan müstakil olamayan vasıf ile ihticâc’, ‘illet olması konusunda açıkça ihtilâf edilen vasıf ile ihticâc’, ‘fesâdında şüphe bulunmayan vasıf ile ihticâc’ ve ‘delilsizlik ile ihticâc’ olmak üzere sekiz tanedir.⁷⁹

Pezdevî ile aynı dönemde yaşayan Şemsüddîn es-Serahsî (ö. 483/1090) ise daha çok Debûsî’nin metodunu tâkip ederek muteber kabul etmediği bazı delilleri müstakil olarak değerlendirmiş ve onları ifade etmek için ‘mutlak olarak hüccet olmayan şey ile ihticâcın vecihleri’ başlığını tercih etmiştir. O bu başlıkta ‘delilsizlik ile ihticâc (el-ihcâc bi lâ delil)’, ‘istishâbu’l-hâl’, ‘teâruzu’l-eşbâh’, ‘tard’ ve ‘sebr ve taksîm (kıyas edenlere göre vasıfların sınırlı olması üzerine tek bir vasıf dışında diğerlerinin iptâl edilmesiyle o vasfın sıhhatine ihticâc)’ konularına yer verir.⁸⁰

Alâuddîn es-Semerkindî (ö. 539/1144) ise kıyas bahsinin sonunda ‘fâsid kıyas ve istidlâl’ çeşitlerine yer vermektedir. Bunlardan sırasıyla ‘kıyas-ı şebah’, ‘tard’, ‘nefy ile ta’lîl’, ‘istishâbu’l-hâl’, ‘delilsizlik ile ihticâc (el-istidlâl ‘alâ nefyi’l-hukmi)’, ‘teâruzu’l-eşbâh’, ‘taklîd’ ve ‘ilhâm’ı ele almaktadır.⁸¹ Lâmişî (ö. hicrî 6. yy) de kıyasa dair meseleleri serd ederken Semerkandî’ye benzer bir şekilde ‘fâsid ve sahih olan kıyas ve istidlâllere’ dair bir bölüm tahsis etmiştir. Ancak o, fâsid olanlar arasında sadece ‘nefy

---

bir vasfın illet olarak kabul edilmesinde tard/ittirâd, tek başına yeterli olmayıp ma‘kul bir mananın (vasfın salâhiyeti ve adaleti) bulunması gereklidir. Vasfın salâhiyetinden kastedilen *mülâemetlik*, yani Rasûlullah ve seleften nakledilen illetlere uygun olmasıdır. Adâletinden kastedilen ise *müessirlik*, yani ta’lîl edilen hükmün, cinsinde etkisinin ortaya çıkmasıdır. Ehl-i tard diye zikredilen grup ise illet olup olmadığı araştırılan vasfın muttarid olmasını illet sayılabilmesi için delil saymaktadır. Bkz. İbn Nüceym, *Fethu’l-gaffâr*, s. 373-374. Tard başlığında tard ile ilgili daha fazla bilgi verilecektir. Diğer mezhepleri de kapsayan ayrıntılı bilgi için bkz. Başoğlu, Tuncay, “İleti Tespit Metodlarından Tard ve Tard Ehline Yönelik Tenkitler”, *SÜİFD*, 6, 2002, s. 141-160.

⁷⁹ Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, III, 372-389.

⁸⁰ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II, 215-232.

⁸¹ Semerkandî, *Mîzânü’l-usûl*, II, 989-1030.

ile ta'lîl', 'kıyas-ı şebah' ve 'tard'ı aktarmakta, bunların akabinde ise ihtilâf edildiğini belirterek 'istishâbu'l-hâl'e yer vermektedir.⁸² Üsmendî'nin (ö. 552/1157) ise delilleri, 'kitap', 'sünnet (ahbâr)', 'icmâ'', 'sahâbînin taklîdi', 'kıyas', 'istihsan', 'istishâbu'l-hâl' ve 'şer'u men kablenâ' şeklinde sırayla zikrettiği görülür.⁸³

Delillerin sınıflandırılması konusunda Debûsî'den istifâde ettiği görülen Habbâzî (ö. 691/1292), kitabının tasnifi hususunda onu takip etmemiş; delillerin anlatılmasının akabinde ehliyet bahsine girmeden önce bir fasıl açıp sadece delilsiz ihticâc ve istishâbu'l-hâl ile amel etmeyi ele almıştır.⁸⁴ Hicrî VII. yüzyılda yaşayan Nizâmüddîn eş-Şâşî'ye ait olduğu düşünülen *Usûlü's-Şâşî*'de de Habbâzî'nin tercih ettiği gibi sadece 'delilsizlik ile ihticâc (el-ihticâc bi lâ delil)' ve 'istishâbu'l-hâl' aktarılarak kitap sonlandırılmıştır.⁸⁵

Habbâzî ve Şâşî ile yakın dönemlerde yaşamakla birlikte Ebü'l-'Usr el-Pezdevî ve Seyfüddîn el-Âmidî'nin (ö. 631/1233) kitaplarından istifâde ile eserini telif ettiğini ifade eden Nizâmüddîn İbnü's-Sââtî (ö. 694/1295),⁸⁶ kitabının ikinci bölümünü sem'î deliller, onların kısımları ve hükümlerine tahsis etmiştir.⁸⁷ Burada 'kitap', 'sünnet', 'icmâ'' ve 'kıyas'a yer veren İbnü's-Sââtî, kıyasın içerisinde tard bahsinde tard vecihlerinden dokuz çeşit saymaktadır. Bunlardan ilk ikisi tardın farklı suretlerini (tard/tard-aks) ifade etmesi nedeniyle aslında Pezdevî'nin sıraladıklarına ilâvede bulunmamıştır.⁸⁸ Memzûc yöntemi tâkip etmesi nedeniyle bu dört delili aktardıktan sonra ayrıca mütekellimîn usûlcülerinin yer verdiği, "nâs, icmâ' ve kıyas olmayan delil" olarak tanımlanan

---

⁸² Lâmişî, *Kitâb fî usûli'l-fıkh*, s. 184-189.

⁸³ Üsmendî, *Bezlü'n-nazar*, s. 11, 365, 517, 571, 579, 645, 671, 679.

⁸⁴ Habbâzî, *el-Muğnî*, s. 353-362.

⁸⁵ Şâşî, Nizâmüddîn el-Hanefî, *Usûlü's-Şâşî*, tlk. Bereketullah b. Muhammed el-Leknevî, Dimaşk, Daru İbni Kesîr, 1432/2011, s. 304-309.

⁸⁶ İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-vüsûl*, s. 3-5.

⁸⁷ İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-vüsûl*, s. 6-7.

⁸⁸ İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-vüsûl*, s. 609-615.

‘istidlâl’ delilini ele aldığı görülmektedir.⁸⁹ Bu delil altında ise ‘telâzüm’,⁹⁰ ‘şer‘u men kablênâ’, ‘sahâbî kavli’nin bulunduğunu belirtir. Telâzümü, ismen zikretmesi haricinde onun hakkında pek bilgi vermemekle birlikte diğer iki istidlâl delilini, yani şer‘u men kablênâ ve sahâbî kavlini geniş bir şekilde inceler.⁹¹

Kitabını Pezdevî’nin takip ettiği metod üzerine telif eden Ebü’l-Berekât Hâfızüddîn en-Nesefî (ö.710/1310), itibâr edilmeyen delilleri ele alma hususunda da Pezdevî’nin metodundan ayrılmamış, tard ehlinin görüşlerini ve onlara yöneltilen itirazları zikretmesinin akabinde tard cinsinden Pezdevî’nin sıraladığı diğer yöntemlere yer vermiştir.⁹² Sadrüşşerîa el-Mahbûbî (ö. 747/1346) ise kıyas bahsinin sonunda fâsid hüccetlere dair bir bölüm açarak sırasıyla ‘istishâbu’l-hâl’, ‘nefy ile ta‘lîl’ ve ‘teâruzu’l-

⁸⁹ İstidlâl delilinin hangi delilleri içerdiği tartışmalı bir meseledir. Bu konuda bir eser telif eden Kefrâvî eserinin büyük bir bölümünü bazı usulcülere ait istidlâl çeşitlerine yer vermek için tahsis etmiştir. İstidlâl, genellikle mütekellim usulcülere tarafından delil kabul edilmekle birlikte bu bağlamda Hanefî usulcülerinden Kerhî, Cessâs, İbnü’s-Sââtî ve İbnü’l-Hümâm’ın görüşlerini zikretmiştir. el-Kefrâvî, Es’ad Abdulğânî Seyyid, *el-İstidlâl ‘inde’l-usûliyyîn*, Kahire, Dâru’s-Selâm, 2002, s. 75-291.

⁹⁰ Hanefî usul eserlerinde telâzûme sadece Molla Fenârî, İbnü’l-Hümâm gibi eserlerini memzûc metotla yazan müelliflerin yer verdiği ve istidlâl delili içerisinde değerlendirdikleri görülür. Esâsen telâzûmün niseb-i erbaa denilen tesâvî, tebâyün, umûm husus mutlak ve umum husus min veçhe dayalı bir mantık terimi olduğunu ifade eden İzmirli, fıkıh usulü açısından telâzûmü ‘*İlleti tayin etmeksizin iki hüküm arasındaki lüzumdur.*’ diye tanımlar. Bkz. İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 172. Molla Fenârî, telâzûmün beşinci bir delil olarak görülmesini doğru bulmamakta ve buna dair iki gerekçe zikretmektedir. Birincisi, telâzûmün nass, icmâ’ ve kıyastan elde edilen aklen anlaşılan bir manaya tutunma anlamında olması nedeniyle esasen bu mezkûr delillere temessükten başka bir şey değildir. Nitekim ona göre nass ve icmâ’ bulunmaksızın vaz‘i hükümlerden istifade edilen söz konusu şer‘î mülâzemetlerin sâbit olmayacağı konusunda icmâ’ bulunmaktadır. Diğer gerekçe ise iki hüküm arasındaki lüzûmiyetin/birlikteliğin, illetinin tayin edilmesi durumunda telâzûm olarak değil kıyas olarak isimlendirileceğidir. Zira bazı durumlarda illet, âşikâr olmasına binâen kıyas yapılırken zikredilmemiştir. Öte yandan Molla Fenârî, hükümler arasında kurulan bu lüzûmiyetin şer‘î hiçbir illetinin bulunmaması durumunda bu ilişkiyi bir arzu olarak nitelemekte ve şeriatin itibara almadığı bir şeyi muteber görmek olduğunu ifade etmektedir. Ona göre telâzûm, bu yönüyle maslahat-ı mürseleyle benzerlik taşımakta ve fâsid görülmesine neden olmaktadır. Fenârî’nin telâzûmü ayrı bir delil görmediğine dair bu sözlerine yer veren İzmirli ise onun Hanefî usul eserlerinde asla zikredilmediğini de delil göstererek Hanefîler’e göre böyle bir delilin bulunmadığını ifade eder. Bkz. Molla Fenârî, *Fusûlü’l-bedâi’*, Şemsüddîn Muhammed b. Hamza, thk. Muhammed Hasan, Beyrut 2006, II, 440; İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 178-179. Telâzûm delilinin kullanılma şekli ve örnekler için Bkz. Emîr Pâdişâh, *Teyşîru’t-Tahrîr*, IV, 172-174; Bihârî, *Müsellemü’s-sübût*, II, 403.

⁹¹ İbnü’s-Sââtî, *Nihâyetü’l-vüsûl*, s. 668-669.

⁹² Nesefî, *Keşfü’l-esrâr*, II, 262-280.

eşbâh'a yer vermiştir.⁹³ Burada şerh ve hâşiyelerin tasnif farklılıklarına değinilmemekle birlikte Kemâlpaşazâde'nin (ö. 940/1534) *Tağyîru't-Tenkîh*'inin incelenmesi önem arz etmektedir. Zira o, Sadrüşşerîa'nın zikrettiklerine ilâvelerde bulunarak bunları farklı bir isimlendirmeye ele almıştır. Onun fâsid hüccetlere ayırdığı bölümü, hükümlerin ispatı için değil de def'i için uygun olan deliller hakkında olduğunu ifade ederek bu delillerin hükmü def' etme yönünde ihtilaf edilmemesi nedeniyle 'fâsid' yerine 'kâsır' diye nitelenmesinin daha doğru olduğunu dile getirmiştir. Bu tür delillerden 'istishâbu'l-hâl', 'tahkîmu'l-hâl' ve 'hâdisenin en yakın vaktine izâfe edilmesi'ni saymış;⁹⁴ ayrıca Sadrüşşerîa'nın zikrettiği diğer delillere de yer vermiştir.⁹⁵

Molla Fenârî (ö. 834/1431) ise Hanefî usûlcülerinin genel temâyülünden farklı olarak deliller ile ilgili açtığı bölümde dört delile (kitap, sünnet, icmâ' ve kıyas) yer verdikten sonra kıyasın alt başlığı olarak verdiği yedinci fasılda dört delil dışında kalanları anlatmakta ve söz konusu dört delilden birine avdet etmesi nedeniyle 'sahih' olanlar ve 'fâsid' olanlar şeklinde ikiye ayırarak incelemiştir. Sahih başlığı altında 'şer'u men kablenâ', 'sahâbî taklidi' ve 'istidlâl' delillerini zikretmiştir.⁹⁶ İstidlâl delilini İbn Hâcib (ö. 646/1249) gibi beşinci bir delil kabul edenlerin bulunduğunu ifade eden Molla Fenârî, bu delil altına giren 'şer'u men kablenâ', 'sahâbî kavli (eser)' ve 'istihsân'ın dört delilin dışında olmadıklarını, 'istishâb', 'maslahat-ı mürsele' ve 'delilsizlik ile ihticâc (nefyü'l-medârik)' delillerine ise 'fâsid' başlığı altında yer vereceğini, dolayısıyla istidlâl delili altında sadece 'telâzüm'ün kaldığını söylemiştir.⁹⁷ Fâsid deliller arasında ise 'istishâbu'l-hâl', 'delilsizlik ile ihticâc (el-istidlâl bi ademi'l-medârik)', 'taklîd', 'ilhâm' ve 'meçhûl mücmel'e yer vermiştir.⁹⁸

⁹³ Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ud el-Mahbûbî, *et-Tavzîh şerhu't-Tenkîh*, (Teftazânî'nin *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki't-Tenkîh*'i ile birlikte), Daru'l-Erkâm, Beyrut ty, II, 213-215.

⁹⁴ Hâdis bir olayın en yakın vaktine izâfe edilmesine istishâb ile ilgili kâideler meyanında yer verilecektir.

⁹⁵ Kemâlpaşazâde, Şemsüddin Ahmed b. Süleyman b. Kemâlpaşa, *Tağyîru't-Tenkîh fi'l-Usûl*, Cemâl Efendi Matbaası, İstanbul 1308, s. 209-211.

⁹⁶ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâyi*, II, 434-439.

⁹⁷ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâyi*, II, 439.

⁹⁸ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâyi*, II, 441-447.

Eserini bir mukaddime ve üç bölüm şeklinde tertib eden İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), hükümler ve deliller için tahsis ettiği ikinci makâlenin sonunda yer alan hâtime bölümünde ittifâk edilen dört delil dışındaki delilleri zikretmiştir.⁹⁹ İhtilâf edilen bu deliller arasında 'nefy ile ta'lîl (el-istidlâl bi'l- 'adem)', 'maslahat-ı mürsele', 'teâruzu'l-eşbâh' ve 'istidlâl'in (şer'u men kablenâ, istishâb, telâzüm vb.) bulunduğunu kaydetmekte; istidlâl çeşitlerinden ise özellikle 'istishâb' ve 'telâzüm'e geniş yer vermektedir.¹⁰⁰ Molla Hüsrev (ö. 885/1480) ise kıyas bahsinin sonunda 'fâsid huccetler' ismi altında 'istishâbu'l-hâl', 'delilsizlik ile ihticâc (el-istidlâl bi 'ademi'l-medârik)' ve taklîdi zikretmektedir.¹⁰¹

Zenbillizâde Fudayl Çelebi (ö. 991/1583) de fâsid istidlâller başlığı altında naslardan hüküm çıkarmada kullanılan mefhûmu'l-muhalefe gibi bazı fâsid yöntemleri zikretmesinin akabinde sırayla 'nefy ile ta'lîl', 'istishâb', 'tahkîmu'l-hâl', 'hâdisenin en yakın vaktine izâfe edilmesi', 'teâruzu'l-eşbâh', 'fesâdı açık olan vasıf ile istidlâl', 'delilsizlik ile ihticâc ('ademü'l-medârik)', 'ilhâm' ve 'meçhûl mücmel'i zikreder.¹⁰² Dolayısıyla kaynaklarımız arasında nasslardan hüküm çıkarmada fâsid kabul edilen yöntemler ile burada zikredilen fâsid istidlâlleri birlikte ele alan ilk müellif Fudayl Çelebi'dir.

İbn Abdîşşekûr el-Bihârî (ö. 1119/1707) de deliller bahsinin sonuna tekmile bölümü açarak dört delil konusunda ittifakının bulunduğunu, bazı deliller konusunda ise ihtilâf edildiğini ifade etmiştir. İhtilâf edilenlerden şer'u men kablenâ, istihsân, maslahat-ı mürsele ve sahâbî kavline değinip onların dört delil altında ele alınması nedeniyle ayrıntılı hükümlerini zikretmemiştir. Bunlar haricinde ise 'delilsizlik ile

---

⁹⁹ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, III, 362.

¹⁰⁰ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, III, 362-369.

¹⁰¹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 488-491.

¹⁰² Fudayl Çelebi, Zenbillizâde Fudayl b. Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Aksarâyî, *Tenvî'u'l-usûl*, (thk. Korkmaz, Ömer, *Zenbillizâde Fudayl Çelebi'nin Tenvî'u'l-usûl Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Adana 2014), s. 137-139.

ih ticâc (ademü'd-delil)', 'ahz bi ekall mâ kîll',¹⁰³ 'istikrâ',¹⁰⁴ 'istishâb' ve 'telâzüm' hakkında bilgi vermiştir.¹⁰⁵

Hâdimî'den (ö. 1176/1762) önce usûl eserlerinin girişinde delillerin aslîlik ve fer'îlik açısından değerlendirilmesi bakımından birtakım delillere yer verilmektedir. Bununla birlikte kaynaklarımız arasında ilk Hâdimî eserinin girişinde pek çok delilin sıralamıştır. İbrahim Kafî Dönmez'in de belirttiği üzere bunların birçoğu anlam bakımından geniş bir kapsama sahip olan delil kavramı altında değerlendirilse de edille-i erba'a gibi bir kaynak niteliği taşımadığı ve umûm-u belvâ gibi bazılarının bir hukuk prensibi olduğu âşikârdır.¹⁰⁶ Nitekim bunların çoğunun daha önce dört aslî delilden birine ircâ edildiği dile getirilmişti. Hâdimî, dört aslî delil hâricinde 'şer'u men kablenâ', 'taharrî', 'örf ve teâmül',¹⁰⁷ 'istishâbu'l-hâl', 'zâhir veya azhar ile amel etme', 'ihtiyâta tutunma', 'kur'a yöntemi', 'sahâbî mezhebi', 'kibâr-ı tâbiîn mezhebi',

¹⁰³ İzmirli, bu delilin Hanefî usûlünde geçmediğini belirtir. Bkz. İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 169. Bu delile dair daha geniş bilgi için bkz. Önder, Muharrem, "Farklı İçtihadî Görüşlerden En Az Miktarı Esas Alma (El-A'hzu bi Ekallî Mâ Kîyle) Prensibi", *İHAD*, sy. 17, 2011, s. 167-192.

¹⁰⁴ İzmirli, Beyzâvî'nin istikrânın dayanağını "biz zâhire göre hükmederiz" hadisini/eserini delil gösterdiğini aktararak istikrânın Hanefîler'in zâhir veya azhar ile amel etme delili ile ilgili olduğunu bildirir. Bkz. İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 171.

¹⁰⁵ Bihârî, *Müsellemü's-Sübût*, II, 401-403.

¹⁰⁶ Dönmez, İbrahim Kafî, *İslâm Hukukunda Kaynak Kavramı ve VIII. Asır İslam Hukukçularının Kaynak Kavramı Üzerindeki Metodolojik Ayrılıkları*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İstanbul 1981, s. 20-21.

¹⁰⁷ Genel olarak incelendiğinde örf ve teâmüle usûl eserlerinde müstakil bir delil şeklinde yer verilmesi de delillerin aslîlik/fer'îlik yönüne değinildiğinde icmâ ile ilişkilendirildiği görülür. İcmânın sonunda örf hakkında bilgi veren Seydişehrî, örfün itibara alınmasını müctehidlerin bulunup bulunmamasıyla irtibâtli olarak değerlendirir. Şöyle ki müctehidlerin bulunduğu bir zamanda küllî ve gâlip durumdaki örf, amelî ve sukûtî icmâ sayılıp şeriate ve fıkha aykırı değilse muteber kabul edilir. Aynı şartlar çerçevesinde sadece bir beldeye mahsus durumda bulunan örf ise hakkında nass bulunmayan konularda muteberdir. İctihâdın yapılmadığı bir zamanda vuku bulan küllî örf ile yine sadece nassın bulunmadığı konularda amel edilebileceğini belirtir. Bkz. Seydişehrî, Mahmud Esad b. Emin, *Telhîs-i Usûl-i Fıkḥ*, M. Nikolayidi Matbaası, İzmir 1313/1895, s. 340. Ayrıca örf hakkında, ribâ ile ilgili vârid olan hadiste belirtilen keylîlik/veznîlik ölçütlerinin örf'e göre değişebileceğine dâir İmam Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) fetvasının, sonraki uygulamalar için yol açıcı olduğu söylenebilir. bkz. İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer el-Hüseynî ed-Dımaşkî, "Neşrü'l-'arf fî binâi ba'zî'l-ahkâm 'ala'l-örf", *Mecmûatü Rasâil-i İbn Âbidîn*, y.y., ty., s. 114-147; İbn Dumlu, Emrullah, "Ebû Yusuf'un "Örfe Dayalı Nassın Örf Değiştiğinde Değişebilirliğine" İlişkin Görüşünün Tespit ve Tetkiki", *İHAD*, sy. 28, y. 2016, s. 81-116.

‘istihsân’, ‘el-amel bi’l-asl’,¹⁰⁸ ‘el-kâidetü’l-küllîyye’,¹⁰⁹ ‘ma’kûl’ün- nâs’,¹¹⁰ ‘şehâdetü’l-kalb’,¹¹¹ ‘tahkîmu’l-hâl’ ve ‘umumu’l-belvâ’¹¹² olmak üzere yirmi delil zikretmiştir.¹¹³ Öte yandan Fudayl Çelebî’de de görüldüğü üzere ‘mefhumu’l-muhalefe’ ve ‘mutlakın mukayyede hamledilmesi’ gibi nasslardan hüküm çıkarmada fâsid kabul edilen istidlâller ile ‘istishâb’ gibi fâsid delil sayılanları birlikte zikretmeyi tercih eden Hâdimî, istishâbın yanı sıra ‘tahkîmu’l-hâl’, ‘bir olayın en yakın vaktine izâfe edilmesi’, ‘delilsizlik ile ihticâc (lâ delil)’, ‘teâruzu’l-eşbâh’, ‘ilhâm’ ve ‘rüyaya’ değinmiştir.¹¹⁴

¹⁰⁸ İslâmî ilimlerde asıl kavramı pek çok anlamı ifade etmek için kullanılan anahtar bir kavram rolü üstlenmekle birlikte usûl ilminde delil olarak zikredilen ‘el-ahz bi’l-asl’, ‘el-amel bi’l-asl’ ifadelerinden râcih anlamının kastedildiği beyân edilmiştir. İzmirli asıl ile amel etmeyi râcih delil ile amel etme diye tanıtmakta ve onun istihsâna rucû ettiğini ve dayanağının ise icmâ’ olduğunu ifade etmektedir. Bkz. İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 50, 170. Seydişehrî de onun râcih taraf ile amel etme anlamını kabul etmekle birlikte onu istihsân ile değil doğrudan kıyas ile bağlantılandırmaktadır. Bkz. Seydişehrî, *Telhîs-i Usûl-i Fıkıh*, s. 18. Abdülkâdir Sadrüddî Efendi ise onu küllî kâide ile amel diye açıklar. Bkz. Sadreddîn Efendi, *ez-Zerî’a ilâ ‘ilmiş-şerî’a*, s. 13.

¹⁰⁹ Eserinde delilleri işlerken vereceği örneklerde genellikle Mecelle’den örnek vermeyi tercih eden Seydişehrî, kâide-i küllînin esasen dört delilin birinden istihrâc edilmesi nedeniyle hangi delilden istihrâc edilmişse ona rucû ettiğini ifade edip Mecelle’nin doksan dokuz küllî kâidesini işaret etmiştir. Bkz. Seydişehrî, *Telhîs-i Usûl-i Fıkıh*, s. 18.

¹¹⁰ Bu delil daha çok ‘istidlâl’ ismiyle meşhur olmuştur. Ancak re’yin hükümleri ispât etmede bir dahlinin bulunmaması nedeniyle ona mündemiç kabul edilen delillerin her birinin hakikatte o dördünden biri ile amel etmeye râci olduğu belirtilir. Bkz. Güzelhisârî, *Menâfi’u’l-dekâik*, s. 16; Seydişehrî, *Telhîs-i Usûl-i Fıkıh*, s. 18.

¹¹¹ Şehâdet-i kalb veya şehadet-i vicdan diye adlandırılan bu delile kaynak olarak kullandığımız hemen hemen bütün usûl-i fıkıh eserlerinde teâruz ve tercih bölümlerinde değinilmiş, birbirine muâriz iki kıyas karşısında kâdının başvuracağı son delili teşkil etmiştir. Böyle bir teâruz durumunda tercihi sağlayacak herhangi hâricî bir delil bulunmadığında şehâdet-i kalb ile amel eder. Onun delil değeri hakkında ise Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Vâsibe’ye (r.a.) üç defa “Ey Vâsibe! Kalbine danış, nefsine danış” buyuruyor. Sonrada “İyilik nefsin mütmaîn olduğu, kötülük ise insanlar sana fetva verseler bile nefsi tırmalayan ve sadra gidip gelen şeydir.” Bkz. *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, XXIV, 533; Seydişehrî, *Telhîs-i Usûl-i Fıkıh*, s. 18-19; İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 181.

¹¹² Zaruretin umûmu kapsamı anlamındaki umûmu’l-belvâdan kaynaklanan hükümlere, sokak çamurlarının ve kuyuların temiz kabul edilmesi örnek verilebilir. Bu delil, zaruretin giderilmesi ve hükümlerde kolaylık sağlanmasını ifade eden nasslar ile ilişkilendirilmiştir. Bkz. İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 170; Seydişehrî, *Telhîs-i Usûl-i Fıkıh*, s. 20.

¹¹³ Hâdimî, *Mecâmi’u’l-hakâik* s. 74-78.

¹¹⁴ Hâdimî, *Mecâmi’u’l-hakâik*, s. 199-201.

Son dönem Osmanlı ulemasından Seydişehirî (1856-1336/1918) de aslî deliller dışında hüküm istinbâtında kendisine başvurulmuş başka asılların da bulunduğu işaret ederek bunları sırasıyla önceki peygamberlerin şeriatleri, taharri, örf, âdet, teâmül, istishâb, ihtiyâta riâyet, ‘kur’a’, ‘sahâbî kavli’, ‘kibâr-ı tâbiîn kavli’, ‘istihsân’, ‘asıl’, kâide-i külliye, ma‘kûlu’n-nâs, şehâdet-i kalb, tahkim-i hâl, umûm-u belvâ ve amel bi’ş-şebiheyn¹¹⁵ diye serd etmektedir. Ancak ona göre zikrettiği bu asıllardan istishâba kadar sayılanlar hakîkî anlamda delil olmakla birlikte dört delilden birine rucû etmesi cihetiyle onlardan farklı bir delil sayılamaması gerekmektedir. İstishâbtan sonrasının ise esasen delil olmadığını, hakîkî delilin başka bir şey olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁶ Ayrıca kıyasın sonuna fâsid delillerin beyanına dair ek bir bölüm açarak ‘istishâbu’l-hâl’, ‘delilsizlik ile ihticâc (fukdân-ı delil)’, ‘taklîd’, ‘teâruzu’l-eşbâh ile amel etmek’ ve son olarak ‘rüya’ ve ‘ilhâm’a yer verir.¹¹⁷ Görülmektedir ki Hâdimî ve Seydişehirî, sadece ‘istishâbu’l-hâl’ ve onun ile aynı kategoride değerlendiren ‘tahkîmu’l-hâl’i gerek eserlerinin başında serd ettikleri deliller arasında gerekse ‘fâsid’ diye nitelendirdikleri deliller arasında incelemişlerdir.

XX. yüzyıl Suriyeli bir devlet adamı ve hukukçu olan Şâkir el-Hanbelî (1876-1958) fıkıh usûlüne dair eserinde Hanefî mezhebinin genel usûl anlayışını benimsemiş, zaman zaman diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermiştir. Nitekim delillerin serd

---

¹¹⁵ Amel bi’ş-şebiheyn, bir meselenin iki farklı yönünün bulunması nedeniyle kendisiyle iki farklı şey arasında benzerlik kurulması ve o meselede yapılacak amelde her iki benzerliğin de gözetilmesidir. Buna bey-i vefâ örnek gösterilir ki onun câiz alışverişi benzerliği nedeniyle müşterinin mebi’den istifâde edebilmesine, fâsid alışverişi benzerliği nedeniyle akdi yapanların feshedebilmelerine, rehine benzerliği nedeniyle ise müşterinin mebi’yi başkasına satamayacağına hükmedilir. Bkz. Seydişehirî, *Telhîs-i Usûl-i Fıkıh*, s. 20. Şebeheyn ile amelin, muâriz iki delil arasının birleştirilmesi ile muârazaanın kaldırılması anlamına geldiğini ve her iki delilin de işletilmesini ifade ettiğini dile getiren İzmirli ise buna kefaleti örnek verir. Kefalet başlangıçta gönüllülük esasına dayanıp kendisine bir şey ilzâm etme manası taşıması hasebiyle nezre/adağa, sonucuna bakıldığında ise kefilin aslın emriyle kefil olduğu meblağı ödemesinden sonra kefil olduğu kişiden bu meblağı istemesinden dolayı bir nev’i temlik ve muâveza/bedelleşme içermesi hasebiyle ise bey akdine benzemektedir. Nezre benzerliği, teberru yapmaya ehil olmayanların kefil de olmaması, ayrıca tebberruda olduğu üzere kefilin icabıyla akdin geçerli olması sonucunu doğurur. Bey akdine benzerliği ise kefilin akit tamamlandıktan sonra kefillikten dönmemesini gerektirir. Bkz. İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 184-185.

¹¹⁶ Seydişehirî, *Telhîs-i Usûl-i Fıkıh*, s. 14-15.

¹¹⁷ Seydişehirî, *Telhîs-i Usûl-i Fıkıh*, s. 411-416.

edilme yöntemi olarak da klasik üslûptan ayrılmamış, kabul edilmeyen deliller için ayrı bir başlıklandırma yapmıştır. O da fâsid deliller adı altında ‘istishâb’, ‘delilsizlik ile ihticâc (fukdânu’ d-delil) ve ‘taklid’i değerlendirmekte, ayrıca ‘sedd-i zerâi’ delilini bu meydana ele almaktadır.¹¹⁸

Son olarak hilâf türü bir çalışma olan İsmail Hakkı İzmirli’nin (1869-1946) *İlm-i Hilâf*’ının, Hanefî usûlünde yer alan deliller ile sınırlı kalmayarak genel itibarıyla delilleri incelediği görülür. İzmirli’nin de dikkat çektiği üzere hilâf ilminin şer’î delillerden bahsetmekteki gayesi, istinbât edilen şer’î bir hükmü muhaliflerinin yıkmasından korumaktır.¹¹⁹ Diğer bir ifadeyle usûlcüler tarafından hüküm istinbât etme amacıyla konu edinilen şer’î deliller, hilâf ilmiyle uğraşanlar tarafından söz konusu hükmü muhâfaza etmede kullanılmaktadır. Dolayısıyla delillere eserinde bu gayeye binâen yer veren İzmirli’nin, Hâdimî ve Seydîşehrî’nin zikrettiklerine ilavede bulunması kaçınılmazdır. Bununla birlikte mukâyese imkânı sağlaması bakımından bu delilleri serd etmekte de fayda bulunmaktadır. Nitekim o, müstakil veya dolaylı olarak otuz altı delile yer verdiğini söylemektedir. Şöyle ki o, ittifak edilen delil olarak sadece kitâb ve sünneti zikretmekte; ihtilâf edilen deliller arasında ise sırasıyla ‘icmâ-i ümmet’, ‘kıyas’, ‘istihsân’, ‘istishâb’, ‘amel-i ehl-i Medine’, ‘istislâh’, ‘âdetler’, ‘şer’u men kablenâ’, ‘sahâbî kavli’, ‘tâbiî kavli’, ‘delilsizlik ile ihticâc (nefy-i medârik)’, ‘sedd-i zerâi’, ‘ahz bi ekalli mâ kıyl’, ‘istikrâ’, ‘telâzüm’, ‘iktirân’, ‘ismet’,¹²⁰ ‘ilhâm’, ‘şehâdet-i vicdân’, ‘taharrî’, ‘ru’yet-i nebî’, ‘kur’a’, ‘amel bi’ş-şebeheyn’, ‘teâruz-ı eşbâh’, ‘kavâid-i külliyye’ olmak üzere yirmi beş tane delile müstakil başlıklar halinde yer vermektedir. Bunların haricinde kalan dokuz delile, yani ‘tahkîmu’l-hâl’, ‘berâet-i asliyye’, ‘el-ahz

---

¹¹⁸ Şâkir el-Hanbelî, *Usûlü’l-fıkhi’l-İslâmî*, Matbaatü’l-Câmiati’s-Sûriye, yy. 1328/1948, s. 323-327. Onun hayatı ve eseri hakkında bilgi için bkz. Sofuoğlu, Hadi, “Şâkir el-Hanbelî / Hanbelîzâde Muhammed Şâkir (1876-1958) ve Fıkıh Usulü Adlı Eseri”, *İHAD*, sy. 7, 2006, s. 529-540.

¹¹⁹ İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 3.

¹²⁰ İzmirli, bu delili “Cenâb-ı Hakk’ın bir nebî veya bir âlime ‘Sen dilediğine hükmet, sen ancak doğru hükmedersin’ demesi suretiyle hükmü ona havale etmesidir” diye tarif eder. Ahmed Uleyvî ise bu delile tefviz-i hüküm ismiyle yer verir. Bu delil hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 179-180; Ahmed Uleyvî Hüseyin et-Tâî, *el-Edille gayru’l-mu’tebera*, s. 225-267.

bi'l-ekser', 'ahz bi'l-eyser/ahz bi'l-ehaff', 'ahz bi'l-eşakk',¹²¹ 'ahz bi'l-ahvat/bi'l-ihitiyât', 'ahz bi'l-asl', 'ahz bi'z-zâhir ve bi'l-azhar', 'umumu'l-belvâ'ya diğer deliller içerisinde değinmiştir.¹²²

2.2. Muteberliği Tartışılan Deliller

Bu başlık altında Hanefî usûlcülerin¹²³ 'saptırıcı deliller', 'fâsid istidlâliller', 'delilsiz ihticâc', 'kâsır' ve benzer isimlendirmeler altında değerlendirdikleri veya illeti tespit etmede yetersiz görülen tard meyanında bahsettikleri, delil olarak kabul görmeyen, en azından mezhep içerisinde hakkında ihtilâfın bulunduğu konulara yer verilecektir.¹²⁴ Bu delillerden Kemâlpaşazâde, Fudayl Çelebî ve Hâdimî'nin zikrettiği 'tahkîmu'l-hâl' ve 'bir olayın en yakın vaktine izâfe edilmesi' hakkında ileride istishâb delili altında zaman zaman bilgi verileceğinden dolayı burada tahlil edilmeyecektir.¹²⁵

Bu tür delillerin sınıflandırılarak aktarılabilmesi bakımından 'illet ile ilgili olanlar' ve 'hüküm ile ilgili olanlar' şeklinde iki başlık altında incelenmesi mümkün görülmüştür. Bu delillerin aktarımına geçmeden önce Debûsî'nin bunları 'başlangıcı güzel görünse de akıbeti kötü olan ve girişinde hidâyet çıkışında ise dalâlet olan' diyerek tavsif ettiği belirtilmelidir. Ona göre söz konusu delillerin delil olduğuna inanan kişinin onların kötü akıbetinden korunabilmesi, sadece tam bir ciddiyet, sürekli sakınma

¹²¹ İzmirli, 'ahz bi'l-ekser' ve 'ahz bi'l-eyser'e Hanefî usûlünde yer verilmediğini; 'ahz bi'l-eşakk'ın ise 'ihtiyât ile amel etme'ye istinâd ettiğini kaydeder. Bkz. İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 169.

¹²² İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 33-191.

¹²³ Cumhûr usûlcülere göre delil olarak kullanılması bakımından muteber kabul edilmeyen delilleri ele alan Ahmed Uleyvî, bu bağlamda delilleri dört kategoride değerlendirmektedir. Ona göre 'kitap' ve 'sünnet' icmâ' edilen; 'icmâ', 'kıyas', 'örf' ve 'istikrâ' cumhura göre muteber olan; 'istihsân', 'maslahat', 'sedd-i zerâi', 'istishâb', 'sahâbî görüşü' ve 'şer'u men kablenâ' ihtilâf edilen; 'el-ahz bi ekallî mâ kîyl', 'ademü'd-delil', 'ilhâm', 'rüya', 'tefviz (ismet)' ve 'delilü'l-akıl' ise cumhura göre muteber olmayan deliller kapsamındadır. Bkz. Ahmed Uleyvî Hüseyin et-Tâî, *el-Edille gayru'l-mu'tebera*, s. 29-319.

¹²⁴ Konunun sınırlandırılabilmesi açısından usûl eserlerinde bahsi geçen bu yerler haricinde diğer deliller aktarılırken değinilen amel-i ehli medine ve tâbiî kavli gibi kabul edilmeyen deliller de değerlendirmeye tâbi tutulmayacaktır.

¹²⁵ 'Tahkîmu'l-hâl', istishâb ile ilgili kavramlar başlığı altında, 'bir olayın en yakın vaktine izâfe edilmesi' ise istishâb delili ile ilgili küllî kâide örnekleri başlığı altında değerlendirilecektir.

ve Allah Teâlâ'nın tevfiği ile gerçekleşebilecektir. Zira onların delil olarak sübutu delilsizlik üzerine kurulmuştur.¹²⁶

2.2.1. İlet ile İlgili Olanlar

Usûl eserlerinde zikredilen ve muteberliği tartışılan istidlâller arasında iletî tespit etmede kullanılan yöntemlerden bir kısmı sadece tard başlığı altında veya tardın anlatılması meyanında zikredilmiş, bir kısmı ise müstakil olarak ele alınmıştır. Bu tür yöntemlerden 'kıyas-ı şebih' ile 'sebr ve taksîm' ise genel olarak Hanefîler tarafından kabul görmemekle birlikte bu tür başlıklandırmalar çerçevesinde sadece birkaç müellifin yer verdiği, bazılarının ise iletî tespit etme metodları arasında değerlendirdikleri görülmüştür.¹²⁷

2.2.1.1. Tard

Nasslarda hükmü bildirilen bir meselenin illet olmaya uygun birden fazla vasfı bulunabilmektedir. Bu vasıflardan hangisinin illet olarak belirleneceği konusunda Hanefî usûl eserlerinde esas alınan görüş vasfın salâhiyeti ve adaletinin şart koşulmasıdır. Bu bağlamda hemen hemen tüm eserlerde iletî tespit etme konusunda reddedildiği ifade edilerek 'tard' metodundan bahsedilmekte; bu metodu benimseyenler 'tard ehli' diye anılmaktadır. Bununla birlikte bu tard metodunun mâhiyeti konusunda ihtilaf edilmiştir. Vasıf ile hüküm arasında sadece varlık bakımından bir birliktelik bulunması esas alınarak 'vasıf var olduğunda hükmün de var olmasına' *tard* denildiği gibi bu birlikteliğe ademi/yokluğu (aks) da ekleyerek 'vasıf yok olduğunda hükmün de yok olmasını' (tard ve aks) da tard içerisinde değerlendirenler olmuştur.¹²⁸

---

¹²⁶ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 388.

¹²⁷ Bu tür iletî tespit yöntemleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Başoğlu, Tuncay, *Hicrî Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İletî Tartışmaları*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 191-224.

¹²⁸ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 460-461.

Usûl eserlerinde tard metodunun kabul edilmeme gerekçesi olarak bazı hususlar zikredildiği görülür. Tard ile illet tespit etmenin bir nevî delilsiz iddia olarak görülmesi bu hususlardan biridir. Nitekim Serahsî, bu yöntemi kullanarak bir illet belirleyen kişiye, her dâim karşı görüşte bulunanlar tarafından ona muâriz başka bir illetin de bulunduğu gerekçesiyle itirâz edilebileceğini belirterek bu yöntemin delilsiz iddia olduğuna dikkat çekmiştir.¹²⁹ Bir vasfın hükümle birlikte var olması gerekçesiyle onun illet olarak belirlenmesine yapılan bir diğer itiraz ise aynı özelliklere sahip vasfın şart olmaya da uygun olmasıdır. Diğer bir ifadeyle kendisi var olduğunda hükmün de var olma özelliği şartta da bulunmaktadır. Ayrıca tard ehli bunlar dışında farklı gerekçeler ile de tenkit edilmiştir.¹³⁰

Usûl eserlerinde tard çeşitlerinin genel itibarıyla dört grupta değerlendirildiği görülür:

a) Fesâdı bedâheten bilinen/zâhir olan vasıf ile ta'lîl.

Bu tür tarda Şâfiî mezhebinde bazılarının, 'Namaz haram ve helâl şeklinde muhtelif rükunları bulunan bir ibadettir. Öyleyse hac ibadetine ve tavafin vacip olmasına kıyasla onun rükunlarından bazısının yedi sayısına sahip olması gerekir.' demek suretiyle Fatihâ'nın namazda farz olması hükmünün illetini bildirmeleri örnek verilmiştir.¹³¹

b) Tek başına bir hüküm bildirmeyen, ancak farklılık barındıran bir niteliğin kendisine eklenmesi suretiyle hükmü gerektiren vasıf ile ta'lîl.

Buna mükâteb kölenin keffâret yerine azat edilmesinin câiz olmayacağının söylenmesi örnek verilebilir. Bu görüş sahipleri görüşlerini mükâtebe bedelinin bir kısmını ödemesi durumunda azad edildiğinde keffâret yerine geçmemesine kıyas

---

¹²⁹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 227.

¹³⁰ Bkz. Nesefî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 263-266; Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, II, 354-356.

¹³¹ Daha fazla örnek için bkz. Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 366; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 228; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, III, 385; Nesefî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 276-277.

etmişlerdir. Ancak burada fer‘ ile asl arasında farklılık gerektiren bir vasıf bulunmaktadır. O da asl da mükâtebe bedelinin bir kısmının ödenmiş olmasıdır. Dolayısıyla onun ile ta‘lil edilmesi doğru değildir.¹³²

c) İlet oluşu hususunda açıkça ihtilaf bulunan vasıf ile ta‘lil.

Buna kardeşin azad edilmesiyle keffâretin gerçekleşeceğine binâen sırf kardeşe mâlik olmakla azadın gerçekleşmediği ve onun bu konuda amcaoğlu ile aynı kategoride olduğunun söylenmesi örnek verilmiştir. Yani keffâretin mümkün olması doğrudan azad olmayacağına delil gösterilmiştir. Bunda hakkında açık bir şekilde ihtilâf edilen vasıf ile ta‘lil yapıldığı söylenmiştir. Zira Hanefiler’e göre doğrudan azadın gerçekleştiği kesin olan babaya keffâret niyetiyle mâlik olunması durumunda da keffâret mümkün görülmektedir. Dolayısıyla ihtilaf edilen keffâretin imkânının doğrudan azad olmamaya delil gösterilememesi gerekmektedir.¹³³

d) Nefy ile ta‘lil.

Bu istidlâl yöntemi, ‘istidlâl bi’l-‘adem’ veya ‘et-ta‘lil bi’l-‘adem’ ifadeleri ile de zikredildiği olmuştur.¹³⁴ Daha önce usûlcülerin yer verdiği deliller hakkında kaydedilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere onların bir kısmı bu istidlâli tardan bağımsız olarak ‘fâsid huccetler’ başlığı altında değerlendirirken, bir kısmı ise tardın altında incelemiştir. Biz de burada tespit edilen ilk tasnif olması hasebiyle Debûsî’nin tasnifini esas alarak nefy ile ta‘lili tard başlığı altında değerlendireceğiz. Semerkandî’ye (ö. 539/1144) göre nefy ile ta‘lilin biri fâsid diğeri ise sahih olan iki türü bulunmaktadır. Şayet nasslarda hükmü belirtilen asıl mesele, birden fazla vasfa sahip ise bunlardan birinin nefyi/yokluğu, kıyas yoluyla hükmü belirlenecek olan fer‘de hükmün bulunmadığına sebep gösterilemez. Zira kendisine kıyas edilen asıldaki hükmün illeti,

---

¹³² Daha fazla örnek için bkz. Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 366-367; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II, 229; Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, III, 384; Neseî, *Keşfü’l-esrâr*, II, 275.

¹³³ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 367; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II, 229; Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, III, 384-385.

¹³⁴ İbn Emîru Hac, *et-Takrîr ve’t-Tahbîr*, III, 363.

nefyedilen vasfın dışında başka bir vasıf olması da mümkündür. Bundan dolayı böyle bir ta'lîl fâsid kabul edilmiştir. Semerkandî, bu tür ta'lîlin aslında illet-i kâsıra¹³⁵ ile ta'lîl olduğunu söylemektedir. Ancak nefy ile ta'lîl edilen hükmün muayyen tek bir illetinin bulunduğu nass veya icmâ yoluyla kesinleşmişse, bu durumda onun yokluğu ile ta'lîl sahih kabul edilir.¹³⁶ Sa'düddîn et-Teftazânî (ö. 792/1390) ise Sadrüşşerîa'yı bu yöntemi 'fâsid huccetler' arasında ele alması hususunda tenkit etmiş, bu tür ta'lîlin hiç kimse tarafından istishâb mesâbesinde şer'î bir huccet kabul edilmediğini, aksine onun fâsid kıyas veya mutlakın mukayyede hamledilmesi gibi naslara fâsid bir şekilde tutunma nevinden olduğunu belirtmiştir.¹³⁷

Nefy ile ta'lîle, Şâfiî mezhebine nisbet edilerek 'kişinin köle olan kardeşini satın alması durumunda onun adına otomatik olarak azadın gerçekleşmeyeceği' görüşü örnek verilmektedir. Yani babanın satın alınmasında olduğu üzere satın alınmasının akabinde otomatik olarak azadın gerçekleşmesini, onlar arasındaki ba'ziyet (birbirlerinin parçası olma) ilişkisine bağlayıp diğer bir ifadeyle azad hükmünün illetini ba'ziyet olarak belirleyip kişi ile kardeşi arasında böyle bir ilişkinin bulunmamasına binâen azadın gerçekleşmeyeceği söylenmiştir.¹³⁸

Nefy ile ta'lîlin Hanefîler tarafından reddedilmesine itiraz babından İmam Muhammed'in (ö. 189/805) gasp edilen kişinin çocuğunun tazmin edilmeyeceği görüşü

---

¹³⁵ İlet-i kâsıra, "sadece aslâda mevcut bulunan husûsî vasıf" anlamındadır. İlet-i kâsıra hakkında daha geniş bilgi için bkz. Çalış, Halit, "Kâsır İletle Ta'lîl Tartışmalarına Metodolojik Bir Katkı", *Usûl İslâm Araştırmaları*, sy. 4, Temmuz-Aralık 2005, s. 73-98.

¹³⁶ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 989-990, Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, II, 226.

¹³⁷ Teftazânî, Sa'düddîn Mes'ud b. Ömer, *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki't-Tenkîh*, Daru'l-Erkâm, Beyrut t.y., II, 226.

¹³⁸ Bu örnekler dışında bâin talak ile boşanan kadına -artık aralarında nikah bağının bulunmaması nedeniyle- iddeti içerisinde tekrar boşamanın yapılamayacağı, mervî (Irak'ta bulunan bir beldeye nisbetle anılan bir elbise) bir elbisenin yine mervî elbise karşılığında aralarında ribâ nesie haramlığını gerektirebilecek olan yiyecek ve semenlik birliğinin bulunmamasından dolayı selem akdi yapılmasının câiz olacağına dair meselelere de yer verilmiştir. Örnekler ve onlara yapılan itirazlar için bkz. Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd, *et-Takrîr li Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, (thk. Halef Muhammed el-Muhammed, Beyân babından ahvâl-i müçtehidin sonuna kadar, Basılmamış Doktora Tezi, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ Külliyyetü's-Şerî'a ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye 1417/1997), II, 522-526. Daha fazla örnek için bkz. Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 366; Nesefî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 266.

zikredilmiştir. Ancak bu meselede mağsubun tazmin edilmesinin muayyen tek sebebi gasp edilmiş olmasıdır. Mağsubun çocuğunun ise gasb edilmemiş olması onun tazmin edilmemesinin illeti olmaya uygundur.¹³⁹ Zira Semerkandî'nin de dikkat çektiği üzere nefy ile ta'lîlin kabul edilmemesinin nedeni hükmün birden fazla illetinin olma ihtimaliydi. Ancak bu meselede de görülmektedir ki hükme sebep tek bir illet ise onun nefyi ile ta'lîl yapmak sahihtir.¹⁴⁰ Nefy ile ta'lîle dair son olarak delilsizlik ile ihticâc konusunda makale yazan Arûsî'nin, bu yöntemin aslı ile ilgili söylediklerine değinmekte fayda bulunmaktadır. Ona göre nefy ile ta'lîl, 'delilsizlik ile ihticâc' meselesi ile ilgili değil, bir illetin hüküm için emâre mi yoksa hükmün menşei mi olduğu ile ilgilidir. Bunlardan sadece hükmün menşei olduğunu kabul edenler, illette müessirlik şartı aramaları nedeniyle, ayrıca yokluğun varlık konusunda herhangi bir tesirinin olmayacağı görüşüne binâen bu ta'lîli men etmişlerdir.¹⁴¹

Tard yöntemine ayrıca saptırıcı deliller arasında da yer veren Debûsî, tardın nasıl böyle bir sonuca ulaştırdığını ve aslında onun bir açıdan istishâbu'l-hâl ile amel etme anlamına geldiğini açıklamak için tekrar değindiğini belirtir. Bu bağlamda Debûsî tard anlayışını dört durum ile değerlendirmektedir.¹⁴²

a) Karşı görüşte olanların veya insanların icmâ'ıyla sâbit olan tard. Debûsî, bu tard çeşidini güzel olarak nitelemektedir. Öte yandan böyle bir vasfin illet olmaya uygunluğunun söylenebileceğini ifade etse de delil yokluğu nedeniyle onunla amel etmeyi gerekli kılan bir mananın bulunmamasına binâen sadece bu uygunluk gereği amelin vacip olmayacağını belirtir.

b) Vasfin illet olmaya uygunluğu, imkân dâhilinde muallelin kendisinde bulunan asıllara arz edilerek ortaya koyulan tard. Debûsî bunu ilk grupla aynı derecede

---

¹³⁹ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, III, 363.

¹⁴⁰ Nefy ile ta'lîl ile ilgili daha fazla örnek için bkz. Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 367-368; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 230; Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 990; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, II, 226.

¹⁴¹ Arûsî, Hâlid b. Muhammed, "Mes'eletü'l-ihcâci bi ademi'd-delil", *Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye*, sy. 151, s. 295.

¹⁴² Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 402.

değerlendirmekle birlikte başkasının aleyhinde değil, sadece kişinin mazeretini beyân etmede delil olabileceğini belirtir. Zira karşı tarafın yanında da onu nakzedecek bir delilin bulunması mümkündür.

c) Bir vasfın illet olmaya uygunluğu, bir delil ile tespit edilmesinin akabinde başka asıllara arz etmeden, ta'lîl edilen asılda hüküm ile birlikteliğini iddia ederek yapılan tard. Debûsî bu çeşidin zan ile hükmetmek olduğunu belirtir.

d) Vasfın illet olmaya uygunluğunun ibtidâen söylendiği tard. Debûsî, bu tard çeşidinin bir vasfı sahihlik üzere karar kılmak için değil ibtidâen sıhhatini bildirmek için istishâbu'l-hâlinin kullanılması anlamında olduğunu ifade eder. Debûsî, bu türün istishâb çeşitlerinden tam bir dalâlet olarak nitelendirdiği dördüncü çeşit kabilinden olduğunu söyler.¹⁴³ Ayrıca kendi zamanındaki âlim denilen kimi insanların tard yöntemini kullanmaları nedeniyle tek bir meselede onlar ve yüzler ile ifade edilecek pek çok kıyas meydana getirdiklerini söyleyerek tardı kabul etmenin fakihleri cehâlet ve dalâlete sevkedeceğini belirtir.¹⁴⁴

2.2.1.2. Kıyas-ı Şebih

Semerkandî ve Lâmişî, kıyas-ı şebahi fasid kıyas ve istidlâller içerisinde değerlendirmişlerdir.¹⁴⁵ Bir kıyasın, kıyas olabilmesi için asl ile fer' arasında bir benzerliğin bulunması gerektiği âşikâr olmakla birlikte mutlak anlamdaki benzerlik üzerine kıyas kurulması da yeterli görülmemektedir. Zira her iki varlık arasında herhangi bir şekilde bir benzerlik kurulması mümkündür. Bir kıyasın sahih

---

¹⁴³ Debûsî'nin istishâb taksimi başlığına bakınız.

¹⁴⁴ Debûsî, *Takvîmü 'l-edille*, s. 402-403. *Takvîmü 'l-edille* için kullandığımız nüshanın bu bölümünde bazı hatalar bulunması dolayısıyla burada ayrıca şu neşirden istifade edilmiştir. Bkz. Debûsî, *Takvîmü usûli 'l-fıkh ve tahdîdü edilleti 'ş-Şer'*, thk. Abdürrahîm Ya'kub, Mektebetü'r-Rüşd Nâşîrîn, Riyad 1429, III, 399-402.

¹⁴⁵ Başoğlu, vasıfta müessirliği esas alan Hanefîler'in bu yöntem ile tardı bir görmeleri nedeniyle çoğu zaman ona ayrıca yer vermediklerini, tarda yönelik tenkitlerinin kıyas-ı şebeh için de geçerli olduğunu belirtir. Ayrıca Semerkandî ve Lâmişî'nin bu yöntemi tardan ayrı bir şekilde aktarmada Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'yi takip ettiklerini söyler. Bkz. Başoğlu, *Hicrî Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İlet Tartışmaları*, s. 209-210.

sayılabilmesi için ondaki benzerliğin tardda da gerekli görüldüğü üzere müessirlik vasfıyla birlikte bulunması gerekmektedir. İki şey arasında ister suret bakımından isterse hüküm bakımından benzerlik kurulması şeklinde yapılan kıyas, bu benzerliğin söz konusu hükmü ispât etmede bir tesiri ispat edilmediği sürece fâsid kabul edilmiştir.¹⁴⁶

İki şey arasında suret bakımından benzerlik kurulmasına, namazdaki birinci ve ikinci oturuş arasında her ikisinin de oturuş olması bakımından benzerlik kurularak birincisinin farz olmamasına binâen ikincisinin de farz olmayacağını söyleyilmesi örnek verilmiştir. Hüküm bakımından benzerlik kurulmasına ise köleyi örnek vermişlerdir. Köle hükümlerinin çoğunda mala benzemekte, bazısında ise hürlere benzemektedir. Dolayısıyla mala olan benzerliği esas alınacağı söylenmiştir.¹⁴⁷

2.2.1.3. Sebr ve Taksim

İlleti tespit etmek için kullanılan yöntemlerden biri de ‘sebr ve taksim’dir. Bu yöntemi, delilsizlik bağlamında Serahsî zikretmiş, ancak ismen değil nasıl yapıldığını tarif ederek aktarmıştır. O, bu yöntemi “kıyas yapanların yanında illet olabilecek vasıfların sınırlı olduğunu, tek bir vasıf dışında diğerlerinin fâsid olduğuna delâletin bulunması suretiyle o vasfın sahih olduğunu ve dolayısıyla hüccet olacağını söyleyerek yapılan ihticâc” şeklinde tarif etmiştir.¹⁴⁸

Semerkindî ise sebr ve taksimi illeti tespit etmede ihtilâf edilen yöntemler arasında zikreder ve bu konudaki görüşleri üç grupta değerlendirir. Birinci grup bu yöntemin kullanılabilmesini, ictihâd ehlinin illeti tespit edilmeye çalışılan aslın ta’lîl edilebilir olduğu hususunda ittifâk etmelerine bağlı görür. Bu görüş birliğinin akabinde birbirine muhâlif görüş benimseyenlerden her biri kendi görüşünün illetini açıklar.

¹⁴⁶ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 911-912; Lâmişî, *el-Kitâb fî usûli'l-fıkh*, s. 186.

¹⁴⁷ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 912; Lâmişî, *el-Kitâb fî usûli'l-fıkh*, s. 186. Daha fazla bilgi ve delillendirme için bkz. Üsmendî, *Bezlü'n-nazar*, 620-621; İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-vüsûl*, s. 626-629; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, II, 173-174; İbn Emîru Hâc, *et-Tahrîr ve't-tahbîr*, III, 248-251; Emîr Pâdişah, *Teyşîru't-Tahrîr*, IV, 46-49; Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, II, 351-352.

¹⁴⁸ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 231.

Onlardan birinin diğerlerinin illetini iptal etmesi durumunda onun illetinin sahihliği kesinleşir. Serahsî, Cessâs'ın bu görüşte olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁹ İkinci gruptakiler, aslın ta'lîl edilebilir olduğu konusunda ittifâk olsun veya olmasın karşı görüş sahiplerinin illetlerini iptal etmeyi kendi illetinin sıhhati için yeterli görmektedir. Üçüncü gruptakiler ise muhâlifin illetini iptal etmek suretiyle kişinin kendi illetinin sahih olmayacağı görüşündedirler. Semerkandî, bu görüşü Hanefî mezhebinden 'ehl-i tahkik' olarak nitelendirdiği kimselere nispet eder ki Serahsî de bu son görüşü savunmaktadır.¹⁵⁰

Bu yönteme delilsizlik bağlamında sadece Serahsî'nin yer vermesinden dolayı burada kabul edilmemesine dair gerekçeler ondan aktarılacaktır. O, illetin sıhhati için delil olarak kullanılan bu yöntemin illetin fesadına da delil olduğunu belirtir. Zira ona göre bu yönteme başvurulabilmesi için öncelikle bütün vasıfların hükme illet olmaya uygunluk açısından eşit olduğunu kabul etmesi gerekir. Bu eşitlik kabulü gereği bu vasıflardan birinin fâsidliğine delâlet eden delil, diğerlerinin de fesâdını gösterir. Bu sonuçtan kaçınmanın tek yolu sıhhati kabul edilen asıl ile diğerleri arasında farkın bulunduğunu söylemekten geçer. Bu farklılık ise illet tespitinde esas alınan tesirden başkası değildir. O vasfın sıhhatine müessir olması delâlet ettiğine göre mezkûr yöntemin bir vasfın illet olma konusunda sıhhatini veya fesâdını gösterme konusunda bir dahlinin olmadığı anlaşılır.¹⁵¹

2.2.2. Hüküm ile İlgili Olanlar

Hanefî usûlünde delilsizlik bağlamında yer verilen deliller incelendiğinde illet ile ilgili olanların hâricinde 'delilsizlik ile ihticâc', 'ilhâm', 'taklîd', 'teâruzu'l-eşbâh',

¹⁴⁹ Ayrıca Hidâye şârihi İbnü'l-Hümâm bu görüşü Merğînânî'ye de nispet etmektedir. Bkz. İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, III, 251; Emîr Pâdişah, *Teyşîru't-Tahrîr*, IV, 48.

¹⁵⁰ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 901-902; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 231.

¹⁵¹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 231-232. Daha fazla bilgi ve delillendirme için bkz. Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 904-905; İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-vüsûl*, s. 626-629; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, II, 173-174; İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, III, 248-251; Emîr Pâdişah, *Teyşîru't-Tahrîr*, IV, 46-49; Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, II, 351-352.

‘meçhûl mücmel’, ‘sedd-i zerâi’ ve ‘istishâbu’l-hâl’ tespit edilmiştir. Bu çalışma, istishâbu’l-hâl delili üzerinde yoğunlaşacağından öncelikle diğerleri zikredilerek yer yer bunların istishâb ile bağlantısı değerlendirilecektir.

2.2.2.1. Delilsizlik ile İhticâc

Delilsizlik ile ihticâc kavramı, bir konuda delil bulunmamasını delil olarak kullanılmasını ifade etmektedir. Usûl kitaplarında ‘el-istidlâl bi ademi’l-medârik’,¹⁵² ‘el-ihcâc bi lâ delil’,¹⁵³ ve ‘fukdân-ı delil’,¹⁵⁴ vb. nitelendirmeler ile aktarılmıştır.¹⁵⁵ Bu bağlamda bir kişiden delil talep edilip edilmemesi onun içerisinde bulunduğu duruma göre değişiklik arz etmektedir. Bir olay hakkındaki hükmü bilmediğini söyleyen kişiden delil talep edilmeyeceği genel kabul görmekle birlikte bir konuda vücûbiyetin yokluğuna dair Allah’ın (c.c.) hükmünün bulunduğu görüşünü benimseyen ve bunu iddia eden kişiden delilin talep edilip edilmeyeceği konusunda farklı görüşler aktarılmıştır. Semerkandî cumhur ulemanın delil olmaksızın bir hükmün bulunmadığına inanılmasını câiz görmediklerini ve münazara durumunda da hükmü ispat eden kişiye delil getirmenin gerekli görüldüğü gibi nefyeden kişiye de gerekli gördüklerini nakleder. Onların bu görüşünü destekler nitelikte naklî ve aklî delillendirmelere yer verir.¹⁵⁶

Fenârî (ö. 834/1431) ise “ قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا ” / De ki: Ben bana vahyolunanda yiyen kimse için leş, akıtılmış kan ve domuz eti dışında haram bir şey bulmuyorum.”¹⁵⁷ ayeti ile “ وَمَنْ ” / Kim bir burhanı olmamasına

¹⁵² Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-usûl*, s. 491; Molla Fenârî, *Fusûlü’l-bedâyî*, II, s. 443.

¹⁵³ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 319; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II, 228; Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, III, 385.

¹⁵⁴ Seydişehrî, *Telhîs-i Usûl-i Fıkh*, s. 415.

¹⁵⁵ Bu konuda diğer mezheplerin görüşleri için bkz. Arûsî, “Mes’eletü’l-ihcâcî bi ademi’d-delil”, s. 249-308; et-Tâî, *el-Edille gayru’l-mu’tebera*, s. 111-145.

¹⁵⁶ Semerkandî, *Mizânü’l-usûl*, II, 1002-1006; Abdülazîz Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III, 386.

¹⁵⁷ En’âm, 6/145.

rağmen Allah ile beraber başka bir ilaha taparsa artık onun hesabı Rabbinin katındadır. Muhakkak ki kâfirler felaha eremezler.”¹⁵⁸ ayetini delil göstererek delilsizlik ile ihticâcî sadece şeriat sahibinin yapabileceğini söyler.¹⁵⁹ Molla Hüsrev (ö. 885/1480) ise bu delilin bulunmaması ile ihticâc etmenin fâsid olduğunu belirtmekte; onunla ihticâcın, delilin olmadığı her şeyin nefyedilmesi gerektireceği, dolayısıyla bir davada her iki tarafın da delillerinin bulunmaması durumunda iki nakîzin kabul edilmesi gerekeceğini söyleyerek gerekçelendirir.¹⁶⁰

Debûsî, delilsizliği delil olarak kullanma konusunda dört görüş nakleder. Birincisi, delilsizliğin hasmın iddia ettiği hükmü nefyeden/reddeden için delil olmasıdır. Debûsî bu görüşü Irak meşâyihine nisbet etse de Abdülazîz el-Buhârî (ö. 730/1330) zâhirilerin görüşü olduğunu söylemektedir. Onlar bu görüşlerini temellendirmek için peygamberliği kabul etmeyenlerden peygamberin varlığına dair delilin bulunmaması dışında bir delilin talep edilmediğini öne sürerler. Burada nefyedene delilin gerekmediğini söylenmesi ademe/yokluğa sarılana delilin gerekmediği anlamındadır.¹⁶¹

Hükmü nefyedene delilin gerekip gerekmeyeceği meselesi delilsizlik ile ihticâc hakkında tartışılan temel iki meseleden birisidir.¹⁶² Delilsizlik konusundaki bu temel mesele, Cessâs’tan itibaren usûl kitaplarında yer bulmuştur.¹⁶³ Hükmü nefyeden kişiye delil gerekmeyeceğini savunanlar delile sadece iddia edilen bir şeyin ispat edilebilmesi için ihtiyaç duyulacağını, hükmü nefyeden kişinin ise hükmü gerekli kılan veya men eden bir delilin bulunmadığı aslına sarıldığını, dolayısıyla onun delile ihtiyaç duymayacağını iddia etmişlerdir. Bu iddialarına ise “البينة للمدعي واليمين على من أنكر” / *Beyyine iddia sahibine yemin ise münkiredir.*” hadisini¹⁶⁴ delil getirdiklerini ifâde eden

---

¹⁵⁸ Mü’minûn, 23/117.

¹⁵⁹ Fenârî, *Fusûlü’l-bedâyî*, II, 443.

¹⁶⁰ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-usûl*, s. 491.

¹⁶¹ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 319; Abdülazîz Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III, 386.

¹⁶² Diğerleri ise ileride bahsedileceği üzere hükmü ispat eden delilin, o hükmün devamlılığına da delâlet edip etmeyeceği ile ilgilidir.

¹⁶³ Cessâs, *el-Fusûl fî’l-usûl*, III, 385.

¹⁶⁴ Bkz. Buhârî, “Rehn”, 6; Tirmizî, “Ahkâm”, 12; İbn Mâce, “Ahkâm”, 7.

Sıġnâkî bu yorumu kabul etmemekte ve hükmü nefyeden kişinin de yaptığı bu fiilde bir iddia barındırması nedeniyle, bunun ise vücûdî bir şey olması nedeniyle kendisi gibi vücûdî bir delilin gerekeceği söylemiştir. Bakara suresinde geçen “وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ / كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ” Yahudi ve hristiyanların dışında cennete kimse giremeyecek dediler. De ki: Eğer doğru söylüyorsanız delilinizi getirin.” ayetinde cennete Yahudi ve Hristiyanlar dışında kimsenin giremeyeceğini söyleyen Yahudilerden doğru söylediklerine dair vücûdî delil anlamında burhan getirmeleri istenilmiştir.¹⁶⁵ Dolayısıyla bu ayet açıkça hükmü nefyedene de delilin gerekeceğini gösterilmiştir. Karşı görüştekilerin iddialarını desteklemek için kullandıkları hadiste münkirin/müddea aleyhin sadece inkâr etmesi kendisine yöneltilen iddiaya karşı delil olmamakta, talep edilmesi durumunda mahkemede hazır bulunması, hatta yemin etmesi gerekmektedir. Yani onların kabul ettikleri şekilde delilin bulunmadığının söylenmesi yeterli olsaydı münkire bu tür yaptırımlarda bulunulmaması gerekirdi.¹⁶⁶

Delil yokluğu ile ilgili ikinci görüş, delilin bulunmamasını aleyhte verilecek hükmü def etmek/savunma için delil kabul etmekte; bir hükmü icâb etmek/gerekli kılmak için ise delil kabul etmemektedir. Bu görüş sahipleri, delilin bulunmamasının adem/yokluk hakkında bir etkisinin bulunmadığını, yani yokluğu vacip kılmadığını, fakat ona delâlet ettiğini söylemektedirler. Her hâdisin bir muhdisinin bulunması zaruretiyle aslen muhdisin bulunmaması hâdisin de bulunmadığını göstereceği söyleyerek görüşlerini delillendirmişlerdir.¹⁶⁷

Delil yokluğu hakkında ileri sürülen görüşlerden üçüncüsü ise onun bir delil ile sabit olan bir şeyin devam ettiğine dair karşı görüştekilere söylenebilecek bir delil olmasıdır. Bu görüşte görüldüğü üzere bir hükmü ispât eden delilin, o hükmün bekâsı

---

¹⁶⁵ Bakara, 2/111.

¹⁶⁶ Sıġnâkî, *el-Kâfî*, s. 1795-1797.

¹⁶⁷ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 319; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 215.

konusunda da delil kabul edilip edilmemesi, delil yokluğuna dair görüşlerin arka planında bulunan temel meselelerden biridir.¹⁶⁸

Delil yokluğu konusunda zikredilen dördüncü görüş, bir konuda delilin bulunmamasının bir hükmü defetme¹⁶⁹ veya gerekli kılmada/îcâb veyahut ibtidâen hüküm koymada delil kabul edilmeyeceğidir. Debûsî bu görüşü Hanefîler'in de içerisinde bulunduğu cumhura nispet etmektedir.¹⁷⁰ Serahsî ise delil yokluğu ile ihticâcın sadece Allah hakları konusunda geçerli olabileceğini, kul hakları konusunda ise ne bir hükmü nefyetme ne devâm ettirme ne de ibtidâen ispât etme konusunda geçerli olacağını belirtir.¹⁷¹

İmam Muhammed'in İmâm-ı A'zâm Ebû Hanîfe'den naklettiği 'hakkında bir eser vârid olmaması nedeniyle anberde beşte birlik payın bulunmadığı' görüşü, Hanefîler'inde delil yokluğunu kullandıklarına itiraz sadedinde zikredilmiştir.¹⁷² Ancak İmâm Ebû Hanîfe'nin bu hüküm konusunda 'hakkında bir eserin bulunmaması nedeniyle' şeklindeki ta'lîl, delil yokluğunu delil olarak kullanma kabilinden değildir. Debûsî de bu ta'lîl ifadesinin iddia sahibine karşı bir delil olarak değil, beşte birlik payı gerekli kılmamadaki mazereti beyân için olduğunu belirtir. Diğer bir ifadeyle bu ta'lîl, anberde beşte birlik payı gerekli kılan bir kişiye karşı delil getirmek için zikredilmemiştir. Onun zikredilmesi bir mazeret beyânı kabilindendir.¹⁷³ Nitekim İmâm Muhammed'in *el-Asl*'ında bunlarda humusun gerekli görülme hükmünün gerekçesi

¹⁶⁸ Debûsî, *Takvîmü 'l-edille*, s. 319; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 215.

¹⁶⁹ Mahmûd Hamza, def ile ref arasındaki farka işaret eden “الدفع أسهل من الرفع / Def etmek, ref etmekten daha kolaydır.” şeklinde bir kâide kaydeder. Kâidenin açıklamasında def'in bir hüküm sâbit olmadan önce ref'in ise sâbit olduktan sonra meydana geldiğini beyân eder. Bkz. Mahmûd Hamza, *el-Ferâidü 'l-behiyye fi 'l-kavâ'idi 'l-fikhiyye*, s. 119.

¹⁷⁰ Debûsî, *Takvîmü 'l-edille*, s. 319.

¹⁷¹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 215-216.

¹⁷² Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad, *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1433/2012, II, 130.

¹⁷³ Debûsî, *Takvîmü 'l-edille*, s. 322; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 217.

olarak bunların balık mesabesinde görüldüğü, balığın ise bir av olması dolayısıyla su mesâbesinde olduğu zikredilmiştir.¹⁷⁴

2.2.2.2. İlham

İlham ile istidlâlin kabul edilmemesine Cessâs'tan (ö. 370/981) itibaren usûl eserlerinde yer verilmiştir.¹⁷⁵ Usûl eserlerinin bir kısmında daha önce de kaydedildiği üzere fâsid delil başlığı altında ele alındığı, diğer bir kısmında ise Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelen ilhamın hücciyeti meyanında değerlendirildiği görülmüştür.¹⁷⁶ Debûsî, ilhamı “Bir delil ile istidlâl etmeksizin veya bir hüccet konusunda düşünmeksizin kalbi, kendisiyle amel etmeye çağıran bir bilgiyle hareketlendiren şey” diye tarif etmiştir.¹⁷⁷ Semerkândî de bu tanımı doğru bulmasının yanı sıra “Allah'ın akıllı mü'minin kalbinde yarattığı arzulanan bir amele davet eden zarûri bilgi” şeklinde bir tanım daha zikretmektedir.¹⁷⁸ İbnü'l-Hümâm ise onu “meleğin ibâre ve işareti aracılığı olmaksızın Allah'tan (c.c.) geldiğine dair zaruri bilginin yaratılmasıyla birlikte kalbe bir mananın bırakılmasıdır” diye tarif etmiştir.¹⁷⁹

İlhamın, hâricî dünyadaki varlığına dair ihtilaf bulunmamakla birlikte delil değeri hakkında mezhep içerisinde temelde iki görüşün esas alındığı görülmektedir. Birinci görüş sahipleri, ilhamın sadece ilham edilen kişinin kendisi hakkında delil olacağını savunmaktadırlar. Mezhep âlimlerinin geneli bu görüşte olup, aralarında Debûsî, Semerkandî, Neseî, Siğnâkî, Sadrüşşerîa, Kıvâmüddîn el-Kâkî'nin (ö. 749/1348) ve İbn

¹⁷⁴ Şeybânî, *el-Asl*, II, 115. İnci, anber gibi maddelerde beşte birlik miktarın verilip verilmeyeceği konusunda denizden çıkarılması veya kâfirlerden elde edilmesi gibi muhtelif durumlara binâen farklı hükümler bulunmaktadır. Bkz. İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî, *Fethu'l-kadîr*, Dârü'l-Fikr, , y.y. t.y., II, 240.

¹⁷⁵ Cessâs, *el-Fusûl fî usûli'l-fikh*, III, 382.

¹⁷⁶ İlham ile ilgili diğer mezheplerdeki görüşler için bkz. Âli Âbid, Halid b. Bekr “Hakikatü'l-ilham ve medâ ihticâci bihi”, *Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye*, sy. 147, 1430, 205-272.

¹⁷⁷ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 392.

¹⁷⁸ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 1021.

¹⁷⁹ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, III, 375.

Kutluboğa (ö. 879/1474) zikredilebilir.¹⁸⁰ İkinci görüşte olanlar ise ne kişinin kendisi ne de başkası hakkında delil olacağını kabul ederler. İbnü'l-Hümâm ve şârihleri olan İbnü Emîru Hâc ile Emîr Pâdişâh bu görüştedir.¹⁸¹

İlhâm için yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere hiçbir nazar ve istidlâlin bulunmaması, hak olmaya da bâtıl olmaya da ihtimâlinin bulunması nedeniyle kişinin kalbiyle arzuladığı şeye uyması olarak nitelenmiş ve delilsizlik ile amel olduğu belirtilmiştir.¹⁸² Semerkandî, ilhâmın muteber bir delil olmaması konusunda düşünmeyi emreden ayetleri¹⁸³ delil göstermiştir.¹⁸⁴ Diğer yandan ilhâm ile birlikte rüyanın delil olmasına da değinen Hâdimî, onun peygamberler dışındaki insanlar için fâsid bir istidlâl yöntemi olduğunu belirtir.¹⁸⁵

2.2.2.3. Taklîd

Taklîde dair meseleler¹⁸⁶ usûl eserlerinde kimi zaman içtihad ve müctehidin taklidi bağlamında ele alınmış, kimi zaman ise Debûsî'de görüldüğü üzere delil ve delilsizlik ile ilişkilendirilerek aktarılmıştır. Debûsî taklidi “Kişinin bir başkasını işittiği ve yaparken gördüğü şeylerde nazar, istidlâl ve teemmülde bulunmadan, hak ve bâtıl olma ihtimaline rağmen hangisi olduğu konusunda bir ayırım da yapmadan söz konusu şahsı hak üzere takdir ederek ona uyması” diye tanımlamıştır.¹⁸⁷

---

¹⁸⁰ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 392; Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 1021; Nesefî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 589-590; Sîgnâkî, *el-Kâfî*, III, 1564; Kâkî, Kivâmüddîn Muhammed b. Muhammed, *Câmi'u'l-esrâr fî şerhi'l-Menâr*, thk. Fadlurrahmân Abdülğafûr el-Afgânî, Mektebetü Nizâru Mustafa el-Baz, Suûd 1426/2005, V, 1431-37; İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa es-Sûdûnî, *Hulâsatü'l-efkâr şerhu Muhtasarü'l-Menâr*, thk. Hafız Senâullah ez-Zâhidî, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1424/2003, s. 187; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, II, 37.

¹⁸¹ İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, III, 375; Emîr Pâdişâh, *Teysîru't-Tahrîr*, IV, 185.

¹⁸² Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 388.

¹⁸³ Haşr 59/2; A'raf 8/158.

¹⁸⁴ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 1024.

¹⁸⁵ Hâdimî, *Mecâmi'u'l-hakâik*, s. 201.

¹⁸⁶ Fıkıh usûlünde taklîde dair daha geniş bilgi için bkz. Yığın, Adem, “Klasik Fıkıh Usûlünde Taklîdin Bilgi ve Amel Değeri: Genel Bir Bakış”, *İHAD*, sy. 24, 2014, s. 109-126.

¹⁸⁷ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 389.

Bu meyanda onun, taklîd eden ve edilen kişi bakımından taklidi dört grupta değerlendirdiği görülür. Bunlar sırasıyla, ümmetin vahiy sahibini tasdik etmesi, âlimin fıkhıta diğerlerine nisbetle öncü durumdaki rey sahibini tasdik etmesi, halkın döneminin âlimlerini tasdik etmesi ve sonuncu ise küçüklerin büyükleri tasdik etmesidir. Bunlardan ilk üç durumda taklid edilecek kişinin temâyüz edebilmesi için dahi olsa bir nevi istidlâl başvurulması nedeniyle tam bir delilsizliğin bulunmadığını, dolayısıyla bu tür taklidin sahih olacağını belirtmiştir. Ancak dördüncü sırada aktarılan taklitte hiçbir aklî istidlâl ve nazarın bulunmaması, bu sınıfın taklidin zemm edildiği ayet-i kerîmelerde¹⁸⁸ kastedilen gürûh olduğuna delâlet ettiği belirtilmiştir.¹⁸⁹

Taklidin bâtıllığı konusunda cumhur ulema tarafından ihtilafsız görüş aktaran Debûsî, Haşviyyeden¹⁹⁰ bazılarının ise onu sahih kabul ettiğini ifâde etmesinin akabinde her iki görüş sahiplerinin kendi görüşlerini temellendirmek için kullandığı deliller ve itirazlarını bir nevi münazara üslûbuyla aktarır. Mutlak anlamda taklide itibar etmenin delilsizlik ile ilişkilendirilmesinin nedeninin daha iyi anlaşılabilmesi için bu delil ve itirazlara değinilmesi önem arz etmektedir. Taklidi savunanlara göre insanlığın aslı olan Hz. Âdem'in (a.s.) taklid edilmesinin gerekliliği ve bir şey sâbit olduğunda aksine delil bulunmadığı sürece sabit olduğu şey üzerinde kalması nedeniyle insanın söz ve fiillerinde hak üzere olması asıldır. Bu insandaki hürriyet vasfına benzetilerek söz ve fiili hususunda durumu bilinmeyen kişinin aksi ispatlanana kadar hak üzere olduğuna hükmedilmesi gerektiği söylenmiştir. Nitekim nesebi bilinmeyen kişinin de aksi ortaya çıkmadığı sürece hürriyetine hükmedilmektedir. Ne var ki cumhura göre taklid edilecek kişinin söz veya fiili, doğru veya yanlış ihtimalinin bulunması nedeniyle delil olmaya uygun değildir. Karşı görüştekilerin ifade ettiği insanın hak üzere olması vasfının onda insan olması hasebiyle bulunmadığına, diğer bir ifadeyle bu vasfın sübutu için bir

---

¹⁸⁸ Zuhurf 43/23.

¹⁸⁹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 388-390.

¹⁹⁰ Haşviyye “dini konularda akıl yürütmeyi reddedip sadece nakle itibar eden ve özellikle ulûhiyet meselelerinde naslar arasında bağlantı kuramayarak teşbih ve tecsîme kadar varan telakkileri benimseyen kimseler” diye tanımlanmıştır. Bkz. Yurdagür, Metin, “Haşviyye”, *DİA*, XVI, 426.

delilin bulunması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Nitekim peygamberlere iman bile kendilerine mucize gelene kadar vacip görülmemektedir.¹⁹¹

Semerkandî ise taklidi “Cahil birinin bir âlimi ilmi, takvası(vera) ve inandığı hususlarda tereddüt ve şekk bulunmaksızın kesinlik üzere inanması nedeniyle aklî veya sem‘î bir delil zikretmese de uymasındır.” diye tanımlamakta ve taklîdi taklid edilen alan itibarıyla ikiye ayırmaktadır. Bu bakımdan sadece sem‘î delil yoluyla bilinen şer‘î hükümlerde taklid etmeyi avâm ve içtihad derecesinde bulunmayanlar için câiz görmekte ve bunların kendilerinden daha bilgili ve takvalı olduğunu şöhten duydukları kişiyi taklit etmelerini gerekli görür. İkinci taklid alanını teşkil eden ve kendisine sırf aklî delil ile ulaşılan tevhid ve kelama dair konularda taklid yoluyla da olsa şüphe duymaksızın kesin bir şekilde itikad edilecek olursa bunun sahih bir iman olacağını belirten Semerkandî bu konuda delillere vukûfiyeti farz-ı kifaye olarak değerlendirir.¹⁹²

Taklîdi “Bir başkasına uyulmasının gerekliliği konusunda herhangi bir delil bulunmaksızın ona haklı olduğu inancıyla uymak” şeklinde tanımlayan Molla Fenârî ve Molla Hüsrev ise taklidin sadece delilsizlik ile ilgili olan yönünü ele almışlardır. Bu tür taklidin batıl oluşunu delillendirmek için onun içtimâu’n-nakizayna sebebiyet verdiğini ifade etmişlerdir. Zira böyle bir taklidin doğru görülmesi durumunda delilsiz bir şekilde atalarını takip edenlerin bâtil dinlerin tamamının hak olduğuna da hükmedilmesi gerekir. Bu ise birbirinin nakîzi olan iki görüşü biraraya getirmektir.¹⁹³ Görülmektedir ki burada delilsizlik bağlamında değerlendirilen taklidde hiçbir delile dayanılmaması şeklinde vuku bulmuştur. Dolayısıyla bahsi geçen taklid ile âvâmın müftünün sözüne uyması, hâkimin şahitlerin sözüne uyması arasında farkın bulunduğu dikkat

---

¹⁹¹ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 389.

¹⁹² Semerkandî, *Mizânü’l-usûl*, II, 1016-1018.

¹⁹³ Molla Fenârî, *Fusûlü’l-bedâiyî*, II, 444; Molla Hüsrev, *Mir‘âtü’l-usûl*, s. 491.

çekilmiştir. Zira bunların taklîdi “فَسْتَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ / Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun.”¹⁹⁴ ayetine dayandığı belirtilmiştir.¹⁹⁵

2.2.2.4. Teâruzu'l-eşbâh

Hanefî usûl eserlerinin genelinde yer verilen teâruzu'l-eşbâhı, İbn Emîru Hac (ö. 879/1474) “tartışılan meselede, meselenin her birine ilhâkının mümkün olduğu iki aslın teâruz etmesi nedeniyle aslî hükmün bâkî kalması” şeklinde tanımlamıştır.¹⁹⁶ Bu konuda İmam Züfer'in (ö. 158/775) abdestte dirseklerin yıkanıp yıkanmaması meselesinde yıkamanın gerekli olmadığına dair görüşü örnek gösterilmiştir. Şöyle ki Mâide suresinin “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ / Ey iman edenler! Namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi ve dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın..” ayetinde geçen ‘مرافق / dirsekler’ kelimesi, başında gâye bildiren ‘إلى’ harf-i cerri bulunması nedeniyle ‘أيديكم / elleriniz’ kelimesinin gâyesini teşkil eder.¹⁹⁷

Gâyenin, mugayyâyâ dâhil olup veya olmadığı durumlar mevcuttur. Nitekim “سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا / kulunu Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya yürüten Allah bütün eksikliklerden münezzehtir.”¹⁹⁸ ayetinde gâye mugayyâyâ dâhil iken, “ثُمَّ آتُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ / orucu geceye kadar tamamlayın.”¹⁹⁹ ayetinde dâhil değildir. Yani ilk ayette ‘إلى’ harf-i cerrinin taalluk ettiği ‘أسرى / gece yürüttü’ fiili kendisinden sonra zikredilen Mescid-i Aksâ'yı da içermektedir. Diğer ayette ise ‘آتوا / tamamlayın’ fiili geceyi içermemekte geceye ulaşılmasıyla oruç sonlandırılmaktadır. Gâyelerin bazen mugayyâyâ dahil olduğu bazen ise olmadığı gerekçesiyle İmam Züfer, abdest ayetinde gâyenin/dirseklerin, mugayyâyâ/yıkama fiiline dâhil edilmesini edilmemesinden daha evlâ bulmaktadır.²⁰⁰

¹⁹⁴ Nahl, 16/43.

¹⁹⁵ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâiyî*, II, 444; Şâkir el-Hanbelî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, s. 326.

¹⁹⁶ İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, III, 364.

¹⁹⁷ Mâide, 5/6.

¹⁹⁸ İsrâ, 17/1.

¹⁹⁹ Bakara, 2/187.

²⁰⁰ İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, III, 364.

Teâruzu'l-eşbâh ve delilsizlik ile ihticâc arasında bulunan ilişkiye dikkat çeken Semerkandî, İmam Züfer'in zikredilen tartışmada dirseklerin yıkamaya dâhil olmayacağını söyleyerek aslında hükmü nefyettiğini, delilsizlik ile hüküm getirme konusunda da ifade edildiği üzere hükmü nefyeden kişiye ise delilin gerektiğini belirtir.²⁰¹ Kemâlpaşazâde ise onun başlı başına bir hüccet değil iki kıyastan birini fâsid bir şekilde tercih olduğunu ifade etmiş ve aslında istishâb ile amel etmek olduğuna değinmiştir.²⁰² Güzelhisârî de Kemâlpaşazâde gibi İmam Züfer'in bu hükmünün aslında istishâb ile amel etmek olduğu kanaatindedir. İstishâbın def için hüccet olduğu göz önünde bulundurulursa bu konuda asıl kabul edilen yıkama vucûbiyetinin olmamasıdır.²⁰³

Teâruzu'l-eşbâhın delilsizlik ile ihticâc kategorisinde değerlendirilmesi hakkında, onda meydana gelen şekkin hâdis bir durum olması dolayısıyla onun için bir delil gerekeceği, böyle bir delilin bulunmadığı belirtilmiştir. Buradaki delilin, 'teâruzun meydana gelmesi' olduğunu söylemek de kâfi gelmeyecektir. Zira teâruz da hâdis olması dolayısıyla onun meydana gelmesi hususunda da ayrıca bir delil gerekecektir.²⁰⁴

2.2.2.5. Meçhûl Mücmel

Mücmel kavramı, usûl literatüründe genellikle lafızlar bahsinde kullanılan bir kavramdır.²⁰⁵ Bununla birlikte Osmanlı âlimlerinden Molla Fenârî (ö. 834/1431) ve Zenbillizâde Fudayl Çelebi'nin (ö. 991/1583) eserlerinde kabul edilmeyen delillere yer verilen bölümlerde 'المجهول / meçhul mücmel' şeklinde ifade edilen bir istidlâl yöntemine rastlanılmıştır. Fudayl Çelebi'nin, bu delili aktarırken Molla Fenârî'nin istifâde ettiği, onun kullandığı ifadelere benzer lafızlar kullandığı görülmüştür. Her ikisi

²⁰¹ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 1012.

²⁰² Kemâlpaşazâde, *Tağyîru't-Tenkîh*, s. 211.

²⁰³ Güzelhisârî, *Menâfi'u'd-dekâik*, s. 137.

²⁰⁴ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 325; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 226; Abdülazîz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 607; Arûsî, "Mes'eletü'l-ihticâc bi ademi'd-delil", s. 298-299.

²⁰⁵ Koca, Ferhat, "Mücmel", *DİA*, XXXI, 453-454.

de meçhul mücmel ile istidlâli, akli öncelediği anlaşılan cedeliyyûn/ehl-i nazarın kullandığını belirtmişlerdir.²⁰⁶

Bunun dışında meçhûl mücmel hakkında bize fikir sağlayacak sınırlı bazı açıklamalara yer vermişlerdir. Bunlardan birincisi, bu delili kullanmanın şeklini ‘bir şey hakkında bir maslahat sebebiyle câiz olduğunu veya bir mefsedet sebebiyle câiz olmadığını söylemek’ olarak ta‘rif etmeleridir. İkincisi bu delili kullananların “ لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ / Zarar vermek ve zarara karşılık vermek yoktur.”²⁰⁷ hadisine dayanmalarındır. Üçüncüsü ise bu delil ile ortaya koyulan hükmün bir başkası tarafından kalb edilmesi, yani o hükme aykırı olan bir hükmün aynı gerekçeler ile ileri sürülebilmesidir. Bu nedenle onunla istidlâl etmenin hevâya uymaya kapı aralayacağı söylenmiştir.²⁰⁸

Meçhul mücmel hakkında zikredilen bu açıklamalar, onun ile maslahat-ı mürselenin kastedilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Zira meçhûl mücmel hakkında beyân edilen bu hususlar, maslahat-ı mürsele delili için de geçerlidir. Nitekim Molla Fenârî’nin meçhûl mücmeli ispât etmede dayandıklarını söylediği hadisi maslahat-ı mürsele için de delil oluşunu ispatlamada kullanılmaktadır.²⁰⁹ Ayrıca Molla Fenârî, maslahat-ı mürseleye fâsid deliller arasında yer vereceğini söylemesine rağmen böyle bir kayda rastlanılmamıştır.²¹⁰ Zikredilen bu gerekçelere bînâen onların ‘meçhûl mücmel’ kavramını, maslahat-ı mürsele delilini ifade etmek için kullandıkları söylenebilir.

Maslahat-ı mürsele delili, kaynak olarak Hanefî usûlünde yer almamakla birlikte memzûc yöntem kullanan bazı usûlcüler tarafından aktarıldığı görülür.²¹¹ İbnü’l-Hümâm, maslahat-ı mürseleyi ihtilâf edilen deliller arasında münferiden zikrederek

²⁰⁶ Molla Fenârî, *Fusûlü’l-bedâî*, II, 446; Fudayl Çelebî, *Tenvî‘u’l-usûl*, s. 139.

²⁰⁷ İbn Mace, “Ahkâm”, 17.

²⁰⁸ Molla Fenârî, *Fusûlü’l-bedâî*, II, 446; Fudayl Çelebî, *Tenvî‘u’l-usûl*, s. 139.

²⁰⁹ Şâkir el-Hanbelî, *Usûlü’l-fikhi’l-İslâmî*, s. 319.

²¹⁰ Molla Fenârî, *Fusûlü’l-bedâî*, II, 439.

²¹¹ İbnü’l-Hümâm, *et-Tahrîr*, III, 363; Hazne, Heysem Abdülhamîd Ali, *Tatavuru’l-fikri’l-usûliyyi’l-Hanefî*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü Âli’l-Beyt, 1998, s. 201.

onun Hanefîler tarafından kabul edilmediğini belirtmiş, bazı müellifler ise onu kıyas bahsi içerisinde illeti tespit metodlarından biri kabul edilen ve illet ile hüküm arasındaki uygunluğu ifade etmek için kullanılan *münâsebe* kavramı bağlamında değerlendirmişlerdir.²¹² Modern dönemde bu konuya yer veren eserlerde ise Hanefîler'in bazı furû' meselelere verdikleri hükümlere binâen onların maslahat-ı mürsele ile amel ettiklerini söyleyen veya bu tür hükümlerde onların bu delili kullandıklarını söylememeleri nedeniyle kendi usulleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade eden görüşlere yer verilmiştir.²¹³

2.2.2.6. Sedd-i Zerâi'

Şâkir el-Hanbelî'nin fâsid deliller adı altında zikrettiği delillerden biri de sedd-i zerâi'dir. Usûl eserinde genel itibarıyla Hanefî usulünü esas alan ve onların görüşlerini aktaran Şâkir el-Hanbelî, sedd-i zerâi' hakkında sadece kabul etmediklerini söylemekle yetinmekte ve bu konuda fazla ayrıntıya yer vermemektedir.²¹⁴ Bunun nedeni Heysem Hazne'nin de belirttiği üzere Hanefî usul eserlerinde bu delile yer verilmemesi olabilir. O, gerek klasik gerek modern Hanefî usûl eserlerinde, hatta memzûc yöntemle telif edilen Hanefî ulemâya ait eserlerde de bu delile yer verilmediğini söyler. Zira bu yöntemde genellikle Şâfiî mezhebine ait usûl eserlerinden istifade edilmekte, bu eserlerde de sedd-i zerâi' ele alınmamaktadır.²¹⁵ Hâdimî ve Seydişehrî'de de görüldüğü

²¹² Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, II, 162-164; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâyî*, II, 349-350; İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, III, 363; Emîr Pâdişâh, *Teyssîru't-Tahrîr*, III, 315; Şâkir el-Hanbelî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, s. 314-319.

²¹³ İlgili görüşler ve değerlendirmeleri hakkında bkz. Baltacı, Muhammed, *Menâhicü't-teşrî'i'l-İslâmî fi'l-karnî's-sânî el-hicrî*, Dârü's-Selâm, Kâhire 1428/2007, I, 600-604; Dönmez, *İslâm Hukukunda Kaynak Kavramı*, s.187-194; Hazne, *Tatavuru'l-fikri'l-usûliyyi'l-Hanefî*, s. 201-202; Önder, Muharrem, *Hanefî Mezhebinde İstihsân Anlayışı ve Uygulaması*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2014, s. 288-294; Yamuk, Mahmut, *İslam Hukuk Usûlünde İstihsan ve Maslahat-ı Mürsel İlişkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 83-90, Peşe, Ahmet Muhammet, "Maslahat-ı Mürsele'nin Hanefî Usûl Düşüncesinde Hangi Tür Vasıflara Denk Düştüğü Sorunu", *İHAD*, sy. 29, 2017, s. 75-88.

²¹⁴ Şâkir el-Hanbelî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, s. 326

²¹⁵ Hazne, *Tatavuru'l-fikri'l-usûliyyi'l-Hanefî*, s. 202.

üzere eserlerinin girişinde ismen dâhi olsa pek çok delili zikreden usûl müellifleri bu deliller arasında sedd-i zerâi‘ deliline değinmemişlerdir.

Hanefîler’in bazı furû meselelerinden hareketle bu delili kullandıklarının söylenmesi, maslahat-ı mürsele hakkında zikredilenlere benzer niteliktedir. Bu yaklaşımı tenkit eden Hazne, Hanefîler’in bazı meselelerde sedd-i zerâi‘ kullandıklarını düşündürecek şekilde haramlığa hükmetmelerinin arka planında kıyas ile amel etmenin bulunduğunu kaydeder. Yani Şâri‘ tarafından itibara alınacak illetin, illeti tespit etme metodlarından sahih bir metod ile tespit edilmesi esâs alınmıştır.²¹⁶

2.2.2.7. İstishâbu’l-hâl

Kaynaklarda istishâb delili bu tür deliller arasında sıralamada genellikle sona bırakılmasa da gerek diğer bölümlerde bu delilin genişçe ele alınacağı gerekse diğer delillerin anlatımının akabinde istishâbın onlarla olan ortak yönlerine işaret etmede kolaylık sağlaması açısından sona ertelenmesi uygun görülmüştür. Daha önce delilin aslî ve fer‘î şeklinde tasnifinde de kısmen değinildiği üzere kitap, sünnet icmâ ve kıyas aslî delil kabul edilerek diğer deliller bu dördü çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte özellikle istishâb delili, bu deliller çerçevesinde değerlendirildiği kaydedilmesinin yanı sıra İstishâbu’l-hâl ile daha önce zikredilen diğer fâsid yöntemlerden özellikle tard ve delilsizlik ile ihticâc arasında bir bağlantı kurulduğu, usûl eserlerinde istishâbın bu ikisinden biri ile birlikte değerlendirildiği görülür.

İlk dönem usûl müellifleri olan Debûsî, Serahsî ve Pezdevî ile Pezdevî’nin tertibini esas alan Neseî’nin eserlerinde istishâbın genel olarak kıyas özel olarak ise tard ile ilişkilendirilerek aktarıldığına dikkat çeken Heysem Hazne, istishâb ile tardî illetlerin illet olmalarının ispatlanması ve bu illetlere binâen hükümlerin ortaya koyulması arasında şeklî yönden bir benzerlik kurulduğu görüşündedir. Ona göre hükmün sübutuna delâlet eden delilin, bekâsına dair bilgi vermemesi nedeniyle sonraki zamanlarda o hükmün devam ettiğine dair ilk delilin kullanılması ‘delil var öyleyse

---

²¹⁶ Hazne, *Tatavuru’l-fikri’l-usûliyyi’l-Hanefî*, s. 20

hüküm de vardır' deme kabilinden bir nevi tard anlamı taşımaktadır. Hazne, istishâbın tard ile birlikte zikredilmesinin diğer bir sebebinin ise bu bağlamda yer verilen fikhî meselelere dair imamlardan aktarılan görüşlerin onun ile amel etmenin zayıf görüldüğüne işaret etmesi olduğunu düşünmektedir.²¹⁷

Delilsizlik ile ihticâcî konu edindiği makalesinde onun istishâb ile ilişkisine de temâs eden Arûsî, esâsında onların her ikisinin de aynı şey olduğunu belirtmekte; bunun nedenini ise her ikisinin de özünde bir hükmü gerektiren delilin, onun bekâsını da gerektirip gerektirmemesi hakkındaki tartışmaya dayanması olarak açıklamaktadır.²¹⁸ Son olarak, Debûsî'nin bahsi geçen deliller arasında sıralama yaptığı, istishâbı ilhâm ve taklîdden hakikate daha yakın gördüğü belirtilmelidir.²¹⁹

---

²¹⁷ Hazne, Heysem Abdülhamîd Ali, *el-İhtilâfâtü'l-usûliyye beyne medraseteyi'l-Irak ve Semerkand ve eseruha fi usûli'l-fikhi'l-Hanefî*, Basılmamış Doktora Tezi, el-Câmi'atü'l-Ürdüniyye, 2004, s. 299-301.

²¹⁸ Arûsî, "Mes'eletü'l-ihcâc bi ademi'd-delil", s. 249

²¹⁹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 400.

İKİNCİ BÖLÜM:
HANEFÎ USÛLÜNDE İSTİSHÂB KAVRAMI VE DELİL DEĞERİ

1. İSTİSHÂB KAVRAMI

Bu bölümde Hanefî usûl eserlerinde ‘fâsid’²²⁰, ‘saptırıcı’²²¹, ‘mutlak olarak hüccet olmayan’²²², ‘kâsır’²²³ ve benzeri ifadelerle kabul görmeyen deliller arasında zikredilen veya delilsizlik bakımından tard yöntemi ile arasında benzerlik kurularak onun ile aynı bölümde aktarılan istishâbu’l-hâl delili ele alınacaktır. Öncelikle bu delilin mahiyeti incelenecek, mezhep içerisinde ona dair kaydedilen ıstılahî anlamlar değerlendirilecektir. Ayrıca istishâb ile ilgili Hanefî usûl eserlerinde yer alan birtakım kavramlar îzâh edilmeye çalışılacak ve istishâbın tâbî tutulduğu sınıflandırmalara yer verilecektir.

1.1. İstishâbın Sözlük ve Terim Anlamı

‘İstishâb / استصحاب’ kelimesi ‘يُصَحِّبُ – صَحِبَ’ fiilin istif’âl babının mastarıdır. İbn Fâris (ö. 395/1004), kök hâlindeki fiilin anlamını ‘bir şeye mukârin ve yakın olma’ şeklinde kaydetmektedir.²²⁴ Bu kelimenin, fiilin kullanıldığı istif’âl babının en önemli anlamlarından biri sayılan talep anlamını ifâde edecek şekilde ‘yanında olmaya davet etmek, bunu talep etmek’ anlamının yanı sıra ‘bir şeyden ayrılmama, bir şeye uyumlu/mülâim olma’ anlamlarından da söz edilmektedir. Buna binaen ‘استصحب الكتاب’ şeklinde kitap gibi bir nesne için bu fiilin kullanılması ‘onu beraberinde bulundurmak, taşımak’ anlamlarını göstermekte, bir şahıs için kullanılması durumunda ise ‘onu beraberinde olmaya davet etme’ anlamını ifade etmektedir.²²⁵

²²⁰ Semerkandî, *Mizânü’l-usûl*, II, 989-1030; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, II, 213-215; Molla Fenârî, *Fusûlü’l-bedâyî*, II, 441-447; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-usûl*, s. 488-491; Fudayl Çelebî, *Zenbillizâde* Fudayl b. Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Aksarâyî, *Tenvî’u’l-usûl*, s. 137-139; Hâdimî, *Mecâmi’u’l-hakâik*, s. 199-201.

²²¹ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 388.

²²² Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II, 215-232.

²²³ Kemâlpaşazâde, *Tağyîru’t-Tenkîh fi’l-usûl*, s. 209.

²²⁴ İbn Fâris, *Mu’cemü mekâyisi’l-lüğa*, III, 335.

²²⁵ İbn Fâris, *Mu’cemü mekâyisi’l-lüğa*, III, 335, İbn Manzûr, IV, 2401.

Söz konusu mastarın ‘hâl’ lafzına izafe edilerek ‘istishâbu’l-hâl’ terkinin kullanılması ve burada bahsedilecek delile isim olarak verilmesi, istidlâl yapan kişinin geçmişte sâbit olan hükmü hâle/şimdiki zamana beraber kılması veya hâli/şimdiki zamanı o hükme beraber kılması nedeniyledir.²²⁶ Bu durumda ‘istishâbu’l-hâl’ şeklindeki izâfî terkin, mastarın mefulüne izâfesi bâbından olmakla birlikte bir şeyden ayrılmama anlamında kullanılması durumunda, fâiline izâfeti bâbından olabileceği belirtilmiştir.²²⁷

İstishâbın kavramlaşma süreci diğer bazı delillere nazaran daha geç vukû bulmuştur. Kerhî (ö. 340/952) ve Cessâs gibi erken dönem usûle dair yazılan eserlerde istishâb lafzına rastlanılmasa da²²⁸ istishâba dair bazı kâide ve hükümlerin mevcut olduğu görülmektedir. İstishâbın küllî kâideler ile ilişkisine yer verilirken değinileceği üzere Kerhî, istishâb anlayışı içeren bazı asıllar/kâideler zikretmiştir.²²⁹ Cessâs ise doğrudan istishâb hakkında olmasa da delilsizlik bağlamında istishâb ile ilgisi bulunan, “bir hükmü nefyeden kişiye delilin gerekip gerekmeyeceği” meselesine dair görüş beyân etmiştir.²³⁰

İstishâba dair Hanefî usûl eserlerinde pek çok tanımın zikredildiği görülmektedir. Burada öncelikle Debûsî’nin hâl kavramı için yaptığı tanıma yer vermekte fayda bulunmaktadır. O, bu kavramı “ما يوجب البقاء على الثابت من الحكم لجهلك بالدليل المغير لا لعلمك بالدليل المبقى / Hükmü bâkî kılan delili bilmen nedeniyle değil, muğayyir/hükmü değiştiren delili bilmemen nedeniyle sâbit olan hükmün bâkiliğini gerektiren şey” olarak tanımlar.²³¹

²²⁶ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III, 377; Bâbertî, *et-Takrîr*, II, 537.

²²⁷ İbn Melek, *Şerhu’l-Menâr*, II, 796; İbnü’l-Hanbelî, Ebû Abdillâh Radiyyüddîn Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî el-Hanefî, *Envârü’l-halek ‘alâ Şerhi’l-Menâr li’bni Melek*, (İbn Melek’in Şerhi ile birlikte), İstanbul, Dârü’t-Tıbbâti’l-Âmire, 1292, II, 796.

²²⁸ Bkz. Bardakoğlu, Ali, “İstishâb”, *DİA*, XXIII, 377.

²²⁹ Kerhî, Ebü’l-Hasen Ubeydullah, *Risâle*, thk. Mustafa Muhammed el-Kabbânî ed-Dımeşkî, (Debûsî’nin *Te’sîsü’n-nazar*’ı ile birlikte), Dârü İbn Zeydûn, Beyrut t.y., s. 161-173.

²³⁰ Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, III, 355, 385-395.

²³¹ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 17; Hindâvî, istishâb kavramının ilk İbnü’l-Kassâr (ö. 397/1007) tarafından kullanıldığını tespit ettiğini belirtir. Hindâvî, *el-İctihâdü’l-istishâbî ve eseruhû fi’l-fikhi’l-İslâmî*, Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 1425/2004, s. 23.

Ayrıca istishâb çeşitleri meyanında onu “التمسك بما ثبت حتى يقوم دليل الزوال / *zâil olduğunu gösteren delil bulunana kadar sâbit olan şeye sarılmak*” şeklinde açıklamıştır.²³² Hanefî usulüne dair kullanılan kaynaklar içerisinde istishâb kelimesinin kullanımı ve onun hakkında ulaşılabilen ilk sistemli ifâdeler Debûsî’nin eserinde yer almaktadır. Onun ile birlikte istishâbın çeşitleri ve bu çeşitlere dair hükümler zikredilerek, diğer kabul edilmeyen deliller ile benzer yönlerine de işaret edilerek ele alındığı görülmektedir. Bununla birlikte Semerkandî, Debûsî’den bir asır kadar önce yaşayan İmam Mâtürîdî’nin (ö. 333/944) *Me’ hazû’ş-şerâi* “inden konuya dair alıntı yapması onun bir kavram olarak istishâbı kullandığını söylemeye yeterli gelmese de istishâb anlayışının mevcudiyeti hakkında bilgi verir.”²³³ Semerkandî (ö. 539/1144) istishâbu’l-hâli “التمسك بالحكم الثابت في حالة البقاء وهو ملازمة ذلك الحكم ما لم يوجد دليل مغير *Sâbit olan hükme bekâ halinde tutunmaktır. Muğayyir (hükümü değiştiren) bir delil bulunmadığı sürece bu hükümden ayrılmamaktır.*” diye tanımlar.²³⁴

Abdülazîz Buhârî (ö. 730/1330) ise istishâbı “الحكم بالثبوت في الزمان الثاني بناء على أنه كان / *Bir şeyin ilk zamanda sâbit olmasına binâen ikinci zamanda da sübutuna hükmetmektir.*” şeklinde tanımladıktan sonra bazı tanımlar daha zikrederek hepsinin aynı manayı ifade ettiğini belirtir.²³⁵ Ancak İbn Melek (ö. 801/1398), onun yaptığı bu tanımı ‘ikinci zamanda sübut konusunda hükmetmek’ten istishâbın kendisinin değil istishâbı gerekli kılan, illet olan müçtehidin fiilinin anlaşılacağını söyleyerek tenkit etmiştir. Diğer bir ifadeyle istishâb, ‘hükmetme’ fiilinin kendisi değil hükmün kendisiyle sâbit olduğu delildir.²³⁶ Ancak Şerâfüddîn er-Ruhâvî (ö. 942/1535)

²³² Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 401.

²³³ Semerkandî, *Mîzânü’l-usûl*, II, 994; Lâmişî, *el-Kitâb fî usûli’l-fikh*, s. 189.

²³⁴ Semerkandî, *Mîzânü’l-usûl*, II, 991.

²³⁵ Abdülazîz Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III, 377. Abdülazîz el-Buhârî tercih ettiği bu tanım dışında başka tanımlara da yer vermiş ve hepsinin aynı manaya geldiğini dile getirmiştir. Diğer tanımlar;

هو التمسك بالحكم الثابت في حال البقاء لعدم الدليل المغير،

هو الحكم ببقاء الحكم الثابت في الماضي للجهل بالدليل المغير لا للعلم بالدليل المتيقن،

هو عبارة عن الحكم ببقاء حكم ثابت بدليل غير متعرض لبقائه ولا لزواله محتمل للزوال بدليله لكنه التمسك عليك حاله.

²³⁶ İbn Melek, *Şerhu’l-Menâr*, II, 796.

ise böyle bir tenkidi gerekli bulmamaktadır. Zira ona göre âlimler bu tür tanımlarda kavramın hakikatini açıklamayı değil fıkıhta ihtiyaç duyulacak kayıtları açıklamayı amaçlamışlardır.²³⁷

İstishâbın muğayyir/hükmü değiştirici delilin bulunmadığı hakkındaki zannî bilgiye dayandığını, dolayısıyla hükmün bekâsı konusundaki bilginin de zannî olduğunu belirten Fethi Düreynî, bazı muhakkik âlimlerin tanımlarında bu ayrıntıyı da kaydettiklerine dikkat çeker.²³⁸ Nitekim İbnü'l-Hümâm'ın şârihleri de onun yaptığı tanıma bekâ konusundaki hükmün zannîliğini belirten kayıt eklemişlerdir. O istishâbı “الحكم (ظنا / الظني) ببقاء أمر محقق ولم يَطَنَّ عدمه” / *Yokluğu zannedilmeyen tahakkuk etmiş/kesin gerçekleşmiş bir durumun zannî olarak bekâsına hükmetmektir.*” şeklinde tanımlamaktadır.²³⁹ İstishâb ile ilgili risâlesinde bu tanımı aktaran Zeynüddîn İbn Nüceym (ö. 970/1563) istishâbu'l-hâlin her iki durumunu da kapsamı bakımından Bâbertî'nin (ö. 786/1384) *Înâye*'sinden aktardığı “الحكم بثبوت أمر في وقت بناءً على ثبوته في وقت آخر” / *Bir durumun bir vakitte sâbit olmasına binâen diğer bir vakitte sübutuna hükmetmektir.*” şeklindeki tanımın daha evlâ olduğunu belirtir.²⁴⁰

1.2. İstishâb ile İlgili Kavramlar

Burada istishâb ile ilgili onun bir çeşidi olduğu veya hükmen ona benzediği ifade edilerek usûl eserlerinde yer verilen bazı kavramlar incelenecektir. Bunlar sırasıyla ‘tahkîmu'l-hâl’, ‘icmâ' istishâbı’ ve ‘zâhir veya azhar ile amel etme’ kavramlarıdır. Bunlardan ilk ikisi istishâbu'l-hâl delilinin bir nevi kullanılma şeklini ifade ederken

²³⁷ Ruhâvî, Şerâfüddîn Yahyâ b. Karaca, *Hâşiyetü İbn Melek*, (İbn Melek'in Şerhi ile birlikte), İstanbul, Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire, 1292, II, 795-796.

²³⁸ Düreynî, Fethî, *Buhûs mukârene fi'l-fıkhi'l-İslâmî ve usûlihî*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1429/2008, I, 332-333.

²³⁹ İbn Emîru Hâc, *et-Tahrîr ve't-tahbîr*, III, 368; Emîr Pâdişâh, *Teyşîru't-Tahrîr*, IV, 177.

²⁴⁰ Bkz. Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd, *el-Înâye ale'l-Hidâye*, (İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadîr* şerhi ile birlikte), Dârü'l-Fikr, , y.y. t.y., VII, 339; İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî'nin, *Resâilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye*, thk. Muhammed Ahmed Serâc, Ali Cum'a, Dârü's-Selâm, Kâhire 1419/1998, s. 377.

zâhir veya azhar ile amel etme istishâba yöntem bakımından benzerliği konusunda işaret edilmektedir.

1.2.1. Tahkîmu'l-hâl

Tahkîmu'l-hâl, bir şeyin geçmişte var olduğuna dair verilen kesin hüküm nedeniyle şimdiki zaman veya gelecek zamanda da varlığına hükmetme anlamındaki istishâbu'l-hâlin zaman itibarıyla tersten meydana gelmesini ifade eder. Yani şuan var olan hükmün geçmişte de var olduğu kabul edilir. Hanefî usûl ve furû' kitaplarında kavramın bu şekliyle kullanımı yaygın olmakla birlikte 'istishâbu'l-maklûb', 'istishâbu'l-mâzî' ve 'istishâbu'l-hâl li'l-mâzî' şeklinde ifade edildiği de olmuştur.²⁴¹ Kavramın bu ibâreyle usûl kitaplarında yer bulup kabul edilmeyen deliller arasında müstakil bir şekilde istishâb ile birlikte anılması oldukça geç sayılabilecek bir dönem olan hicri X. asra tekâbül ettiği görülmektedir. Bununla birlikte furû' fıkıh kitaplarında ona binâen hükmedilen meselelerde 'تحكيم الحال / tahkîmu'l-hâl' ifadesi veya muzârî hâliyle 'يحكم الحال / hâl (mevcut zamandaki durum) hakem kılınır.' ifadesi sıkça kullanılmıştır.²⁴²

²⁴¹ Tahkîmu'l-hâli dört mezhep açısından inceleyen Dûveyhî, bu yöntem için burada zikredilen isimler haricinde dört isim daha kaydetmiştir. Bu isimlendirmeler ve tahkîmu'l-hâle diğer mezheplerin bakışına dair bkz. Duveyhî, Ahmed b. Abdullah b. Muhammed, "el-Istishâbü'l-maklûb: Tahkîmü'l-hâl", *Mecelletü Câmîati'l-İmâm Muhammed b. Sü'ûd el-İslâmiyye*, sy. 1, 2007, s. 105-106; Bâhüseyn, Yakub Abdülvehhâb, *Kâidetü el-yakîn lâ yezâlû bi's-şekk*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 2000/1421, s. 183.

²⁴² Bkz. Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsûd*, Dârü'l-Marife, Beyrut t.y., VI, 166, VII, 112; Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986, IV, 92, V, 32; Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 111, Burhânüddîn el-Buhârî, Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Merğînânî, *el-Muhîtü'l-Burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2004, III, 403; VII, 123, 515, 547, 549, 550, 557, 562; VIII, 427, 428; Molla Hüsrev, Muhammed b. Firâmuz, *Dürerü'l-hukkâm fî şerhi gureri'l-ahkâm*, Mîr Muhammed Kütüphâne, II, 8, 61, 417; Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1420/2000, IX, 78. Kavâid türü eserlerde de geçmişten günümüze doğru yapılan istishâb ile tahkîmu'l-hâli birlikte kapsayacak kâideler mevcut olmakla birlikte Nâzırzâde'nin (ö. h. XI. asrın ikinci yarısı) *Tertîbü'l-leâlî*'sinde sadece tahkîmu'l-hâle has bir kâide zikrettiği görülür. "الحال تدل على ما قبلها / Hâl öncesine delâlet eder." Bkz. Nâzırzâde, Muhammed b. Süleymân, *Tertîbü'l-leâlî fî silki'l-emâlî*, thk. Hâlid b. Abdülazîz b. Süleymân, Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, Riyad 1425/2004, s. 632, (110. Kaide).

Usûl eserlerinde bu istishâb çeşidine istishâb delilinin aktarımı esnâsında değinilmekle birlikte vâkıf olabildimiz kadarıyla ‘tahkîmu’l-hâl’ ibâresiyle ve müstakil bir şekilde ele alınmasında ilk kaynak Kemâlpaşazâde’nin (ö. 940/1534) *Tağyîru’t-Tenkîh*’idir. Daha sonra Zenbillizâde Fudayl Çelebî (ö. 991/1583) ve Ebû Saîd el-Hâdimî (ö. 1176/1762) de onu müstakil olarak makbul olmayan deliller arasında değerlendirmişlerdir.²⁴³ Daha önce de belirtildiği üzere Kemâlpaşazâde, Sadrüşşerîa’nın fâsid deliller başlığını tenkit ederek bunun yerine sadece def için uygun olan deliller başlığını tercih ettiği ve tahkîmu’l-hâli de bu bakımdan ele aldığına değinilmişti. O bu meyanda başka bir delilin bulunmaması durumunda hâli hakem kılmanın gerektiğine dikkat çekmekte, ayrıca tahkîmu’l-hâli zâhir ile amel etme türü olarak kaydetmektedir.²⁴⁴ Güzelhisârî tahkîmü’l-hâlin istishâbu’l-hâle yakın olduğunu, hükümlerinin birbirine benzediğini belirtir.²⁴⁵ Ayrıca burada Ahîzâde Abdülhalîm Efendi’nin (ö. 1013/1604)²⁴⁶ de söylediği üzere istishâb çeşitlerinden olan tahkîmu’l-hâlin istishâb içerisinde sayılabilmesi için onun tanımlarının bunu kapsayacak şekilde yapılması gerekmektedir.²⁴⁷

Tahkîmu’l-hâl için verilen en bâriz örnek değirmen sahibi ile değirmeni kiralayan arasında kira müddetinin bitmesi akabinde değirmen suyunun akıp akmadığı hususunda meydana gelen ihtilaftır. Yani kiracı kira süresi içerisinde suyun kesildiğini söylerken

---

²⁴³ Kemâlpaşazâde, *Tağyîru’t-Tenkîh*, s. 210; Fudayl Çelebî, *Tenvî’u’l-usûl*, s. 138; Hâdimî, *Mecâmi’u’l-hakâik*, s. 200.

²⁴⁴ Kemâlpaşazâde, *Tağyîru’t-Tenkîh*, s. 210.

²⁴⁵ Güzelhisârî, *Menâfi’u’d-dekâik*, s. 16.

²⁴⁶ Ahîzâde nisbesiyle meşhur Abdülhalîm b. Muhammed er-Rûmî 963/1556 ile 1013/1604 yılları arasında yaşamış Osmanlı dönemi âlimlerindendir. Beyzâvî tefsirine yazdığı hâşiye ile tanınan Sa’dî Çelebî’nin torunu olup Ebussuûd Efendi’nin öğrencilerindendir. Bursa ve Edirne kadılığından sonra İstanbul’da da kâdılık görevinde bulunmuştur. (Muhibbî, Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh el-Ulvânî el-Hamevî ed-Dımaşkî, *Hulâsatü’l-eser fî a’yânî’l-karnî’l-hâdî ‘aşer*, el-Matbaatü’l-Vehbiyye, Mısır, 1284, II, 319-320; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, I, 228.) Hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bir değerlendirme için bkz. Yılmaz, Okan Kadir, “Tahkîku ‘Risâle fî mefhûmi’l-muhâlefe’ li Ahîzâde Abdülhalîm Efendi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 34 (2015): 53-134.

²⁴⁷ Ahîzâde, Abdülhalîm b. Muhammed er-Rûmî, *Risâle fî mebhâsi’l-istishâb*, Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi, nr. 246, vr. 70b.

değirmen sahibi bunu kabul etmemektedir. Başka bir delilin bulunmaması durumunda hâlin hakem kılınması esas alındığından, o esnada su akıyorsa değirmen sahibinin sözü, akımıyorsa değirmeni kiralayanın sözü kabul edilir.²⁴⁸

1.2.2. İcmâ‘ İstishâbı

İcma istishâbı, herhangi bir meselede muayyen bir sıfatla birlikte bir hüküm konusunda icmâ yapıldığında söz konusu sıfatın değişip yerine başka bir sıfat geçmesi durumunda müçtehitlerden bir kısmının sıfatının değişmesi nedeniyle önceki hükmün de değişeceği ve o hükme dair yapılan icmâ‘ın istishâb edilemeyeceğini söylemesi, bazılarının ise hükmün bâkî kalacağı görüşünde olup tartışma durumunda icmâ‘ı istishâb ederek onu delil olarak kullanması suretiyle vâkî olur.²⁴⁹

Semerkandî’nin (ö. 539/1144) amel edilmesi câiz olmayan istishâb içerisinde değerlendirdiği ‘icmâ‘ istishâbı’ Hanefî usûl eserlerinde istishâb konusu işlenirken yer verilmemektedir.²⁵⁰ Bunun yerine icmâ‘ delili altında ele alınmaktadır.²⁵¹ Dört mezhebin genel kanaatinin bu tür istishabın delil sayılmayacağı yönünde olduğunu kaydeden Uteybî, diğer üç mezhepten bu konuda muhâlif görüş benimseyenlerin bulunduğunu belirtip isimlerini zikretmiş; Hanefî mezhebinde ise farklı bir görüşe rastlamadığını dile getirmiştir.²⁵²

Usûl müellifleri bu şekilde vuku bulan icmâ istishâbının delil kabul edilmemesinin gerekçelerini açıklama maksadıyla gerek kendi görüşlerinin delillerini zikretmişler, gerekse karşı tarafın kullandığı delillere cevap vermişler ve tartışmayı belli başlı bazı örnekler üzerinden incelemişlerdir. İcmâ istishâbını savunanlar bir ayn konusunda bir hüküm üzerine icmâ yapıldığını, bir şey kendisinden derece bakımından

²⁴⁸ Kemâlpâşazâde, *Tağyîru’t-Tenkîh*, s. 210; Güzelhisârî, *Menâfi’u’d-dekâik*, s. 16.

²⁴⁹ ‘Uteybî, “İstishâbu’l-icmâ‘ fî mahalli’n-niza’”, s. 26.

²⁵⁰ Semerkandî, *Mizânü’l-usûl*, II, 999-1001.

²⁵¹ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II, 116-117.

²⁵² ‘Uteybî, Gâzî b. Mürşid b. Halef, “İstishâbu’l-icmâ‘ fî mahalli’n-niza’”, *Mecelletü Câmî’ati Ümmi’l-Kura’ li Ulûmi’s-Şerîa ve’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye*, sy. 51 (Muharrem 1432), s. 27.

daha aşağıda olan başka bir şey ile kaldırılamayacağı ve meydana gelen ihtilâfın da icmâdan daha zayıf olması dolayısıyla muhâlif bir icmâ yapılarına kadar o icmâ ile amel edilmesi gerektiğini iddia ederler. Ancak bu iddia doğru bulunmamakta ve iddianın temelini teşkil eden ‘icmânın bir ayn hakkında yapıldığı’ kabulüne itiraz edilmektedir. Esâsen icmâ o ayn üzerinde ayn olması hasebiyle değil, onda bulunan bir mana nedeniyle yapılmıştır. Bu manaya muhalif başka bir mananın ortaya çıkması ve önceki icmânın yeni mana ile bir irtibatının bulunmaması durumunda önceki icmâyâ itibâr edileceğini iddia etmenin bir gerekçesi kalmamaktadır.²⁵³

İcmâ istishâbını benimseyenlere göre zâhiren bakıldığında değişikliğe itibâr etmeme bakımından şeriatteki bir hükmün durumların değişmesiyle değişikliğe uğramasının nâdir olduğunu, muhalif bir delil bulunmadıkça mutlak nass veya kıyas ile sâbit olan hükme bağlı kalmanın vacip addedilmesinde de görüldüğü üzere zâhir ile amel etmenin bağlayıcıdır. Bir meselede icmâ yapılmasıyla ilgili üç durumdan bahsedilebileceğini belirten Semerkândî, onların mezkûr deliline bu üç durumla ilişkili olarak cevap verir. Şayet icmâ‘, icmâ‘ yapılan meselenin halleri hakkında ayrıntı vermeyen veya her hâlini kapsayan mutlak bir nass üzerine binâ edilmiş ise icmâ‘ın bu durumlarda kullanımı istishâb ile değil icmânın dayandığı nass ile olur. İcmâ‘ edilen mana aklen anlaşılmakta, yani icmâ‘ kıyasa dayanmakta ve icmâ‘ edilen hususun durumu değişse bile o mana devam etmekte ise yine bu da istishâb ile değil kıyas ile amel etme ile ilişkilidir. Ancak icmâ‘ özel bir durum hakkında yapılmış ise o durum hâricinde de icmânın devam ettiğini söylemek doğru bir yaklaşım değildir.²⁵⁴

Buna su bulamayıp teyemmüm alan kişinin namaza teyemmüm ile başlamasının câiz oluşuna dair yapılan icmâ‘ örnek gösterilmiştir. Teyemmüm ile namaza başlama meselesi su bulamama vasfı ile vasıflandırılmıştır. İcmâ istishâbını savunanlara göre bu vasf değişip namaz içerisinde suyun bulunması durumunda da, namazda su görmenin namazı iptal edeceğine dair bir delil bulunana kadar önceki icmânın istishâb edilmesi

---

²⁵³ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II, 116-117.

²⁵⁴ Semerkândî, *Mîzânü’l-usûl*, II, 999-1001.

gerekir. Diğer bir ifadeyle yeni durum vasfın değişmesinden önce yapılan icmâya binâ edilerek teyemmüm ile namaz kılan kişinin suyu görmesi hâlinde namazının sıhhatine hükmedileceğini söylemektedirler.²⁵⁵

İcmâ‘ istishâbına dayanılarak verilen bir başka hüküm ise ümmü’l-veled olmadan önce bir cariye’nin satılmasının câiz olduğuna dair yapılan icmânın ümmü’l-veled olmasından sonra da kullanılıp onun satılmasının caiz görülmesidir. Diğer bir ifadeyle icmâ‘ istishâbını benimseyenler, bir cariye’nin satımının câizliği hususundaki icmâ‘ı cariye ümmü’l-veled olduktan sonra da istishâb etmektedir. Hâlbuki onun satımının caizliği hususunda yapılan icmâ‘da ümmü’l-veled olma vasfı bulunmamaktadır.²⁵⁶

İcmâ‘ istishâbını savunanların iddiasına yöneltilecek ikinci bir itiraz ise onların kendi görüşlerini ispatlamak için kullandıkları delilin bizzat aynısının onlara karşı delil olarak kullanılabilecek durumda olmasıdır. Zira münazarada bir delil, taraflardan birinin iptal etmek istediği bir şeyi ispat etme konusunda da kullanılması mümkün ise o delilin batıl kabul edileceği müsellem bir görüştür. Nitekim onların görüşlerini temellendirmek için kullandıkları icmânın yâkîn mertebesinde olduğu, sonradan meydana gelen ihtilâfın ise şekk mertebesinde olduğu, dolayısıyla o ihtilaf nedeniyle icmânın terk edilemeyeceğini söylemek doğru değildir.²⁵⁷

1.2.3. Zâhir veya Azhar ile Amel Etme

Literatürde zâhir kelimesi pek çok anlamı ifade etmede kullanılan bir kavramdır. Bu anlamlar arasında “açık kelam, gâlip durum, bekası hakkında şüphelendirecek durumun vâkî olduğu kesin hal anlamında asıl” şeklindeki delaletleri itibara alındığında

---

²⁵⁵ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II, 116.

²⁵⁶ İcmâ istishâbının konu edildiği daha fazla örnek için bkz. ‘Uteybî, “İstishâbu’l- icmâ‘ fî mahalli’n-niza‘”, s. 33-41.

²⁵⁷ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II, 116-117.

onun “herhangi bir mahalde meydana gelmesi râcih olan duruma delâlet eden hâl” diye tanımlanması mümkündür.²⁵⁸

Ahmed ez-Zerkâ (ö. 1357/1938) da zâhirin ‘herhangi bir durumu gösteren mevcut hâl’ anlamını tercih etmekte, kuvvet derecesi bakımından yakîn derecesine ulaşan ve ulaşmayan şeklinde ikiye ayırmaktadır. Bunlardan yakîn derecesinde olmayan zâhirin altında geçmişte bir şeyin varlığına hükmetmeye ulaştıran tahkimü’l-hâl ile tercihte kendisine itimat edilen delâletü’l-hâl diye iki alt kategorinin bulunduğunu dile getirmektedir.²⁵⁹ Eserinde asıl ve zâhir nazariyelerini değerlendiren el-Cezâirî ise zâhiri istinâd ettiği durum itibarıyla sınıflandırmaktadır. Bu bakımdan o, zâhirin çeşitlerini şeriate, örfe, hâl karinesine, tahkîmü’l-hâl ve ihtimâle dayalı olmak üzere beş gruba ayırır.²⁶⁰

Mecâmi ‘u’l-hakâik’te ve *Tertîbü’l-leâlî*’de de “العمل بالظاهر هو الأصل لدفع الضرر عن الناس” / *Zâhir ile amel etmek insanlardan zararı def etmek için asıldır.*” şeklinde zâhir kavramı, amel edilme gerekçesi ile birlikte kâide olarak kaydedilmiştir.²⁶¹ Furû’a ait kitaplarda ise bazı müellifler tarafında mezkûr kâide ‘muâmelât’ kaydı eklenerek aktarılmıştır.²⁶² Daha önce usûl eserlerinde de bir iki cümle ile zâhir ve azhar ile amel etmeye değinildiğini ve bu delilin aslının istishâba, icmâ’a veya onun meşruiyet sebebi sayılan müslümanlardan zarar ve sıkıntının giderilmesi ile ilgili naslara rucû ettiğine dair üç farklı görüş bulunduğu dile getirilmişti.²⁶³ Burada zikredilenler hâricinde usûl ve

²⁵⁸ Cezâirî, Muhammed Simâ’î, *Nazariyyetü’l-asl ve’z-zâhir fî’l-fikhi’l-İslâmî*, Dâru İbni Hazm, Beyrut 1426/2005; s. 32.

²⁵⁹ Zerkâ, Ahmed b. Muhammed, *Şerhu’l-kavâ’idi’l-fikhiyye*, Dâru’l-Kalem, Dımaşk 1409/1989, s. 107-111, 113.

²⁶⁰ Cezâirî, *Nazariyyetü’l-asl ve’z-zâhir*, s. 32.

²⁶¹ Hâdimî, *Mecâmi ‘u’l-hakâik*, s. 409; Nâzırzâde, *Tertîbü’l-leâlî*, s. 863, (170. Kaide).

²⁶² “العمل بالظاهر هو الأصل في المعاملات كي لا يضيق الأمر على الناس” / *İnsanlara durumun daralmaması için muâmelâtta zâhir ile amel etmek asıldır.*” Bkz. Mergînânî, Ebü’l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî*, Dâru İhyâü’t-Türâsî’l-Arabî, Beyrut t.y., IV, 294; “العمل بالظاهر هو الأصل في المعاملات دفعا للشر عن الناس” / *İnsanlardan şerri def etmek için muâmelâtta zâhir ile amel etmek asıldır.*” Bkz. İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, IX, 310.

²⁶³ Güzelhisârî, *Menâfi ‘u’d-dekâik* s. 15; Sadreddîn Efendî, *ez-Zerî’a ilâ ‘ulmîş-şerî’a*, s. 13, 25; İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 169.

kavâid türü eserlerde zâhir kavramının kapsamı, amel edilme yönü ve derecesi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte fıkıh kitaplarında ise zaman zaman bu hususlara işaretlerde bulunulduğu görülmüştür.

Zâhirin hükmene dair furû‘ fıkıh kitaplarında bazı meselelerde hilâfına delil bulunana kadar onun ile amel edilmesinin vacip olduğu,²⁶⁴ zâhirin kat‘iyyet derecesinde olan hükümlerde de kabul edildiği üzere vehim, ihtimal veya şek içeren durumlar nedeniyle ya da diğer bir ifadeyle zâhir derecesinde olmayan şey ile terk edilmeyeceği belirtilmektedir.²⁶⁵ Ancak beyyine ile karşı karşıya gelmesi durumunda artık zâhire itibâr edilmez.²⁶⁶

Burada Kerhî’nin zâhirin delil değeri hakkında bilgi veren “الأصل إنه يفرق بين العلم إذا “ / *asıl olan yakinen sâbit olan ilim ile zâhiren sâbit olan ilim arasında fark olmasıdır*” diye kaydettiği kâideye de yer vermekte fayda vardır. Nesefî’ye (ö. 537/1142) göre burada sübutu yakîn derecesinde olan ile amel ve itikad edilmesi gereken, zahir derecesinde olan ile ise sadece amel edilmesi gereken bilgi anlaşılmalıdır. O, durumu yakinen bilinenlere beş vakit namaz ve vitiri, zâhiren bilinene

²⁶⁴ “البناء على الظاهر واجب ما لم يُعلم خلافه” / *Hilâfî bilinmediği sürece zâhir üzerine (hüküm) bina etmek vaciptir.*” Serahsî, *el-Mebsûd*, I, 86; “البناء على الظاهر واجب حتى يتبين خلافه” / *Hilâfî ortaya çıkıncaya kadar zâhir üzerine (hüküm) binâ etmek vaciptir.*” Serahsî, *el-Mebsûd*, II, 110; XVI, 53; “البناء على الظاهر واجب فيما لا تعلم حقيقته” / *Hakîkati bilinmeyen hususlarda zâhir üzerine hüküm binâ etmek vaciptir.*” Serahsî, *el-Mebsûd*, VII, 152.

²⁶⁵ “إِحتِمَالُ الْشَيْءِ لَا يَتَرَكُ الْعَمَلَ بِهِ بِالْخَطِّ” / *İhtimâl olan şey sebebiyle zâhir ile amel terkedilmez.*” Serahsî, *el-Mebsûd*, III, 209; “الظاهر لا يدفع الشك حكم الظاهر” / *Şek zâhirin hükmünü kaldırmaz.*” İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, I, 519; “الظاهر لا يبطل بالشك” / *Zâhir şek ile bâtil olmaz.*” Semerkandî, Alâüddîn Muhammed b. Ahmed, *Tuhfetü’l-fukahâ*, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1414/1994, I, 304; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, I, 50. “الظاهر لا يبطل إلا باليقين” / *Zâhir sadece yakîn ile bâtil olur.*” Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, I, 304; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, I, 50; İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî’nin, *el-Bahrü’r-Râik şerhu Kenzi’d-Dekâik*, Dârü’l-Kitâbi’l-İslâmî, y.y. t.y., II, 267. “الراجح ملحق بالمتيقن في أحكام الشرع” / *Râcih olan şeriatin hükümlerinde kesin olana dâhil edilir.*” Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, VI, 236. “الظاهر ملحق بالمتيقن في الأحكام” / *Hükümlerde zâhir olan yakîn (kesin) olana dâhil edilir.*” Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, I, 47; “الناظر قطعاً أو ظاهراً لا يؤخر” / *Kesin olarak veya zâhiren sâbit olan bir şey vehmedilen şey ile ertelenmez.*”, Nâzirzâde, *Tertibü’l-leâlî*, s. 592, (98. Kaide).

²⁶⁶ “الظاهر لا يعارض البينة” / *Zâhir beyyineye muâriz olmaz.*” Serahsî, *el-Mebsûd*, X, 216. “الناظر بالظاهر / *Delil ile sâbit olan zâhiren sâbit olanın üzerindedir.*” Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü’l-Burhânî*, V, 413.

ise kulakların baştan sayılmasını örnek verir. Nitekim kulaklara mesh etmenin gerekliliği, yakinen sabit olan ile aynı derecede değildir. Aynı şekilde Hatîmin Kâbe'nin bir bölümü sayılması da zahiren bilinenlere örnek teşkil eder. Dolayısıyla yakinen sâbit olan bizzât Kâbe'ye yönelme terkedilecek şekilde onunla amel etmek kabul edilmemiştir. Yani namazda Kâbe'ye sırt çevirerek ona yönelmek caiz değildir.²⁶⁷ Kadı bir şeye hükmeder de sonradan kesin olmayan zahir bir delil ile hata ettiği bilirse hükmü bozulmaz. Eğer nass veya icmâ'dan kesin bir delil ile onun hatası ortaya çıkarsa onun hükmü bozulur.²⁶⁸

Burada zikredilenler dışında ayrıca zâhirin delil değerine dair istishâb ile benzer bir şekilde başkasının aleyhine delil olamayacağına,²⁶⁹ istihkâk için değil def için hüccet kabul edildiğine dikkat çekilmiştir.²⁷⁰ Zâhir nazariyesinin özellikle hükmüne dair söylenebilecek şeyler hususunda Osmanlı dönemi âlimlerinden Ahîzâde Abdülhalîm Efendi'nin istishâba dair yazdığı risâle yol gösterici olmuştur. Abdülhalîm Efendi, bu risâlede öncelikle istishâb hakkında mezhep içerisindeki görüşleri serd ettikten sonra onun ile zâhir arasındaki ilişkiyi incelemiştir. O, bu risâlesinde istishâbın Hânefi mezhebindeki genel temâyüle göre istihkâk için değil def için hüccet kabul edilmesinin sadece istishâb ile mi ilgili olduğunu yoksa zâhirin bütün çeşitlerini kapsayan bir görüş mü olduğunu tartışır.²⁷¹ Öncelikle İbnü'l-Hümâm'ın bazı meselelerde istishâb ile zâhiri hüküm yönünden ayırdığına, zâhirin istihkâkı gerektirdiği meselelere işâret ederek sadece def için uygun olma ve istihkâkı ispât edememe hükmünü zâhirin çeşitlerinden istishâba tahsis ettiğine dair nakilde bulunmaktadır.²⁷²

---

²⁶⁷ Kerhî, *er-Risâle*, s. 165.

²⁶⁸ Kerhî, *er-Risâle*, s. 165.

²⁶⁹ “الظاهر لا يكون حجة على الغير / Zâhir başkasının aleyhinde delil olmaz.” Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, II, 306; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, III, 193.

²⁷⁰ Aynî, *el-Binâye*, IX, 78; Molla Hüsrev, *Düreru'l-hükkâm*, II, 417.

²⁷¹ Ahîzâde, *Risâle fi mebhasi'l-istishâb*, vr. 66b-67a.

²⁷² Ahîzâde, *Risâle fi mebhasi'l-istishâb*, vr. 67a-67b.

Nitekim İbnü'l-Hümâm, ispat vâsıtalarından biri kabul edilen şahitliği zâhir nazariyesiyle birlikte değerlendirilmekte, ancak şahitlikteki zâhirin başka bir vesileyle kat'ıyyet derecesine ulaşmak mümkün olmaması durumunda kesinlik bildireceğini belirtmektedir. Ayrıca bu konuda İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'den hâkimin karşı taraf şahidi tân etmediği sürece bir müslümanın şahitlik durumunu sormayarak zâhiren adaletiyle yetineceğine dair görüşünü nakletmiştir.²⁷³ Ancak karşı taraf bu vasfı kabul etmeyip tân ederse iki zâhirin teâruz etmesi nedeniyle hâkimin müslümanın adâletini soruşturması gerekir.²⁷⁴ Ahîzâde, İbnü'l-Hümâm'ın zâhirin istihkâkı gerektirmesi, istihkâkı gerektirmeyen asıl şeyin istishâb olduğuna dair serd ettiği bu sözlerine, zâhirin mâhiyeti itibarıyla aslında istihkâk ve def'de kullanılabilecek mutlak bir delil olduğunu, istihkâk için hüccet olmama özelliğinin sadece zâhirin çeşitlerinden istishâba hâs olduğunu belirterek açıklama getirir.²⁷⁵

Benzer bir şekilde İbnü'l-Hümâm, mefkûda dair bazı meselelerde kullanılan delilin zâhir olarak değil de istishâb diye ifade edilmesini daha güzel bulmaktadır. Zira ona göre istihkâkın elde edildiği pek çok meselede zâhir esâs alınmaktadır. O, zâhirin istihkâk için delil olmasına haber-i vâhidi örnek verir. Bazı müellifler tarafından bu görüş tenkit edilmeksizin birebir aktarılırken²⁷⁶ Ahîzâde Abdülhalîm Efendi buna itirâz etmektedir.²⁷⁷ Ona göre zâhirin istihkâk elde etmeye uygun olmaması, şeriatte kendisine

---

²⁷³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VII, 378.

²⁷⁴ Nitekim Kerhî de buna delâlet eden “الأصل أن أمور المسلمين محمولة على السداد والصلاح حتى يظهر غيره” *Hilâfi ortaya çıkana kadar müslümanların işleri doğruya hamledilir.*” kâidesini kaydetmektedir. Neseffî buna bir kimsenin bir dirhem ve bir dinarı iki dirhem ve iki dinar karşılığında sattığında müslümanın durumunu salaha hamletme ve işlerinin caizlik çerçevesinde devam ettiğini kabul etme adına her bir para cinsinin diğer muhtelif cins sarfedildiği varsayılarak alışveriş caiz görülür. Ancak kişinin bizâtihî kendisi paraların aynı cinsler karşılığında verildiğini açıklarsa, açık ifadesi mukâbilinde zâhire itibâr edilemeyeceği için alışveriş fasid olur. Bkz. Kerhî, *er-Risâle fi'l-usûl*, s. 162-163.

²⁷⁵ Ahîzâde, *Risâle fi mebhâsi'l-istishâb*, vr. 67a.

²⁷⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VII, 340; IX, 143-144; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, VIII, 39; Şelebî, Ebû'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed, *Hâşiye alâ Tebyîni'l-hakâik*, (Zeylaî'nin *Tebyîni'l-hakâik*'i ile birlikte), el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak 1315, IV, 200; Şeyhîzâde, Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân (Dâmad Efendi), *Mecme'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, Dârü İhyâü't-Türâsü'l-Arabî, y.y. t.y., II, 178.

²⁷⁷ Ahîzâde, *Risâle fi mebhâsi'l-istishâb*, vr. 76b.

yakîn hükmünün verilmediği konularda geçerlidir. Yakîn derecesinde görülerek kat'ıyyet hükmü verilen zâhirin ise mutlak delil olarak (ispat ve def'de) kullanılabileceğini söylemektedir. Kendisine yakîn hükmü verilen zâhire şâhitliği örnek göstermektedir. Şöyle ki şâhitler âdil bile olsa mütevâtir derecesine ulaşmayacağı için haber verilen hususta zâhir delil olmalarına rağmen tevâtürün nadiren meydana gelmesi dolayısıyla hakları ispat etme yolunun tamamen kapanmaması amacına ma'tuf olarak şahitliğe yâkin bilgi derecesi yüklenmiştir.²⁷⁸

Ahîzâde Abdülhalîm Efendi'nin değindiği meselelerden biri de zâhirin hak elde etmeye uygun bir delil olmamasının, istihkâkın sadece ona dayandırılması durumunda geçerli olacağı, istihkâk sebebinin ayrıca mevcut olması hâlinde ise zâhirin te'kid ve tercih için sebep olabilmesidir.²⁷⁹ Nitekim furû' fıkıh eserlerinde de buna dair örnekler zikredilmiştir.²⁸⁰ Öte yandan tahkîmu'l-hâle örnek verilen değirmen meselesinde zâhir ile hak elde edilememesi ile istihkâk sebebinin hâlen mevcut olup olmaması arasında irtibât kurulmuştur. Yani istihkâk sebebi mevcut değilse zâhir ile hak elde edilemez iken, yakinen mevcut ise onunla hak elde edileceği söylenmiştir.²⁸¹ Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, risâlesinin bir bölümünü zâhirin hak elde etmek için delil olamadığı gibi mevcut hakkı iptal etmek için de delil olmadığını açıklamak için ayırmıştır.²⁸² Zâhirin hükmüne dair son olarak Zeylâî (ö. 743/1343) de tahkîmu'l-hâl için zâhir kelimesini kullanarak hüccet olmasa bile muraccih olacağını belirttiğini ifade etmek gerekir.²⁸³

Ayrıca birbirine muhâlif iki zâhirin bulunması durumunda bütün akitlerin sıhhatini sağlayan zâhir ile amel etmek, bazı akitleri ifsâd edecek zâhir ile amel

---

²⁷⁸ Ahîzâde, *Risâle fi mebhâsi'l-istishâb*, vr. 76b.

²⁷⁹ Ahîzâde, *Risâle fi mebhâsi'l-istishâb*, vr. 72a.

²⁸⁰ Zeylâî, Fahrüddîn Osman b. Ali, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak 1315, V, 142; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VII, 341; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, VIII, 39.

²⁸¹ Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 200.

²⁸² Ahîzâde, *Risâle fi mebhâsi'l-istishâb*, vr. 75b.

²⁸³ Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik*, V, 142.

etmekten daha evlâ görülmüştür.²⁸⁴ Aynı şekilde Kerhî'nin kaydettiği “الأصل أن الظاهرين إذا كان أحدهما أظهر من الآخر فالأظهر أولى لفضل ظهور / *İki zâhir durumdan biri, diğerinden daha zâhir ise zuhur fazlalığı nedeniyle o daha evlâdır.*” kuralından da zâhirin türlerinin birinin diğerine tercihini gerektirecek kademelerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Neseî, bu kural için bir cenine borcu olduğunu ikrar eden birinin, ikrarının ihtimal barındırması nedeniyle kabul edilip edilmeyeceği meselesini örnek vermektedir. İmam Muhammed'e göre bu ihtimale rağmen ikrâr doğrulanır. Zira o, bu konuda akıllı bir müslümandaki zahiri durumun, bir söz söylediğinde o sözle sıhhati kastetmesi esassından hareket etmekte, buna binâen onun bu ikrârının cenine ait bir şeyi telef etmesi nedeniyle borcun gerektiğine hamledilmesini kabul etmektedir. İmam Ebu Yusuf ise bu konuda tafsilata dikkat çekmiş, sırf ikrâr ile bu borcun doğrulanmayacağını, borcun kendisine binâen meydana geldiği durumun açıklanmasıyla hükmün kesinleşeceğini kabul etmiştir. Şöyle ki ikrâr sahibi bu borcun akit ile gerekli olduğunu açıklasa, cenin ile akit yapılamayacağından borç lazım gelmez. Ancak ceninin malını telef ettiğini ve bu nedenle tazmin lazım geldiğini açıklasa ikrarı doğrulanır. Öte yandan İmam Ebû Yusuf, kişinin kapalı ifade kullanması durumunda vücbiyette şüphe meydana geleceği ve borcun bağlayıcı olmayacağı görüşündedir. Meselenin bu kurala örnek teşkil etmesindeki asıl husus, İmam Ebû Yusuf'un İmam Muhammed'in kabul ettiği bu zâhir durum karşısında akıllı bir müslümanın günah olması nedeniyle başkasının malını telef etmemesini azhar kabul etmesi dolayısıyla buna öncelik tanıyarak böyle sarih olmayan bir ikrar ile bir şeyin gerekmeyeceğini söylemesidir.²⁸⁵

Son olarak Hanefî mezhebinde zâhir ve istishâbın hükmü konusunda def' ve ispat ayırımına giderek mutlak delil olma ile mutlak delilsizlik arasında ara bir kategori oluşturmalarının arka planında kişilerin haklarını koruma çabası olduğu söylenebilir. Zira bu kabul bir taraftan mutlak delil derecesine ulaşmadığı düşünülen bir delil ile kişinin başkasının aleyhine hak elde etmesini engellemekteyken, diğer taraftan tam bir

²⁸⁴ Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, IX, 39.

²⁸⁵ Kerhî, *er-Risâle*, s. 162.

delilsizlik de sayılmaması nedeniyle daha güçlü bir delil ile karşı karşıya gelmediği sürece elinde bulundurduğu mevcut hakları kaybetmemesini sağlamaktadır.

1.3. Hanefî Usûlünde Yapılan İstishâb Taksimleri

İstishâbın bazı eserlerde ‘berâet-i asliyye’, ‘ibâhâ-i asliyye’ gibi belli isimlendirmeler ile çeşitleri sıralanmıştır.²⁸⁶ Hanefî mezhebinde ise yapılan sınıflandırmalarda temelde iki farklı yaklaşıma rastlanılmaktadır. Bunlardan birincisi Debûsî’nin yaptığı ve sonraki eserlerde de etkisi görülen istishâb yapan kişinin muğayyir delil hakkındaki bilgisine dayalı olan sınıflandırmadır. Diğeri ise Semerkandî’de görülen amel değeri açısından sınıflandırmadır.

1.3.1. Debûsî’nin İstishâb Taksimi

Debûsî (ö. 430/1039), istishâbu’l-hâli delil yokluğu bölümünde zikredip onunla amel etmeyi bir nev’i delil yokluğu ile amel etmek kabul ettiğine daha önce değinilmişti. ‘Saptırıcı deliller’ ismiyle açtığı bölümde istishâbu’l-hâle başvuran kişinin durumunu dikkate alarak sınıflandırmış, bu durumlardan bir kısmında sakınca olmadığını, bir kısmı hakkında ihtilafın bulunduğunu, bir kısmının ise cehâlet ve hata olduğunu dile getirmiştir.²⁸⁷ Debûsî sonrasında Serahsî (ö. 483/1090), Habbâzî (ö. 691/1292), Molla Fenârî ve Molla Hüsrev (ö. 885/1480) de onun yaptığı bu taksimi benimsemiştir.²⁸⁸ Debûsî, söz konusu taksiminde istishâbı bu delile başvuracak kişinin hükmü değiştirici delil hakkındaki bilgisini esas almıştır. Bu bakımdan o istishâbı dört kısımda değerlendirir:

a. *Hükmü izâle edecek delilin bulunmadığı zarûraten/yakînen bilinen istishâb.*

²⁸⁶ Bunlardan başlıcaları; berâet-i asliyye istishâbı, ibâha-i asliyye istishâbı, şer’î hüküm istishâbı, icmâ istishâbı ve istishâb-ı mablûbtur. Bkz. Bardakoğlu, “İstishâb”, 378-379.

²⁸⁷ Debûsî, *Takvîmu’l-edille*, s. 400.

²⁸⁸ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II, 224-225; Habbâzî, *el-Mûğnî fî usûli’l-fikh*, s. 360; Molla Fenârî, *Fusûlü’l-bedâi’*, II, 444; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-usûl*, s. 491.

Bu çeşit istishâbu'l-hâlde hükmü izâle edecek delilin bulunmadığına dair bilgi, ya Şârî tarafından gelen bir haber ile ya da hissî bir mesele ise his yoluyla yakîn ifade edecek derecede olması gerekir. Bu grupta yer alan istishâb ile amelin sahih kabul edildiği görülmekle birlikte Molla Hüsrev ayrıca bu konuda icmânın bulunduğunu aktarır.²⁸⁹ Daha açık bir ifadeyle zaten bir hüküm bir delil ile sâbit iken o hükmü değiştirci bir delilin bulunmadığı da kesinlik içeren bir bilgi ile bilinirse artık hükmün devam ettiğine dair başka bir delile ihtiyaç duyulmaz. Yani artık bekası hakkındaki bilgi de zarûrî hâle gelmiştir. Bu şartlardaki istishâb ile istidlâl yapılabileceğine “قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا / De ki: Ben bana vahyolunanda haram bir şey bulmuyorum.”²⁹⁰ ayet-i kerîmesi delil getirilmiştir.²⁹¹

b. *Mümkün olduğu nisbette nazar ve istidlâl yoluyla muğayyir bir delil bulunmadığı tesbit edilen istishâb.*

Bu tür istishâbda imkân olduğu kadar delilin aranması için çaba sarf edilmesi nedeniyle sahih kabul edilmekle birlikte yine de hükmü izâle edici delilin gözden kaçması ihtimali bulunması nedeniyle ise birinci grupta olduğu gibi yakînî bilgi ifade etmez. Dolayısıyla bu tür istishâb her ne kadar kişinin kendi ameli için mazeret sayılsa da başkasının aleyhinde delil olmaya elverişli değildir.²⁹² Serahsî de bu durumda kişinin vâkıf olmadığı delilin bulunması ihtimaline dikkat çekerek karşı görüş sahibinin yeni delil öne sürebileceğini belirtir. Bunu teemmül ve ictihad ile bir kişinin kendisine hiçbir delilin gizli kalmadığını yakinen bileceği bir dereceye ulaşamayacağını söyleyerek beyân eder. Diğer bir ifadeyle kendi yanında ihtimal üzere olan bir şey ile başkasına aleyhine delil getirilemez.²⁹³

²⁸⁹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 491.

²⁹⁰ En'âm, 6/145.

²⁹¹ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, s. 400.

²⁹² Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, s. 400. Nurhayat Haral Yalçı, bu istishâb türünün aslî ibâha istishâbını da kapsadığı belirterek buna dair açıklamalarda bulunmuştur. Bkz. Yalçı, Nurhayat Haral, *İlk Beş Asır Usûlü'l-Fıkah Literatüründe İstishâb Delili*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 41-42.

²⁹³ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 224-225.

Bu tür istishâbın Şâfîiler ve bazı Hanefî meşâyihine göre hasma karşı da delil kabul edildiğini aktaran Molla Hüsrev bunun müçtehidin çabasının son noktası görülmesi nedeniyle olduğunu açıklar.²⁹⁴ İstishâb hakkında genel olarak ihtilaf bu çeşit ile ilgilidir. İstishâb için bir sınıflandırmaya yer vermeyen Pezdevî (ö. 482/1089) ve diğer usûl müellifleri²⁹⁵ bu çeşit üzerinden istishâbı incelemişlerdir.²⁹⁶

c. *Muğayyir bir delilin olup olmadığını araştırma konusunda çaba sarf etmeksizin hâlin hükmünün devamını istishâb etme.*

Debûsî bu tür istishâbın sırf cehâlet olduğunu belirtmiş ve delili aramaya imkân bulunması halinde onun ne kişinin kendisi hakkında ne de bir başkasına karşı delil olabileceğini ifade etmiştir.²⁹⁷ Molla Hüsrev ise bunun ile istidlâlin bâtil olduğu konusunda icmâ bulunduğunu nakletmiştir.²⁹⁸ Buna örnek olarak dâru'l-harpte şer'î hükümleri bilmemenin mazeret sayılabileceği, ancak İslâm yurdunda müslüman olan kişi için öğrenme imkânı bulunması nedeniyle mazeret sayılmayacağı zikredilmiştir. Bu nedenle İslâm yurdunda müslüman olan kişinin kendisi üzerine gerekli olduğunu bilmeyerek terkettiği namazları kaza etmesi gerekli görülmüştür. Benzer bir şekilde kiblenin durumunu bilmeden ve bir araştırma da yapmadan herhangi bir yöne doğru namaz kılan kişinin isabet ettiğini bilmediği sürece namazının kâfi gelmeyeceği belirtilmiştir. Ancak kibleyi araştırdıktan sonra namaz kılsa yöneldiği kiblenin yanlış olduğu ortaya çıksa bile namazının geçerli olacağı söylenmiştir.²⁹⁹

d. *İbtidâen hükmün ispat edilmesi için hâlin istishâbı.*

---

²⁹⁴ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 491.

²⁹⁵ Neseî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 268-270; İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-vüsûl*, s. 611-613; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, II, 223-225; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, III, 368-369; Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, II, 401-403; Hâdimî, *Mecâmi'u'l-hakâik*, s. 199-200.

²⁹⁶ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, III, 378.

²⁹⁷ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, s. 400.

²⁹⁸ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 491.

²⁹⁹ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, s. 401; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 225.

Serahsî istishâbın bu şekilde kullanılmasını sırf hata olarak yapıldığını, bunu kasıtlı yapanların ise dalâlette olduklarını söyler. Zira ‘hüküm değişiren delil bulunana kadar sabit olan hükme tutunmak’ anlamına gelen istishabu'l-hal ismen bile olsa buna delâlet etmediği belirtilmiştir. Bu tür istishâba genellikle mefkûd örneği verilse de mefkûd meselesinde ibtidâen bir hüküm ispatı bulunmadığını, mefkûdun daha önceki hayat vasfına binâen hüküm verildiğini belirten Molla Fenârî, bu örneğin zikredilmesini doğru bulmamaktadır.³⁰⁰

1.3.2. Semerkandî'nin İstishâb Taksîmi

Semerkandî (ö. 539/1144) ise *Mîzânü'l-usûl*'ünde istishâbı amel edilme derecesi açısından üç grupta sınıflandırmıştır. O, bu taksiminde ilk sırada istishâbın çeşitlerinden amel edilmesi vacip, ikincisinde câiz, üçüncüsünde ise câiz olmayanları zikreder.

a. Amel edilmesi vacip olan istishâb

Semerkandî amel edilmesi vacip olarak kaydettiği ilk kısımda iki farklı istishâb çeşidine yer vermiştir. Birincisi aklî hüküm istishâbı, ikincisi ise şer'î hüküm istishâbıdır. Aklî hüküm istishâbı, vâcip mi mümtenî mi, hüsün mu kubuh mu özelliğine sahip olduğu sadece akıl ile bilinen hükümleri içermektedir. Şer'î/sem'î delil istishâbını ise iki grupta değerlendirir. Birincisi, naslar vasıtasıyla hükmünün ebediyete kadar devam edeceğine veya belirli bir vakte bağlı olarak tayin edildiğine dair bir delil ile sabit olan, ikincisi ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatında mutlak bir delil ile sabit olup onun vefatından sonra da bâki kalan sem'i hükmün istishâb edilmesidir. Bunlar, bekâ delilinin bulunması ve kat'î bir şekilde hükmü giderecek bir delilin bulunmaması nedeniyle amel edilmesi vacip olan kısma dâhil olmuşlardır.³⁰¹ Amel edilmesi vacip görülen istishâb konusunda Semerkandî ile Debûsî arasında bir farklılık bulunmamaktadır.

³⁰⁰ Molla Fenârî, *Fusûlû'l-bedâi'*, II, 444.

³⁰¹ Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, II, 991-992.

b. *Amel edilmesi caiz olan istishâb*

İkinci sırada yer verdiği istishâbın sınırlarını ‘vücûbiyeti mutlak bir delil ile sabit olan, diğer bir ifadeyle vücûbiyeti gerektiren delilin hüküm hakkında bâkî kalacağına veya zâil olacağına dair herhangi bir kayda yer vermediği, müctehidin de güç yetirdiği kadar bu hükmü izâle eden bir delilin bulunup bulunmadığını araştırmakla birlikte vâkıf olamaması durumunda yapılan istishâb’ şeklinde beyân eden Semerkandî, onunla amel edilmesi hususunda ihtilâfın bulunduğunu aktarır.³⁰²

Semerkandî’nin tercihi bu yönde olmakla birlikte daha önce de ifade edildiği üzere bir grup alim bu tür istishâbı mutlak anlamda, yani gerek var olan hükmü devam ettirme gerek var olmayan bir şeyi ispât etme hususunda delil kabul etmemektedir. Zira bu görüş sahiplerine göre ilk delil sadece söz konusu hükme ispat yönüyle taalluk etmesi nedeniyle hükmün bekası bu delil ile ilişkilendirilemez. Dolayısıyla bekaya delâlet eden bir delil bulunmamakta ve bu durumda hükmün istishâb edilmesi delilsizlik ile amel etme sonucunu vermektedir. Öte yandan ilk delilin kendisinde bulunan bir karine nedeniyle hükmün bekasını gerekli kılması ve hükmü ortadan kaldıran delil bulunmakla birlikte hükmü istishâb eden kişinin araştırmadaki kusuru nedeniyle o delile ulaşamaması da ihtimal dâhilinde görülmüştür. Bu tür ihtimalleri içinde barındırması nedeniyle ne amel ne de itikad konularında delil olabileceğini söylemişlerdir.³⁰³

Bu konuda aktarılan bir diğer görüş ise müteahhir Hanefî usûlcülerinin benimsediği bu tür istishabın sadece kişinin kendisi hakkında var olan hükmü olduğu hâl üzere bırakması (إبقاء ما كان على ما كان) anlamında delil kabul edilebileceğidir. Semerkandî bu görüşü ‘fukahânın ekserine’ nispet etmiştir. Bu görüş sahipleri böyle bir durumda istishabın hasmı ilzâm etmede, yani bir başkasının aleyhine hüküm koymada ve olmayan bir şeyi ibtidâen ispat etmede delil olamayacağını kabul ederler. Zira bir hükmü ispat eden delil her ne kadar bekasını da gerektirmese de o hüküm sabit olduğunda bâkî de olacağı yani devam da edeceği zâhirdir. Zâhir olan durum ise bir

³⁰² Semerkandî, *Mîzânü’l-usûl*, II, 992.

³⁰³ Semerkandî, *Mîzânü’l-usûl*, II, 992-993.

başkasını ilzâm için değil sadece var olan bir şeyin devamı için hüccet sayılabilir. Buna, zâhiru'l-yedin³⁰⁴ kendisine binâen aleyhinde hüküm verilecek olan hasmın inkârı durumunda bu hükmü gerektirecek kuvvette kabul edilmemesi örnek gösterilmiştir.³⁰⁵ Bu, sabit olan bir şeyin şüphe ile ortadan kalkmayacağı, sabit olmayan bir şeyin ise şüphe ile sâbit olmayacağı kuralına mebnîdir.³⁰⁶

Genel anlamda Semerkant ulemâsına yani Semerkândî ve Lâmişî gibi hicrî VI. yüzyıl Semerkant âlimleri tarafından ‘meşayihımız’ veya ‘meşâyihımızdan bir grup’ sözleriyle ifade edilenlere ve özellikle İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’ye nisbet edilen görüşe göre bu tür istishâb münazara halinde hasma karşı hüccet olmaya uygundur. Ayrıca kitap ve sünnetten ondan daha kuvvetli bir delil bulunmadığında her mükellefe onunla amel edilmesi vacip görülmekle kıyas ile terk edilmesinin câiz olmadığı söylenmiştir.³⁰⁷

c. Amel edilmesi câiz olmayan istishâb

Üçüncü olarak amel edilmesi câiz görülmeyen istishâb türünü ele alan Semerkândî, onu dört grupta incelemektedir. Öncelikle Mutezile’nin benimsedikleri akla dayanan şer’î hükmün istishâbı ile amel edilmesini ele almaktadır. Onlar bu görüşlerini aklın bazı hususlarda delâlet ettiği hükmü ikrâr eden veya değiştiren şer’î bir delil gelene kadar hüküm verebileceğine dair kabul ettikleri görüş üzerine binâ etmektedirler. Semerkandî’nin bu istishâb çeşidine burada yer vermesinin nedeni ise ona göre aklın şer’î konularda herhangi bir hükmü bulunmamasıdır.³⁰⁸

³⁰⁴ Zâhiru'l-yed veya zilyed kavramı, bir eşyaya bilfiil el koyan veya ona sahip olan bir kimsenin tasarrufta bulunabileceği gibi tasarrufu sabit olan kişi için kullanılan bir kavramdır. Bkz. Bilmen, Ömer Nasuhi, *Fıkıh İlmi-İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, hzr. Abdullah Kahraman, Nizamiye Akademi, İstanbul 2016, s. 220.

³⁰⁵ İstishâb deliline verilen örneklerden şuf’a örneğine bakınız.

³⁰⁶ Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, II, 993. Söz konusu kural, “الأصل المجهود أن غير الثابت ييقن لا يثبت بالشك / والثابت ييقن لا يزيل بالشك / Yakîn ile sâbit olmayanın şekk ile de sâbit olmayacağı ve yakîn ile sâbit olanın şekk ile zâil olmayacağı bilinen asıldır.” bkz. Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, II, 340.

³⁰⁷ Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, II, 994; Lâmişî, *Kitâb fî usûli'l-fikh*, s. 189.

³⁰⁸ Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, II, 996-997.

İkinci sırada Ehl-i hadisin gerek aklı gerekse şer'î meselelerde aklın vücûb ve tahrim nevinden bir hüküm veremeyeceğini savunduklarına dikkat çeken Semerkandî, onların bir kısmının şeri hükümlerin şariat sahibinin hitabıyla sabit olması ve buna binâen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) peygamber olarak gönderilmesinden önce herhangi bir hitap bulunamayacağından dolayı aklı, sadece hükümlerin sona ermesine dair delil kabul ettiklerini ifade eder. Bu halde hükmün delili bulunmadığına göre zarûreten hükmün kendisinin de bulunmadığı kesinleşir. Hükümlerin sona ermesi hususunda aklın işlevi peygamberin gelmesinden önce delilin bulunmamasının kendisi sayesinde bilinebilmesinde tezâhür etmektedir. Semerkândî'ye göre bu görüşü benimseyenler, 'aklı' şer'î hükümleri ispat etmede delil kabul etmemekle birlikte en azından sem'î bir delil gelene kadar böyle bir hükmün bulunmadığına ve zimmetlerin sorumluluktan berî olduğuna dair delil kabul etmekte ve aklın bu hükmünün istishâb edilerek amel edilmesini vacip görmektedirler. Ancak o gerek kişinin kendisi hakkında gerekse başkasını ilzâm etmesi hakkında bu vacipliği doğru bulmamaktadır.³⁰⁹

Zira ona göre şer'î hükümlerin bulunmadığı akıl yoluyla bilinecekse bu o hükümleri ispat eden delilin bulunmaması yani şeriatin gelmemesi nedeniyledir. Ancak burada asıl söz konusu olan şeriatin gelmesinden sonra delilin bulunmadığına dair sabit olan hükmün istishâb edilmesi değil şariat sâhibi veya şeriatî tebliğ eden tarafından şer'î bir hüküm bulunup bulunmadığının araştırılmasıdır. Daha açık bir ifadeyle ona göre aklın şer'î hükmü ne ispat etme ne de nefyetme konusunda bir payı bulunabilir. Akıl sadece şariat gelmeden önce hükmün delili olan şeriatin gelmediği kendisiyle bilinmesi açısından 'delilin bulunmamasıyla hükmün de bulunmadığına' delâlet edebilir. Şeriatî tebliğ eden Rasûlullah'ın (s.a.v.) sözü ve fiili ile Ramazan orucu ve beş vakit namazın vacipliği, bizzat kendisinin terketmesi ve insanların yapmamasına karşı susmasıyla ise diğer aylarda oruç tutmanın ve altıncı bir vakit namaz kılmanın vacip olmadığı kesinleşmiştir. Bu bağlamda Semerkandî hükümlerin yokluğu ve zimmetlerin sorumlu olmadığı konusunda aklın verdiği hükmü istishâb etmeyi fasit kabul etmekte, şeriatin

---

³⁰⁹ Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, II, 997.

geldiği halde delilin bulunmadığı konusundaki kanaati ise ‘cehalet’ olarak vasıflandırmaktadır.³¹⁰

Semerkindî üçüncü sırada usûl müelliflerinin genellikle icmâ bahsinde değinmeyi tercih ettiği icmâ‘ istishabına yer vermektedir.³¹¹ Ancak bu çalışmada genel kabule uygun olarak icmâ istishâbı münferiden ele alınması tercih edilmiştir. Dolayısıyla burada onun sadece kabul etmediğine değinilmekle yetinilmiş, ayrıntılı görüşlerine icmâ‘ istishâbı başlığı altında yer verilmiştir. Dördüncü sırada ise Debûsî’ye de atıfta bulunarak onun üçüncü sırada yer verdiği, hükme dair durum değiştiği halde muğayyir delilin bulunup bulunmadığı konusunda herhangi bir araştırma yapmadan daha önceki sâbit hükmü istishâb etmeyi zikreden Semerkindî, Debûsî’nin aksine böyle bir istishâbın hüccet sayılmasını ‘en sahih görüş’ diye kaydeder. Zira bu durumda hükmü istishâb eden kişi şer‘î bir delil olan nass veya kıyasın zâhiriyle amel etmektedir. Dolayısıyla ona göre henüz ihtimal düzeyinde bulunan müzîl delil önceki hüküm ile amel edilmesine engel teşkil etmez.³¹²

1.3.3. Bâbertî’nin İstishâb Taksimi

Öncelikle sübutu istishâb edilmek istenen hüküm hakkında konuşulacak bazı durumlar mevcuttur. Zira böyle bir hüküm, ya aklî bir hükümdür; ya da şer‘î bir hükümdür. Şayet şer‘î bir hüküm ise onun sürekli mi yoksa bir vakte mi bağlı olduğu hakkında kesin bir hüküm bildirilmiş veya bildirilmemiş olabilir. Yine şer‘î hüküm Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefatından sonra bâkî kalabilir veya kalmayabilir. Bâbertî bu durumları dikkate alarak amel edilmesi bakımından istishâbı dört grupta sınıflandırır. Esâsen bu sınıflar Abdülazîz Buhârî’de de mevcut olmakla birlikte, o sınıflandırma yapmaksızın sadece durumları serd etmekle yetinmiştir. Bunlar sırasıyla;

---

³¹⁰ Semerkindî, *Mîzânü’l-usûl*, II, 998-999.

³¹¹ Semerkindî, *Mîzânü’l-usûl*, II, 999.

³¹² Semerkindî, *Mîzânü’l-usûl*, II, 1001-1002.

a) Varlığı veya yokluğu, hasenliği veya kabîhliği akıl ile bilinen aklî hükmün istishâb edilmesi vaciptir. Bunun gerekçesi ise bâkîlik delilinin bulunduğu ve o hükmü kaldıran/değiştiren bir delilin ise bulunmadığına dair kat'î bir şekilde hükmedilebilmesidir.

b) Sabitliği, ebedî veya vakte bağlı olduğu hakkında bilgi veren şer'î bir delil ile bilinen her şer'î hüküm ile de amel vaciptir.

c) Ebedîliği veya vakte bağlı oluşu hakkında bilgi içermeyen mutlak bir delil ile sâbitliği bilinen ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra da delil bulunması veya hükmü izâle eden bir şeyin bulunmaması gerekçesine binâen olduğu halde kalan her hükmün istishâb edilmesi de vaciptir. Görüldüğü üzere Bâbertî'nin üç grup hâlinde kaydettiği bu istishâb türlerinin hepsi, herhangi bir şekilde bir hükmün sâbit olması ve onu değiştirecek hükmün bulunmadığı da kesin bir şekilde bilinmesi esâsına dayanmaktadır. Dolayısıyla bunlar, Debûsî'nin aktardığı istishâb çeşitlerinin birincisine dâhildir.

d) Sâbit oluşu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra bir delil ile bilinen ve onu izâle edecek bir şeye de vâkıf olunamayan her hüküm ile nazar ve içtihadda bulunmadan önce istishâb yapılamayacağı konusunda ihtilâfın bulunmamaktadır. Bu Debûsî'nin üçüncü sırada yer verdiği istishâb türüdür. Bâbertî, bu dördüncü çeşide asıl ihtilâf edilen hususun, imkân nisbetinde müzîl delili araştırma konusunda çaba sarfettikten sonra istishâb delilinin kullanılıp kullanılamayacağına dair olduğunu belirterek açıklama getirir.³¹³ Görüldüğü üzere bu da Debûsî'nin ikinci sırada kaydettiği sadece özür beyânı için geçerli olan istishâb türüdür.

---

³¹³ Abdülazîz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 377; Bâbertî, *et-Takrîr*, II, 527-528; İzmirî, *Hâşiye 'ale'l-Mir'ât*, II, 366.

1.3.4. İbn Nüceym'in İstishâb Taksimi

İbn Nüceym ise istishâba dair yazdığı risâlede istishâbın üç çeşidi ile amel edilmesinde ihtilafın bulunmadığını belirtir. Bu taksim Bâbertî'nin taksiminde de görüldüğü üzere genel itibarıyla bu delilin değil sadece amel edilmesinde ihtilaf bulunmayan kısmının sınıflandırılmasından ibarettir. Bunlar sırayla;

a) Aslî adem istishâbı –diğer bir ifadeyle berâet-i zimmet istishâbı-,

b) Tahsis edici muğayyir bir delil bulunana kadar ummun, nâsih bulunana kadar nassın istishâb edilmesi,

c) Satın alma işlemi sebebiyle mülkiyetin sâbit olmasında olduğu üzere sebebinin var olması nedeniyle sübutuna şeriatin delâlet ettiği durumun istishâb edilmesidir.³¹⁴

2. İSTİSHÂBIN DELİL DEĞERİ HAKKINDAKİ TARTIŞMALAR

İstishâbın delil değeri aktarılırken mutlak surette delil kabul edilmesi, mutlak surette reddedilmesi ve sadece def konusunda kabul edilmesi şeklinde üç görüş zikredilmektedir. Birinci görüş genel olarak bazı Şâfiî fukahâsına nisbet edilmesinin yanında Hanefîler'den İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), Semerkandî (ö. 539/1144) ve Semerkant meşâyihî da bu görüşü benimseyenler arasında zikredilmektedir. İkinci görüş Mutezile mezhebine mensup olanlar, mütekaddîm dönem Hanefîler'i³¹⁵ ve Kemâlüddîn

³¹⁴ İbn Nüceym, *Resâilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye*, s. 384.

³¹⁵ Hanefî mezhebinde mütekâddimîn ve müteahhirîn ıstılahlarının kimleri kapsadığı konusunda farklı görüşlere yer verilmiştir. Kefevî (ö. 990/1582), *Ketâib*'inde Hanefî ashâbını beş tabakada incelemekte ve mütekâddimûn tabakası diye ifade ettiği ilk tabakada İmam Ebû Yusûf (ö. 182/798), İmam Muhammed (ö. 189/805), Züfer ve diğerlerinin bulunduğunu söylemektedir. Bkz. Kefevî, Mahmûd b. Süleyman, *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, Ragıppaşa, nr. 1041, 2b. Pîrîzâde ise mütekaddim lafzının mutlak kullanımında Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed, Züfer ve Hasen b. Ziyâd'ın kastedileceğini; selefin Ebû Hanîfe'den Muhammed b. el-Hasan'a kadar; halefin ise Muhammed b. el-Hasan'dan Şemsü'l-Eimme el-Hulvânî'ye (ö. 448/1056) kadar olduğunu söylemektedir. Müteahhirûnun ise Şemsü'l-Eimme'den Hâfîzü'l-Mille ve'd-Dîn el-Buhârî'ye kadar olduğunu ifade etmekte Özer ise bu son kişinin Muhammed b. Muhammed b. Nasr Ebû'l-Fadl Hâfîzüddîn el-Kebîr el-Buhârî (ö. 693/1292) olabileceğini dile getirir. Bkz. Özer, Hasan, "Pîrîzâde İbrahim ve "Mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam"

İbnü'l-Hümâm'a (ö. 861/1457), üçüncü görüş ise müteahhirîn dönem Hanefîlerin cumhuruna nispet edilmiştir.³¹⁶ Burada bu görüşlere dair tafsilatlı bilgi, Hanefî mezhebi içerisinde bu görüşlerin kendilerine nispet edildiği ulemanın eserlerinden aktarılmaya çalışılacaktır.

2.1. Mutlak Delil Kabul Edenler

Hanefî usûl eserlerinde istishâb meselesinde muhâlif görüşe yer verilirken diğer pek çok meselede de görüldüğü üzere Şâfiî ulemanın görüşlerinin zikredilmesi tercih edilmiştir. İstishâb konusu bağlamında ise özellikle İmam Şâfiî'nin talebesi Müzenî (ö. 264/878), Ebû Bekir es-Sayrafî, İbnü's-Süreyc (ö. 306), İbn Hayrân ve Gazzâlî'nin (ö.505/1111) isimleri verilerek Şâfiî'lerden çoğunun istishâbın delil ile sâbit olup,

---

İsimli Risalesinin Tahkik ve Tercümesi”, *İHAD*, sy. 19, 2012, s. 335, 341. Leknevî de tabakâta dair eserinde bu görüşü yer vermekte ve bunu Câmi‘u’l-ulûm’dan nakletmektedir. Bkz. Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed (1848-1304/1886), *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcîmi'l-Hanefiyye*, Dârü'l-Ma‘rife, Beyrut t.y., s. 241; Abdünnebî Abdürresûl el-Ahmed en-Nekrî, *el-Câmi‘u’l-ulûm fî istilâhâtî'l-'ulûm ve'l-fünûn*, (*Düstûru'l-ulemâ* diye meşhur), Matbaatü Dâirati'l-Maârif en-Nizâmiyye, Haydarabad t.y., s. 178. İbn Âbidîn ise *Şerhu 'Ukûdi resmi'l-müftî*’de mütekâddimîn kavramını İmam Ebû Yusûf ve İmam Muhammed ile onların ashâbı olarak nitelendirdiği Nusayr b. Yahyâ (ö. 268/882), Muhammed b. Seleme (ö. 278/892), gibi hicrî III. asırda yaşayan ulemâ için kullanmakta; *Şifâü'l-'alîl*’de ise mütekâddimîn-müteahhirîn ayrımı için hicrî III. Asrın başının sınır kabul edildiğini kaydetmektedir. Bkz. İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer el-Hüseynî ed-Dımaşkî, “Şerhu ‘Ukûdi resmi'l-müftî”, *Mecmûatü Rasâil-i İbn Âbidîn*, y.y. t.y, I, 17; “Şifâü'l-'alîl ve bellü'l-ğalîl fî hukmü'l-vasiyyeti bi'l-hatemât ve't-tehâlîl”, *Mecmûatü Rasâil-i İbn Âbidîn*, y.y. t.y, I, 161. Kerhî'nin (ö. 340/952) istishâbı ifade edecek şekilde kullandığı zâhir kavramının istihkâkı def için kullanılabileceğini söylemesi, Debûsî ve sonraki müelliflerin –İbnü'l-Hümâm ve birkaç müellif dışında- istishâbın def için kullanılacağını söylemesi istishâbı mutlak olarak reddettiği belirtilen ulemânın Kerhî öncesi yaşayan ulemâ olduğunu düşündürmektedir. Burada mütekâddimîn ile kastedilen âlimlerin kim olduğu ise muğlaktır. Zira ileride ‘Şekk ile yakîn zâil olmaz.’ kâidesinde de değinileceği üzere istishâb ile yakın ilişkisi olan bu kâideyi ilk dönem imâmlarının da benimsediği görülmektedir. Ayrıca istishâb ile ilgili verilen örneklerde de zaman zaman onların bu tür kabûllerine yer verilmiştir. Kaynak olarak kullandığımız eserlerde bunun hakkında sarîh bir bilginin bulunmaması dolayısıyla ‘Hanefî mezhebinden pekçok kişinin kabul etmediği’ ifadesinden kimin kastedildiğinin bizim açımızdan kapalılığının devam ettiğini belirtmek gerekir.

³¹⁶

Musârave, Avnî Ahmed Muhammed, *el-İstishâb: Hücciyetühû ve eseruhû fi'l-ahkâmî'l-fikhiyye*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmi‘atü'n-Necâh el-Vataniyye Külliyyetü'd-Dirâsâtü'l-'ulyâ, 1424/2003, s. 133, 147, 156.

zevâlinde ise şüphe bulunan her hüküm hakkında hüccet kabul ettiği söylenmiştir.³¹⁷ Ayrıca bu görüş İmam Züfer'e de nispet edilmiştir.³¹⁸

Daha önce Semerkândî'nin amel edilmesi câiz görülen istishâb çeşidi hakkında Semerkant uleması ve özellikle İmam Mâtürîdî'den daha kuvvetli bir delilin bulunmaması durumunda hasma karşı delil kabul edileceği ve kıyas ile de terk edilmesinin câiz olmadığına dair görüş aktardığına yer verilmişti. Bu görüşü gerekçelendirmek için Semerkândî ilk olarak bir hükmün şer'an sâbit olması durumunda onda gerek dünyevî gerek uhrevî birtakım maslahatların bulunacağı, bir maslahatın ise kısa bir sürede değişikliğe uğramayacağından dolayı zâhir görüşün o hükmün devam etmesi olduğunu beyan eder. Buna binâen müctehid imkânı dâhilinde hükmü izâle eden bir delilin bulunup bulunmadığını araştırıp böyle bir delile muttali olamadığı takdirde zâhiren bu delilin bulunmadığı kabul edilir. Müctehidin yaptığı bu işlemi bir nevi ictihad olarak değerlendiren Semerkândî, bu bağlamda hükmedilen bekânın da içtihat ile belirlenmesi nedeniyle tercih ettirici bir sebep bulunmadığı sürece kendisi gibi bir ictihâd ile terk edilemeyeceğini söyler.³¹⁹

Nitekim genel kurallardan sayılan 'İctihat ile sabit olan bir hükmün misli bir içtihat ile nakz olunamayacağı/terk edilemeyeceği' kuralına³²⁰ binaen bir kişi müessir sahih bir kıyas ile ulaşılan bir hükme itikat edip bir müddet onunla amel ettikten sonra onun tam aksi bir hükmü gerektiren başka bir kıyasın ortaya çıkması durumunda bu ikinci kıyasın diğerine tercih edilmesini gerektiren bir delil bulunmadığı sürece amel ettiği hükme itikat etmeyi ve amel etmeyi terk etmesi câiz görülmez. Daha açık bir ifadeyle ikinci kıyasın varlığı her ne kadar birincisi hakkında şüphe meydana getirirse de ilk hükmün sâbit olması ve bekâsı da bir içtihada dayandığından ancak ondan daha

---

³¹⁷ Abdülazîz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 377; Kemâlpaşazâde, *Tağyîru't-Tenkîh fi'l-Usûl*, s. 209.

³¹⁸ Ahîzâde, *Risâle fi mebhâsi'l-istishâb*, v. 66b.

³¹⁹ Semerkândî, *Mizânü'l-usûl*, II, 994.

³²⁰ "الإجتihad لا ينقض بمثله" / *İctihâd misliyle nakzolmaz.* Mecelle (16. Madde).

kuvvetli veya ona tercihini gerektiren bir sebebin bulunması durumunda terk edilebilir.³²¹

Bu konuda kullanılan delillerden biri de bu tür istishâb ile amel edilmesinin mezhebin gerek usulüne gerekse hükümlerine uygun olmasıdır. Semerkandî usule uygunluğu açısından âm ve hâs lafızlar ile amel edilmesini ve şeriatlerin bekâsını örnek vermektedir. Şöyle ki umumiyet bildiren lafızlarla vârid olan nasslarda tahsis ihtimalinin, hususiyet bildiren nasslarda ise mecâz ve nesih ihtimalinin bulunmasına rağmen söz konusu nasslar ile sâbit hükümlerin istishâb edilmesi vacip görülmektedir.³²² Benzer bir şekilde Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) hayatında mutlak surette vâki olan yani devamlılığı konusunda herhangi bir bilgi verilmeyerek sâbit olan hüküm nesih ihtimâli taşımakla birlikte karşı tarafı ilzâm etme ve ister yakın ister uzak olsun insanları onunla amele davet etmeye delil kabul edilmiştir.³²³

Mezhebin hükümlerine uygunluğunu göstermesi açısından ise bir kişinin abdest aldıktan sonra abdestinin bozulması, karısını boşaması, kölesini veya cariyesini azat etmesi konusunda şüphe etmesi gibi “الثابت يقينا لا يزال بالشك” / *Yakînen sâbit olan bir şeyin şekk ile zâil olmayacağı*³²⁴ kuralı ile ilişkili olan hükümler zikredilmiştir. Bütün bu zikredilen meselelerde sâbit hükümden sonra ortaya çıkan şüphe, hükümde herhangi bir değişiklik meydana getirmemekte, yani abdestin bozulma ihtimâline rağmen kişi abdestli sayılmakta, boşanma ihtimaline rağmen karısı nikâhı altında, köle ve cariyesi ise mülkiyeti altında kabul edilmektedir.³²⁵ Yine aynı şekilde bir kişi, bir eve satın alma veya verâset yoluyla mâlik olsa ve bunun üzerinden uzun bir süre geçtikten sonra yan tarafında bulunan ev satılsa bu evde şuf'a hakkına sahip olduğu kabul edilmektedir. Bu meselede de ilk mülkiyeti gerekli kılan satın alma işlemi veya verâsetin mülkiyetin bâkiliğini değil sadece mülkiyeti kendisini gerekli kılması ve mülkiyet üzerinde

³²¹ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 994-995.

³²² Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 995.

³²³ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 996; Lâmişî, *Kitâb fî usûli'l-fikh*, s. 189.

³²⁴ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, II, 188.

³²⁵ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 996; Lâmişî, *Kitâb fî usûli'l-fikh*, s. 189.

zâhiru'l-yed bulunmakla birlikte hibe veya alışveriş yoluyla mülkiyetin ortadan kalkması gibi ihtimaller bulunsa da bu tür şüpheler daha önce sâbit olduğu bilinen mülkiyet ile amel edilmesine engel teşkil etmemektedir.³²⁶

Bunlar haricinde istishâbu'l-hâli kabul etmeyen Üsmendî de onun ile amel edilebileceği ve hasma karşı delil olacağı görüşünü benimseyenlerin, namazda abdestin bozulması şüphesine dair vârid olan hadisleri³²⁷ durumun değişmesiyle birlikte hükmün devamını gerektirdiğine delil gösterdiklerine yer verir. Ona göre bir hükmün bir delalet nedeniyle bir durumdan diğerine geçişinin kabul edileceğini böyle bir delaletin bulunmaması durumunda reddedileceğini belirtir. Namazda abdestin bozulmasına dair hükümdeki delâlet ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu konudaki kavlidir³²⁸

2.2. Sadece Def' Konusunda Delil Kabul Edenler

Müteahhirîn dönem Hanefî âlimlerinin geneline nispet edilen, aralarından ise özellikle Debûsi, Serahsî, Ebü'l-Usr el-Pezdevî ve kardeşi Ebü'l-Yüsr Pezdevî'nin (ö. 493/1100) ve onlara tâbî olanların benimsediği ifade edilen görüşe göre istishâb, bir hükmü hiç yoktan/ibtidâen ispat etme ve tartışma esnâsında hasmı ilzâm etme bakımından hiçbir şekilde delil kabul edilmemektedir. İstishâbu'l-hâl delilinin delil olarak kullanılabilmesi, sadece kişinin aleyhinde öne sürülen hükmü def etmek veya hükmü değiştiren bir delile vâkıf olmaktan acziyet dolayısıyla özür beyan edebilmek içindir.³²⁹

İstishâbın kısımlarından bahsederken delil sayılması ve kullanılması konusunda ihtilafın bulunmadığına işaret edilip 'delili ile sâbit olan, değiştiğine dair ise herhangi bir şeyin bulunamadığı hükmün istishâb edilmesine' ifadeleriyle mutlak bir şekilde

---

³²⁶ Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, II, 996.

³²⁷ Konuyla ilgili rivâyetler için bkz. Buhârî, "Vudû", 4, 34; "Buyû", 5; Müslim, "Hayz", 98; İbn Mâce, "Kitâbü't-tahâre ve sünenühâ", 74; Ebû Dâvud, "Kitâbü't-tahâre", 65; Tirmîzî, "et-Tahâre", 56.

³²⁸ Üsmendî, *Bezlü'n-nazar*, s. 675.

³²⁹ Abdülazîz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 377.

aktarılan istishâb türüne Abdülazîz el-Buhârî'nin biraz daha açıklık kazandırdığı görülür. Şöyle ki bu tanımlamanın altına gerek aklî hükümlerden gerekse şer'î hükümlerden bir kısmı dâhil olmaktadır. Aklî hükmün buna dâhil kabul edilmesi vacip olup olmadığı veya hasen ve kabih özelliği sadece akıl ile bilinen bir hususta olduğu zamandır. Şer'î hükümlerden dâhil kabul edilenler ise ebediyen devam mı edeceği yoksa belli bir vakit ile sınırlı mı olduğu nasslar yoluyla bilinen veya mutlak bir delil ile sabit olduğu halde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra da devam ettiğine dair bir delilin bulunması ya da o hükmü değiştiren bir delilin kesin olarak yokluğunun bilinmesi nedeniyle kendisiyle amel edilmesinin vâcipliği bâki olanlardır. Buhârî, bu vasıflardaki aklî ve şer'î hükmün istishâb edilmesi konusunda herhangi bir ihtilafın bulunmadığını belirtir.³³⁰

Bu görüşü kabul edenlerin temel dayanakları bir hükmü ispat eden delilin o hükmün bekasını gerektirmemesi meselesidir. Nitekim Pezdevî bu meseleyi genel anlamda varlık, bekâ ve yokluğa benzetmektedir. Nasıl ki bir şeyi var etmenin sonucu sadece vücut olup bekâyı gerekli kılmıyorsa şeriatte bir hükmü ispat eden delil de o hükmün bâkiliğini gerektirmez. Böylece bir şeyin varlığından sonra yokluğu, bir hükmün sabitliğinden sonra da nesh edilmesi sahih görülür.³³¹

Bir hükmü îcâp eden delilin o hükmün bekâsını gerektirmediğini delillendirme bakımından var olmasından sonra bekâyı ihtimali bulunan bir şeydeki beka ile hâdis/sonradan meydana gelen araz arasında benzerlik kurulmuştur. Nasıl ki bir araz iki zamanda bâki kalmamakta/devam etmemekte ve bu arazlardan birinin varlığı diğerinin varlığı için illet olamamakta, bir meselede ikinci ve üçüncü zamanlardaki bekâda da aynı durum söz konusudur. Yani ikinci zamandaki bekânın üçüncü zamandaki bekâyı gerektirdiği söylenilemez.³³²

---

³³⁰ Abdülazîz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 377.

³³¹ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, III, 378; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, s. 489.

³³² Râmuşî, Hamîdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî ed-Darîr el-Buhârî, *Kitâbü'l-fevâid 'alâ Usûli'l-Pezdevî*, (thk. Ahmed b. Ebû Bekir b. Mahmûd Cevmî, Kıyas bâbının başından kitabın sonuna kadar, Basılmamış Doktora Tezi, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü's-Şerî'a ve'd-Dirâsâtü'l-

İbn Kemâl de bu delili zikretmekle birlikte onu güçlü bir delil saymamaktadır. Haskefî ve İbn Âbidîn de bu görüşe yer vermişlerdir.³³³ Ona göre hükmü ispat eden delilin o hükmün bekâsını gerektirmemesinden kat'î bir şekilde buna delâlet etmediği kastediliyorsa bunun tartışılmayacak bir meseledir. Ancak aralarındaki delâletin zannî olması kastediliyorsa bunun kabul edilmeyeceğini, istishâbı kabul etmeyenlerin bu delili kullanmasının tartışma konusundan uzak olduğunu belirtir. Bunun nedenini ise karşı görüşü savunanların da hükmü ilkten gerekli kılan delilin o hükmün bekasına delâlet ettiğini iddia etmediklerini dile getirerek açıklar. Onlara göre aykırı bir durumun bulunmadığına dair zannın mevcut olmasıyla birlikte bir hükmün bekâsını gerektiren şey o hükmün daha önceki varlığıdır. Yani hükmün daha önce var olması bâkiliği hakkında zannı beraberinde getirmektedir.³³⁴

İstishâbın bir hükmü ispât etmede kullanılacağına dair itirazlar gerek mutlak olarak reddedilmesini benimseyenler gerekse istishâbı sadece def konusunda kabul edenler tarafından yöneltilmiştir. Dolayısıyla mutlak anlamda istishâbı reddedenlerin bu konudaki görüşlerine ileride ayrıca yer verilmeyecektir. Bu görüş sahipleri istishâb ile amel edilmesi gerektiğini savunanlar tarafından ileri sürülen elçi, mektup ve hediye gönderilmesi gibi günlük tasarrufların sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için istishâb delilinin özünü teşkil eden bakiliğe hükmetmenin zarurî olduğu iddiasını kabul etmemektedirler. İstishâbı mutlak anlamda delil kabul edenlerden bazılarının dahi onun zarurî olarak delil olması iddiasını doğru bulmadıklarına işaret edilmiştir. Zira

---

İslâmiyye, el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye 1432/2010.), s. 142; Nesefî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 271.

³³³ Kemâlpaşazâde, *Tağyîru't-Tenkîh fi'l-Usûl*, s. 210; Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî, *İfâdatü'l-envâr 'alâ usûli'l-Menâr*, thk. Muhammed Berakât, Mektebetü'l-İmâm el-Evzâ'î, Dımaşk 1429/2008, s. 253; İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Nesemâtü'l-eshâr*, İdâratü'l-Kur'ân ve'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, Karatâşî t.y., s. 221.

³³⁴ Kemâlpaşazâde, *Tağyîru't-Tenkîh fi'l-Usûl*, s. 210; İbn Âbidîn, *Nesemâtü'l-eshâr*, s.221.

âlimlerinden büyük bir topluluk tarafından ihtilaf edilip tartışılan bir hususun aslında zarûriyet teşkil ettiğini iddia etmek mümkün değildir.³³⁵

Bu konuda karşı görüşü benimseyenler istishâbın delil olması ile şariatlerin devamlılığı arasında bir lüzûmiyet ilişkisi kurmaya çalışmışlardır. Yani onlara göre istishâb olarak kabul edilmeyecek olsa nesih ihtimâli bulunması nedeniyle şariatlerin bâkiliği hakkında kesin hüküm verilemezdi. Onların bu iddialarına böyle bir lüzûmiyetin bulunmadığı söylenerek cevap verilmiştir. Zira şariatlerin bakiliğine ve nesh edilmediğine istishâb dışında başka bir delil ile de kesin bir şekilde hükmedilmesi mümkündür. Misâl olarak, her şeriatte nesh eden delil ortaya çıkana kadar onunla amel edilmenin gerektiği konusunda o şeriatin ehli yanında mevcut olan tevâtür derecesindeki bilgi onun bakiliğine delil olabileceği belirtilmiştir.³³⁶

Daha önce de değinildiği üzere istishâbın mutlak anlamda delil olduğunu kabul edenler bu görüşlerini ispat etmek için abdest, abdestsizlik, evlilik ve mülkiyet gibi pek çok furû‘ mesele, aslen kendisi sâbit olduktan sonra onun zıttı olup onu izâle edecek bir durumun ortaya çıkmasına dair şüphe bulunmasına rağmen istishâbın itibara alınması konusunda icmâ‘ bulunduğunu söylemekteydiler. İstishâbı mutlak surette reddedenlere göre ise bu tür meseleler istishâb üzerine binâ edilmiş değildirler. Onların süreklilik ifade etmesi onların sebepleri ile ilgilidir. Şöyle ki bu tür meseleleri ilk anda gerekli kılan sebepler şer‘an onları nakzedecek bir durum ortaya çıkana kadar süreklilik arz edecek şekilde gerektirmiştir.³³⁷

---

³³⁵ İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, III, 328; Molla Hüsrev, *Mir‘âtü'l-usûl*, s. 488; Bihârî, *Müsellemü's-Sübût*, II, 402.

³³⁶ Neseî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 272; İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, III, 328-329; Molla Hüsrev, *Mir‘âtü'l-usûl*, s. 488.

³³⁷ Neseî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 272; İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, III, 328-329; Molla Hüsrev, *Mir‘âtü'l-usûl*, s. 489.

2.3. Mutlak Olarak Reddedenler

Usûl eserlerinde istishâbın mutlak anlamda delil kabul edilmemesi görüşü genellikle Hanefî ashabının çoğunluğu, bazı Şâfiîler, Ebü'l-Hüseyn el-Basrî ve kelamcılardan/mütekelliminden bir gruba nisbet edilerek aktarılmıştır.³³⁸ Üsmendî'ye göre âlimlerin geneli istishabı bâtil kabul etmekte, sadece zâhir ashaptan bir grup onunla delil getirmektedir.³³⁹ Bu zikredilenlerin yanı sıra hicrî IX. asır âlimlerinden İbnü'l-Hümâm ve onun şârihleri olan İbn Emîru Hâc ve Emîr Pâdişâh ile usûl eserini yazarken *et-Tahrîr*'den oldukça istifâde ettiği görülen İbn Abdişşekûr el-Bihârî'nin de bu görüşü benimsedikleri görülür.³⁴⁰

Çalışmada Hanefî mezhebiyle sınırlı kalınması, bu görüşün nisbet edildiği ilk dönem Hanefîler'inden günümüze herhangi bir usûl eserinin ulaşmaması ve furû' meselelerden bu görüşte olanlar tespit edilerek görüşlerinin tahrîc edilmesinin bu çalışmanın sınırlarını oldukça aşan bir araştırma gerektirmesi nedeniyle mezheb içerisindeki bu tercihe dair delillendirmeler İbnü'l-Hümâm, şârihleri ve İbn Abdişşekûr'dan aktarılacaktır.

İbnü'l-Hümâm istishâbın hükmü ispat etmek için delil olamadığı gibi def için de delil olamamasının nedenini beyan etmek için def işleminin “sonradan meydana gelen durumun aslında yok olduğunun devam ettirilmesi” anlamında olduğunu ifade eder. Yani “الأصل في العدم الاستمرار / Ademde/yoklukta aslolan devamdır.” kaidesi gereği, yoklukta varlığa dair delil bulunana kadar devamlılık esas alınmaktadır. Ayrıca bu durumu ise ikinci grupta yer alan müelliflerin de kullandığı bir şeyin var olması ile bâkî olması birbirinden farklı iki durum teşkil etmesi hasebiyle ‘bir şeyin varlığını yani varlığı hakkındaki bilgiyi gerektiren delilin o şeyin bekasını yani devamlılığını hakkındaki bilgiyi gerektirmediği’ görüşüyle temellendirir. Bu bağlamda bir şeyin

³³⁸ Abdülazîz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 377.

³³⁹ Üsmendî, *Bezlü'n-nazar*, s. 673.

³⁴⁰ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, III, 328; İbn Emîru Hâc, *et-Tahrîr ve't-Tahbîr*, III, 328; Emîr Pâdişâh, *Teyşîru't-Tahrîr*, IV, 177; Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, II, 401.

bakiliğine hükmetmeyi delilsizlik olarak nitelemektedir.³⁴¹ Bekânın, varlığın devâmı ve sıfatı olduğunu vurgulayan Emîr Pâdişâh (ö. 987/1579) mevsufun illetinin sıfatı için de illet olmasının gerekmediğini söyler. Ancak o bu ifadesinde sıfat ile mevsuf arasında hiçbir surette illet birliğinin bulunmaması gerektiği iddiasında değildir. Ona göre istishâbın var olan bir şeyi, mucip delili nedeniyle bulunduğu hal üzere bırakma anlamında olmasına binâen onun delil olarak kullanılmasının temelinde bu mesele, yani varlığı gerektiren delilin bekâyı da gerektirmesi yatmaktadır.³⁴² Bu anlayışta bir şeyin var olması, varlığına münâfî bir durum ortaya çıkması zannı bulunması nedeniyle o şeyin devamlılığı konusunda da bir zan meydana getirmiştir.

Zerkâ, İbn Nüceym'in *el-Eşbah ve'n-nezâir*'inde İbnü'l-Hümâm'ın zâhiren istishâbın def' konusunda delil olduğunu gösteren furû' meselelerde aslında istishâb ile değil eşyâda asıl olan ademin/yokluğun devam ettirilmesi olarak kabul ettiğine dair mezkur görüşünü naklettiğini belirtmektedir. Ancak ona göre ademî meselelerde ademin devam ettirilmesiyle istishâb arasında ifade edilme şekli hâricinde fark bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle ademin/yokluğun devam ettirilmesi, istishâb ile aynı şeydir. Öte yandan istishâb ile hüküm verilen pekçok meselenin ademî değil ârizî durumlar ile ilişkili olması, onun ile ihticâcın sadece aslî adem ile ihticâc olmadığına delil gösterir.³⁴³

Bu konuda Üsmendî, istishâbın bâtıl oluşuna delil olarak istishâb delilini kullanan kişinin bu durumu iki şekilde temellendirmesini mümkün görür. Birincisi, bir haldeki durum ile diğerini hükümde bir araya getirmesi bu ikisinin o hükmü gerektiren delilde veya o hükmü gerektiren illette ortak olmaları nedeniyledir. Bu delili kullandığını söyleyen kişi delilde veya illette birlikteliği iddia ediyorsa yaptığı istishâb değil, o hükmün rücu ettiği delili kullanmaktır. Bu delili kullanan kişi hakkındaki ikinci durum, kişinin iki hal arasında ne delil ne de illet birlikteliği bulunduğu halde onlar arasında

---

³⁴¹ İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, III, 328; Bihârî, *Müsellemü's-sübût*, II, 401-402.

³⁴² Emîr Pâdişâh, *Teysîru't-Tahrîr*, IV, 177.

³⁴³ Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fıkhiyye*, s. 92.

hükmü istishâb etmesidir. Böyle bir durumda hiçbir delile dayanılmaması nedeniyle önceki hükmün istishâb edilmesi, edilmemesinden veya o meseleden tamamen farklı olan bir mesele ile hükümlerin birleştirilmesinden daha öncelikli değildir. Yani söz konusu iki hâl arasında istishâbın yapılabilmesi için herhangi bir gerekçe yoktur.³⁴⁴

3. İSTİSHÂBİN ŞER'Î DELİLLER ARASINDAKİ KONUMU

Abdülazîz el-Buhârî hükmü izâle eden delilin aranması konusunda ictihâd edilmeden istishâba başvurulamayacağını söyleyerek onun delillerin sonuncusu olduğuna işaret etmiştir.³⁴⁵ Ne zaman ki müctehid delillerin araştırılması konusunda tüm gayretini sarfedip delilin bulunmadığına dair bir zanna/zann-ı galibe sahip olursa ancak o zaman istishâba başvurulabilir. Hükmü izâle edici veya değiştirici bir delilin bulunmadığı hususunda oluşan zan, kendisinin nakîzi olan hükmün bekâsını ve delil bulunana kadar devamlılığını gerektirir.³⁴⁶ Diğer yandan Semerkandî'nin, amel edilmesi câiz olan istishâb türünün diğer deliller karşısındaki konumu hakkında İmâm Mâtürîdî'den onu kıyasa öncelediğine dair nakilde bulunduğu daha önce belirtilmişti.³⁴⁷ Ona göre kitap ve sünnetten kendisinden daha kuvvetli bir delilin bulunmaması hâlinde mükellefin onun ile amel etmesi vâcipti. Ayrıca kıyas nedeniyle terk edilmesini de doğru bulmuyordu.³⁴⁸

İstishâbu'l-hâlin diğer deliller arasındaki konumu hakkında serd edilen bu bilgilerin yanı sıra ayrıca usûl kitaplarının teâruz bahsinde de istishâbu'l-hâlin konumuna yer verilmiştir.³⁴⁹ Haramlık ve helallik veya ispât ve nefy gibi biri, diğerinin

---

³⁴⁴ Üsmendî, *Bezlü'n-nazar*, s. 674.

³⁴⁵ Abdülazîz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 378.

³⁴⁶ Düreynî, *Buhûs mukârene*, I, 325.

³⁴⁷ İstishâbı mutlak delil kabul edenler başlığına bakınız.

³⁴⁸ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, II, 994.

³⁴⁹ Ayrıca furû' fıkıh kitaplarında zaman zaman istishâbu'l-hâlin sadece def edici delil olması hasebiyle haber-i vâhid ile amel etmenin ondan daha güçlü olduğuna işaret edilmiştir. Bkz. Serahsî, *Mebûd*, X, 180; Bâbertî *el-Înâye*, X, 57; Aynî, *el-Binâye*, XII, 205, 208; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, X, 58; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, III, 250; VIII, 228.

zıddını gerektiren birbirine eşit derecedeki iki delil, aynı mahal ve aynı vakitte biraraya gelmesiyle teâruz oluşur.³⁵⁰ Kuvvet bakımından birbirine muâdil sayılan ve neshe de ihtimâli bulunan iki nass arasında meydana gelen teâruzun giderilmesi için Hanefî usûl müellifleri genel hatlarıyla bir yöntem benimsemişlerdir. Teâruzun hükmü konusunda Serahsî, teâruz ettiği düşünülen nassların tarihlerini belirlemenin mümkün olması hâlinde nesh işleminin gerçekleşeceğine yer vermekte,³⁵¹ diğer müellifler ise bu aşamayı zikretmeyerek tarihin belirlenememesi durumunda yapılması gerekenlerden başlamaktadırlar.³⁵²

Mezkûr şartları taşıyan hakîkî teâruzun tespit edildiği deliller kuvvet bakımından birbirlerine muâdil olmaları nedeniyle teâruz iki âyet arasında meydana gelmişse birinin diğerinden daha evlâ kabul edilemeyeceğinden dolayı, sünnete başvurulacağı söylenmiş ve bu şekilde delillerin tesâkut etmesi durumunda kendisinden daha alt mertebedeki delile mürâcaat edilmiştir. Sünnetten sonra sahâbî kavlinin mi yoksa kıyasın mı esâs alınacağı hususunda ise ihtilaf edilmiştir.³⁵³ Bazı âlimler bunlardan birini diğerine takdim ederken,³⁵⁴ bazıları ise herhangi bir sıralama yapmaksızın aktarmıştır.³⁵⁵ Tüm bunlardan sonra kendisine başvurulacak delilin bulunmaması nedeniyle teâruzun gerçekleştiği meselede, aslî hükmün istishâbı edileceği belirtilmiştir.³⁵⁶ Sonuç itibarıyla

---

³⁵⁰ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 214; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 12; Özen, Şükrü, “Teâruz”, *DİA*, XL, 208.

³⁵¹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 12.

³⁵² Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 215; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, III, 78.

³⁵³ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 215; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 13; Özen, Şükrü, “Teâruz”, *DİA*, XL, 209.

³⁵⁴ Debûsî ve Neseî sahâbî kavlini takdim etmişlerdir. Bu görüş ayrıca Ebû Saîd el-Berdâî'den (ö. 317/930) aktarılmıştır. Kerhî'nin ise aklen bilinmeyen hususlarda sahâbî kavlini takdim ettiği söylenmiştir. Bkz. Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 215; Neseî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 89; Siğnâkî, Hüsâmuddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî, *Kitâbü'l-vâfi fî usûli'l-fikh*, III, 934; Sadrüşşerîa, *et-Tavzih*, II, 230; İtkânî, Kivâmuddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer el-Fârâbî, *et-Tebyîn*, thk. Sâbir Nasr Mustafa Osman, *Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye*, Kuveyt 1999/1420, I, 624; Özen, “Teâruz”, XL, 209.

³⁵⁵ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 17.

³⁵⁶ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâi'*, II, 448-449; Emîr Pâdişâh, *Teyssîru't-Tahrîr*, III, 137.

teâruzun meydana geldiği iki delilden daha alt mertebedeki delile ulaşılabilabiliyorsa ona mürâcaât edilir, ulaşamıyorsa asıl hüküm olduğu hâlde bırakılır.

Bu konuda örnek olarak meşkûk kabul edilen eşek ve katırın artığı, hünsâ-i müşkil ve mefkûda yer verilmiştir. Usûl kitaplarında bu örneklerden eşeğin artığı daha fazla işlendiği için burada da o ele alınacaktır. Eşek etinin mubahlığı ve haramlığı konusunda rivâyet edilen haberler teâruz etmiştir. Artıkların etten mütevellid olduğu kabul edilerek ete verilen hüküm artıklar için de geçerli sayılmıştır. Binâenaleyh bu rivâyetler, onun eti konusunda bir iştibâh meydana gerektirmesinden dolayı artığı konusunda da bu lâzım gelmiştir.³⁵⁷ Öte yandan eşeğin artığı ile ilgili sahâbî kavilleri de teâruzu gidermemektedir. Şöyle ki İbn Ömer (r.a) (ö. 23/644) eşek ve katırın artığı ile abdest almayı kerih görmekte ve onların necis olduğu söylemektedir. İbn Abbâs (r.a) (ö. 68/687-88) ise eşeklerin ot ve saman yediğini, dolayısıyla artıklarının temiz olduğunu söylemekte ve onunla abdest almakta herhangi bir beis görmemektedir.³⁵⁸

Eşeğin artığının temiz veya pis olması yönünde şahitlik edecek herhangi bir kıyasın bulunmadığı belirtilmiştir. Zira ne tavâf/evlerde dolaşma illetine binâen kediye verilen hükme ne de yırtıcı hayvanlarda olduğu üzere köpeğe kıyas edilebilmektedir. Şöyle ki ondaki evlerde dolaşma vasfı (tavâf) kedi kadar yaygın değildir. Diğer yandan eşeğin salyasının bulaşmasında zaruret bulunması nedeniyle köpeğin salyası gibi haram da kabul edilmemektedir. Sonuç olarak takrîru'l-usûle başvurulmuş, yani bu delillerin bulunmaması durumundaki aslî hüküm esas alınmıştır. Buna binâen suyun temiz olması asıl olduğu için necisliği kesin olmayan bir şey sebebiyle necis olmaz.³⁵⁹ Binâenaleyh böyle bir suyla ıslanan elbiseye necâset bulaştığı ya da onu kullanmak nedeniyle temiz bir uzvun pis olduğu söylenemez.³⁶⁰ Öte yandan bu suyun kullanılmasından önceki abdestsizlik hâlinin de devamlılığı esâs alınır. Hâsıl-ı kêlâm bu suyun kullanıldığı

---

³⁵⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-vüsûl*, s. 494-495.

³⁵⁸ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 17; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, III, 88; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâi'*, II, 450-451; Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-vüsûl*, s. 494-495.

³⁵⁹ Sîğnâkî, *el-Kâfî*, III, 1389-1390; Abdülazîz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 88.

³⁶⁰ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 215.

mahalde daha önce tahâret veya necasetten hangi hüküm sâbitse bu su özünde meşkûk olması nedeniyle sâbit olan hükümde değişiklik meydana getirmez. Dolayısıyla eşeğin artığı meşkûk kabul edilerek ondan başka su bulunamaması durumunda onunla abdest alıp ayrıca teyemmüm yapması gerekli görülmüştür.³⁶¹ Diğer bir ifadeyle istishâb tam bir hüccet kabul edilmese de muraccih olacağı söylenmiştir.³⁶² Siğnâkî, takrîru'l-usûl yapılması durumunda suyun tâhir/temiz ve mutahhir/temizleyici özelliği olan aslî hükmünün neden esâs alınmadığını ve sadece tâhir olmasıyla sınırlı kalındığını hocası Fahrüddîn el-Maymergî'ye sorduğunu belirtir. Onun ise takrîru'l-usûlün her iki taraf için de geçerli sayılacağını söylediğini belirtir. Yani su için temizleyici olması, abdesti olmayan kişi için de bu mevcut hâli istishâb edilmektedir.³⁶³

Öte yandan iki kıyasın teâruz etmesi hâlinde ise kıyaslar terk edilerek aslın istishâbı ile amel edilmeyeceği kaydedilmiştir. Zira istishâb delil yokluğunun devam ettirilmesi demektir. İki kıyastan biriyle amel etmek ise delil ile amel etmektir. Dolayısıyla delilsizliğe, yani delilsizlik üzere kurulu olan istishâbu'l-hâle takdim edilir. Müçtehidin bu kıyaslardan birini birinci bölümde bahsedilen şehâdet-i kalb ile tercihte bulunması gerektiği belirtilmiştir. Zira herhangi birini tercih etmeyi gerektirici bir muraccihın olmaması nedeniyle her iki kıyasın da sâkıt olacağını söylemek, delilsizlik ile amel etmeye sebebiyet verir.³⁶⁴

Hâsılı, bir kavram olarak diğer delillere nazaran daha geç bir dönemde gelişen istishâbu'l-hâlin Hanefî usûl eserlerinde ele alınması, ona delil olarak hangi açılardan itibar edileceğine dikkat çekme hasebiyle vuku bulduğu ve diğer deliller aracılığıyla herhangi bir hükme ulaşılabilmesi durumunda işleme alındığı söylenebilir.

---

³⁶¹ Şeybânî, *el-Asl*, I, 92-93.

³⁶² Emîr Pâdişâh, *Teyşîru't-Tahrîr*, III, 146.

³⁶³ Siğnâkî, *Kitâbü'l-vâfî fi usûli'l-fikh*, III, 935-936.

³⁶⁴ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 215; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 17; Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, III, 88; Neseî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 89; Siğnâkî, *Kitâbü'l-vâfî fi usûli'l-fikh*, III, 934; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, II, 230; İtkânî, *et-Tebyîn*, I, 624; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâi'*, II, 450-451; Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-vüsûl*, s. 494-495.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:
İSTİSHÂB DELİLİ İLE İLGİLİ KÜLLÎ KÂİDE VE FIKHÎ
MESELELERE ÖRNEKLER

1. KÜLLÎ KÂİDE ÖRNEKLERİ

Fıkıh ilmi, literatür açısından genel anlamda usûl ve furû şeklinde iki ana disiplin üzerinde kurulu olmakla birlikte zamanla bu ilme dair müktesebâtın artmasıyla harâc, nevâzil, hilâf, hiyel, şurût, edebü'l-kâdî vb. bahsi geçen iki disiplinin alt dalları sayılabilecek yeni müstakil eserlerin ortaya çıktığı görülür. Bu bölümde yer verilen kavâid ilmi de bunların en önemlilerinden biridir. Burada, inceleme konumuzu teşkil eden, kavâid ilmi içerisinde istishâb delili ile bağlantılı olarak değerlendirilen genel prensiplerin incelenmesine geçmeden önce bu prensipler hakkında birtakım hususlara değinmekte fayda bulunmaktadır.

Kavâid düşüncesinin ortaya çıkması ve gelişmesinde gerek fikhî meselelere verilen hükümlerin, kendilerini destekleyici gerekçeler ile birlikte ortaya konulmasına yönelik isteğin gerekse artan fikhî birikimin daha kolay kuşatılmasına duyulan ihtiyacın etkili olduğu söylenebilir.³⁶⁵ İzmirli'nin de ifade ettiği üzere göre kavâd-i fıkhiyyeler hakkında yapılan tartışmalar, onların mâhiyetleri açısından değil, daha çok bazı kâidelerin bir grup tarafından kabul edilip bir diğeri tarafından kabul edilmemesi³⁶⁶ veya kâidelerin uygulanmalarına dair meydana gelen ihtilâflar ile ilgilidir.³⁶⁷

Burada öncelikle küllî kâidelerin usûl-i fıkıh ile ilişkisi ele alınacaktır. Daha önce bazı usûl müellifleri tarafından kavâid-i külliyyenin şer'î deliller arasında zikredildiğine

³⁶⁵ Hanefî mezhebinde kavâid literatürünün teşekkül ve gelişim süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kızılkaya, Necmettin, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 136-289.

³⁶⁶ Bu duruma örnek olması bakımından “الأجر والضمان لا يجتمعان / Ücret ile damân biraraya gelmez.” kâidesi zikredilebilir. Bu kâide Hanefîler'e nisbet edilmekte, Şâfiîlerin ise onu benimsemediği söylenmektedir. “الرخص لا تناط بالمعاصي / Ma'siyetler ile birlikte ruhsatlar olmaz.” Kâidesinde ise durum tam tersidir. Mezhepler arasında ihtilâf edildiği gibi mezhep içerisinde de ihtilâf edilen kâidelere ise “الأصل في الأشياء الإباحة / Eşyada asl olan ibâhadır.” kâidesi örnek verilebilir. Bkz. İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 187; Nedvî, Alî Ahmed, *el-Kavâidü'l-fıkhiyye: mef'hûmühâ, neş'etühâ, tatavvurühâ, dirâsetü müellefâtihâ, edilletuhâ, mühimmetuhâ, tatbikâtuhâ*, Dârü'l-Kalem, Dimaşk 1414/1993, s. 351.

³⁶⁷ İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 187.

değinilmişti.³⁶⁸ Benzer şekilde kavâid müelliflerinden de bunları usûl-i fıkıh şeklinde kaydedenler mevcuttur. Nitekim İbn Nüceym *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*'inde bunların hakîkatte usûl-i fıkıh olduğunu söylemektedir.³⁶⁹ Eserinde *Mecelle*'nin ilk yüz maddesini şerh eden Ali Ulvî de bunlardan birkaçının hadis-i şeriften alındığını, bazılarının ise fukahânın sözlerinden alındığını belirtmekle birlikte büyük çoğunluğunu usûlcülere nispet ederek aktarmaktadır.³⁷⁰

Söz konusu usûl eserlerinde ve şerhlerinde kavâid-i külliyyeler ile amel edilmesi, onların elde edildiği dört aslî delilden herhangi biriyle ilişkili olarak değerlendirilmiştir. Bu bakımdan onlarla amel etmek, dolaylı olarak onların istihrâc edildiği bu dört delilden biri ile amel etme anlamı taşıdığı belirtilmiştir.³⁷¹ Kâvâid-i külliyyeye dair makalesinde bu kâidelerin şer'î deliller arasında zikredilmelerine de temâs eden Yaman, onların fer'î deliller sıralamasında son sırada yer aldığına ve bir hükmün diğer delillerden çıkarılamaması durumunda ancak bu kâidelere başvurulabileceğine dikkat çeker.³⁷²

Benzer şekilde İbn Nüceym'in ifadelerinden yaygın anlamıyla 'usûl-i fıkıh' mı anlaşılacağı yoksa 'usûl' kelimesinin diğer anlamlarına mı hamledileceği hususunda gerek şârihleri gerek sonraki dönem kavâid yazarları muhtelif tercihlerde bulunmuşlardır. Hamevî, İbn Nüceym'in mezkûr ifadelerini 'usûl-i fıkıh gibidir' sözleriyle şerhederek bu ifadeleri usûl-i fıkıh ile arasındaki benzerliğe işâret kabîlinden

---

³⁶⁸ Hâdimî, *Mecâmi 'u'l-hakâik*, s. 77; Seydişehrî, *Telhîs fî usûli'l-fıkıh*, s. 15; İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 191.

³⁶⁹ İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî'nin, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1999, s. 14.

³⁷⁰ "Zarar ve mukâbele bi'z-zarar yoktur." (s. 43), "Beyyine müdde'î için ve yemin münkir üzerinedir." (s. 106) kâideleri hadis-i şeriften alınanlara, "Mükâtebe muhâtaba gibidir." (s. 99), "Beyyine hüccet-i müteaddiye ve ikrâr hüccet-i kâsıradır." (s. 108) kâideleri ise fukahânın sözlerinden alınanlara örnek verilebilir. İstishâb delili ile ilişkili kabul edilen *Mecelle*'nin 4. ile 12. maddeleri arasında yer alan kâideler ise Ali Ulvî'nin usûlcülerin sözlerinden alındığını kaydettiği kâideler arasında bulunmaktadır. Alî Ulvî, *Telhîs-u Kavâid-i Külliyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye*, İstanbul 1317. s. 17-22.

³⁷¹ Güzelhisârî, *Menâfi 'u'd-dekâik*, s. 16; Seydişehrî, *Telhîs-i Usûl-i Fıkıh*, s. 18.

³⁷² Yaman, Ahmet, "Bir Kavram Olarak 'Fıkıh Kâideleri' ya da İslâm Hukukunun Genel İlkeleri", *Marife*, y. 1, sy. 1, s. 58.

kabul etmiştir.³⁷³ *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in diğer bir şârihi Muhammed Hibetullah et-Tâcî (ö. 1224/1810) ise onların gerçek manada usûl-i fıkıh olduklarını belirtir.³⁷⁴ Kızılkaya, literatürde fikhî kâide ve dâbitların *el-asl* olarak aktarılmasına binâen İbn Nüceym'in söz konusu ifadelerinin “fûrudan meselelerin kendilerine dayandığı asıllar” şeklinde anlaşılmasını tercih etmiştir.³⁷⁵ Modern dönem müellifleri tarafından fıkıh kâideleri ile usûl kâideleri arasındaki fark, en temelde bu iki ilmin mevzûları arasında bulunan farka mebnî kabul edilmiştir. Usûl ilminin konusu deliller iken furû' ilminin konusu mükellefin fiilleridir. Dolayısıyla usûl-i fıkıhın konusuyla ilgili kâideler usûl kâideleri, mükellefin fiilleri ile ilgili olanlar ise fıkıh kâideleri kabul edilir.³⁷⁶ Yaman, usûl kâideleri ile fıkıh kâideleri arasında bu tür farkların bulunmasına rağmen bazı usûl kâidelerinin fıkıh kâideleri içerisine dâhil edilmesini, fıkıh kitaplarında bu kâidelerin kullanımının fazla olmasına bağlı görmektedir.³⁷⁷

Kâidelerin şer'î delil kategorisinde değerlendirilmesine dair zikredilenler ile bağlantılı olarak değinilmesi gereken diğer bir husus ise fikhî hükümlerin ortaya konulmasında bu tür kâidelere müstakil bir kaynak olarak başvurulup başvurulamayacağıdır. Onların doğrudan mezhep imamından nakledilmeyip sonraki dönemlerde yaşayan âlimler tarafından tespit edilmeleri, tam bir küllîlik değil çoğunluk ifade etmeleri, yani kendileriyle amel edilmediği bazı müstesnalarının bulunması,

---

³⁷³ Hamevî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî el-Mısırî, *Gamzü 'uyûni'l-besâir şerhu kitâbi'l-Eşbâh ve'n-nezâir*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1985, I, 34.

³⁷⁴ Tâcî, Muhammed Hibetullah b. Muhammed, *et-Tahkîkû'l-bâhir şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir li İbn Nüceym*, (thk. Müslim b. Buheyd b. el-Fezzî el-Cühenî, Kitabın başından 'Yakîn şekk ile zâil olmaz.' kâidesinin sonuna kadar, Basılmamış Doktora Tezi, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Külliyyetü's-Şerî'a, el-Medînetü'l-Münevvera 1430), s. 139.

³⁷⁵ Kızılkaya, *Haneî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, s. 79.

³⁷⁶ Bunun dışında usûl kâidelerinin küllî, fıkıh kâidelerinin ise ağılebî olması, usûl kâidelerinin lafız konularıyla ilişkili olması gibi başka farklar da sıralanmaktadır. Daha fazla bilgi için bkz. Nedvî, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, s. 68-69; Bâhüseyn, Yakub Abdülvehhâb, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1418/1998, s. 135-142.

³⁷⁷ Yaman, “Bir Kavram Olarak ‘Fıkıh Kâideleri’ ya da İslâm Hukukunun Genel İlkeleri”, s. 59.

onların gerektirdiği şekilde fetva verilemeyeceğine delil gösterilmiştir.³⁷⁸ Hamevî (ö. 1098/1687), eserinde bu görüşü İbn Nüceym'in *el-Fevâidü'z-Zeyniyye*'sinden aktardığını ifade etmektedir.³⁷⁹ Mecelle cemiyeti tarafından düzenlenen mazbatada da kâidelerin hüküm istinbâtında kullanılıp kullanılamayacağına dair bilgi verilmekte, hâkimlerin sarîh bir nakil bulmadıkları zaman sadece bu kâidelere istinâd ederek hüküm veremeyecekleri vurgulanmaktadır.³⁸⁰ Mecelle şârihi Ali Haydar Efendi (1853-1354/1935) de buna işaret ederek küllî kâidelerin tatbik edilmesi suretiyle hüküm verilemeyeceğini söylemekle birlikte kâidelere verdiği örneklerin fikhî meseleler olmasına binâen bizzat o meselelerin tatbikiyle amel edilmesinde veya hüküm verilmesinde bir beis bulunmadığına dikkat çeker.³⁸¹

Görüldüğü üzere kaynaklarda kâideler ile hüküm istinbât etme veya fetvâ ve kazâda onlara binâen hüküm verme hususunda sınırlı bilgiler bulunmaktadır. Zira bu tür kâideler başlangıçta sadece kendilerinden hâsıl olacak faydalara binâen zikredilmekte, onların delil olarak kullanılmasından bahsedilmemektedir. Bununla birlikte bu tür kâideleri öğrenmeye büyük önem atfedilmiş, onlarla iştigâl etmeye teşvik edilmiş, onları sağlayacağı faydalar zikredilmiştir. Bu faydalardan özellikle kişide fikhî meleke oluşturması, hâkim ve müftülere çok sayıdaki fikhî meseleyi kuşatma imkânı sunması ve verdikleri hükümlerde tercih ettikleri görüşü teyit için kullanılması bunların başlıcalarıdır.³⁸² Nitekim İbn Nüceym de kâidelerin sağladığı bu katkıyı anlatma

---

³⁷⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Nedvî, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, s. 329-347; Bâhüseyn, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, s. 265-282; Bornu, Muhammed Sıdkı b. Ahmed, *el-Vecîz fî idâhi kavâidi'l-fikhi'l-küllîyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1416/1996, s. 37-43.

³⁷⁹ Hamevî, *Gamzû 'uyûni'l-besâir*, I, 37.

³⁸⁰ Mecelle Cemiyeti, *Mecelle Mazbatası*, Kuyucaklızâde Âtîf Bey'in *Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye'den Kavâid-i Külliyye Şerhi*'nin başında, s. 12. Ayrıca bu kâidelerden sağlıklı bir şekilde istifade etmenin diğer kânun maddeleri ile birlikte tatbik edilmesi ile mümkün olduğunu, bunun ise geniş bir araştırma gerektirdiğini dile getiren Gelibolulu Mehmed Rifat, Osmanlı mahkemelerinde herhangi bir kânun maddesi zikredilmeksizin sadece bu kâideler ile verilen hükümlerin temyizden geri döndüğünü dile getirmiştir. Bkz. Gelibolulu Mehmed Rifat, *Tevâfukât-ı Kavâid-i Külliyye*, Vilâyet Matbaâsı, İzmir 1313, s. 2.

³⁸¹ Ali Haydar Efendi, Eminefendizâde Küçük Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, Matbaa-i Tevsi-i Tıbbât, İstanbul 1330, I, 23.

³⁸² Mecelle Cemiyeti, *Mecelle Mazbatası*, s. 12; Nedvî, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, s. 327; Bâhüseyn, *Kâidetü el-yakîn lâ yezâlu bi'ş-şekk*, s. 16-19.

bakımından onlar ile fakîhin fetvâda ictihâd derecesine ulaşacağını belirtir.³⁸³ Burada İbn Nüceym'in ifadelerinde yer alan 'fakîh' kaydından mukallidin anlaşılması gerektiği vurgulanmış,³⁸⁴ ictihâd kelimesinden ise mezhepte ictihadlık seviyesinin kastedildiği beyân edilmiştir. Yani bu kâideler ile meşguliyyet kişiye mezhepte ictihâdlık melekesi sağlamakta, mezhep imamının ve ashâbının görüş bildirmediği olaylar hakkında onların usûl ve kurallarından hüküm çıkarmaya muktedir hâle getirmektedir.³⁸⁵

Burada, istishâb deliline mebni kabul edilen kâideler, konuya giriş sadedinde yer verilen ve gözönünde bulundurulması gereken bu bilgilerin ışığında, ayrıca bu kâideler ile ilgili bahsi geçen faydalara yönelik olarak incelenecektir. Bu bölümde istishâb ile ilgili *Mecelle*'de geçen kâideler esas alınmak ile birlikte kâidelerin geçtiği diğer eserlere işaret edilecek ve *Mecelle*'de bulunmayan bazı kâidelere de kısa bir şekilde değinilmek ile yetinilecektir. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, bu çalışmada kaynak olarak kullanılan Hanefî mezhebine ait kavâid türü eserlerde istishâba dair pek çok kâidenin serd edildiği ve istishâb ile aralarındaki ilişkiye değinildiği gözlemlenmiştir. Bununla birlikte kaideleri alfabetik olarak sıralayan Nâzırzâde Muhammed b. Süleymân'ın (ö. h. XI. asrın ikinci yarısı) *Tertîbü'l-leâlî fî silki'l-emâlî* isimli eseri dışında özel olarak istishâb kaydının bulunduğu bir kâideye rastlanılmadığı belirtilmelidir.³⁸⁶ Nâzırzâde ise bizzat 'istishâb' lafzını kullanarak "الإستصحاب حجة دافعة لا مُثَبِّتة" / *İstishâb ispât edici değil, def' edici bir hüccettir.*" ifadeleriyle kâideler arasında bu delilin hücciyeti konusunda Hanefî mezhebindeki genel kabul gören anlayışa yer vermiştir.³⁸⁷

---

³⁸³ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve 'n-nezâir*, s. 14.

³⁸⁴ Hamevî, *Gamzü 'uyûni'l-basâir*, I, 37; Fakîh kavramının ifade ettiği farklı anlamlar için bkz. Pîrîzâde İbrâhîm, Burhânüddîn İbrâhîm b. Hüseyin b. Ahmed, *'Umdetü zevi'l-besâir li halli mühimmâti'l-Eşbâh ve 'n-Nezâir*, thk. Saffet Köse, İlyas Kaplan, Mektebetü'l-İrşâd, İstanbul 2016, I, 51.

³⁸⁵ Tâcî, *et-Tahkikü'l-bâhir* s. 144-145.

³⁸⁶ Eser hakkında değerlendirme için bkz. Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Külli Kâideler*, s. 256-263.

³⁸⁷ Nâzırzâde, *Tertîbü'l-leâlî fî silki'l-emâlî*, s. 307, (22. kâide).

Diğer yandan ikinci bölümde de ifade edildiği üzere Kerhî, *er-Risâle*'sinde Hanefî mezhebindeki yaygın istishâb anlayışına tekâbül edecek şekilde “الظاهر يدفع الإستحقاق ولا / *Zâhir istihkâkı def eder, istihkâkı îcap etmez.*” kuralına yer vermiştir. Kerhî'nin sıraladığı kuralları örneklerle açıklık getiren Nesefî de bu kural için usûl eserlerinde istishâb uygulamasına dair zikredilen, zilyedliğin hak elde etmede yeterli kuvvette olmadığını gösteren şuf'â meselesini zâhir için örnek vermektedir.³⁸⁸ Kâide, sonraki dönem kavâid türü eserlerde kâide formatında kaydedilmese de zâhir kavramına ayrılan bölümde değinildiği üzere furû' fıkha dair kaleme alınan müellefâtta hükümlerin ta'lîl edilmesi bakımından zaman zaman bu kâideye işaret edildiği görülmektedir.³⁸⁹

1.1. “Yakîn, Şekk İle Zâil Olmaz”

“الْيَقِينُ لَا يَزُولُ بِالشَّكِّ”

Mecellenin dördüncü maddesinde yer alan bu kâide, kavâid literatüründe fıkhn rükunları kabul edilen beş küllî kâide arasında zikredilmektedir.³⁹⁰ Bu kâidenin kapsam genişliğine vurgu yapılarak onun, fıkhn bütün bablarıyla irtibatının bulunduğu, hatta bu kâideye binâen söylenilebilecek meselelerin fıkhn dörtte üçüne ulaşacağı dile

³⁸⁸ Kerhî, *er-Risâle*, s. 161.

³⁸⁹ Kâide, “الظاهر يصلح حجة للدفع لا للاستحقاق / *Zâhir istihkâk için değil def için hüccet olur.*” ifadeleri ile 1976 Ürdün Medenî Kânunu'nun ispât hukukuna dair genel kuralları meyanında 76. Maddede yer bulmuştur.

³⁹⁰ Kâidelerin tanımlarında kimi zaman küllîlik kimi zaman ağılebîlik lafzına yer verilmiş, küllîlik mi yoksa ağılebîlik/çoğunluk mu ifade ettiği tartışılmıştır. Bununla birlikte küllîlik vasfının kabul edilmesi durumunda bu vasfın ne şekilde anlaşılması gerektiği hususunda da muhtelif görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, s. 310-313. Diğer kâidelerin kendileri altına derc edilmesi mümkün görülen kâidelerin sayısı temelde bu kâide dışında “الأمر بمقاصدها / *İşler maksatlarına göredir.*”, “المشقة تجلب التيسير / *Meşakkât kolaylığı celb eder.*”, “الضرر يزال / *Zarar izâle edilir.*”, “العادة محكمة / *Âdet muhakkemdir.*” kâideleriyle birlikte beştir. Bkz. Nedvî, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, s. 351; Bâhüseyn, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, s. 118-119. Ancak İbn Nüceym bu küllî kâideri ele aldığı birinci bölümde bunlara “لا ثواب إلا بالنية / *Niyet olmadan sevap yoktur.*” kâidesini de eklemektedir. (İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 17-89.) Bazıları ise bu kâidelere “إعمال الكلام / *Kelâmın i'mâli ihmâlinden evlâdır.*” kâidesini ekleyerek küllî kâidelerin sayısını altıya çıkarmışlardır. Bkz. Bornû, *el-Vecîz fî idâhi kavâidi'l-fikhi'l-küllîyye*, s. 26.

getirilmiştir.³⁹¹ Bundan sonra ele alınacak kâidelerin de, bu kapsamlı kâideden istihrâc edildiği, dolayısıyla bu kâide için varsayılan şartların diğerleri için de geçerli kabul edildiği ifade edilmiştir.³⁹² Bu kâide ve sonrasında bunun ile bağlantılı olarak aktarılan diğer kâidelerin istishâb ilişkisinin temelinde hepsinin mevcut veya aslolan durumun sürekliliğini sağlamaya yönelik olması bulunmaktadır.

Bu tür bazı fikhî kâideleri ilk vaz‘ edenlerin isimleri ile birlikte kaydeden İzmirli, bu kâidenin Ebû Tâhir ed-Debbâs³⁹³ tarafından vaz‘ edildiğini belirtmiştir.³⁹⁴ Kâide, ayrıca bu alanda yazılan ilk eserlerden biri sayılan Kerhî’nin *er-Risâlesi*’nde ilk sırada “مَا ثَبَتَ بِالْيَقِينِ لَا يَزُولُ بِالشَّكِّ” / *Yakînen sâbit olan şey şüphe ile zâil olmaz.*” şeklinde benzer ifadeler ile yer almıştır.³⁹⁵ Debûsî ise bu kâideyi *Te’sîsü’n-nazar*’ında İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe’nin (r.a) İmâmeyn ile ihtilâf ettiği meseleleri serd ederken bu meselelerde onun tercih ettiği görüşlerde dayandığı bir asıl olarak kaydeder.³⁹⁶ Ancak bu aktarımın, mutlak anlamda İmâmeyn’in bu kâideye itibâr etmediği şeklinde değil, Debûsî’nin kâide altına dercettiği meselelerde onu esas almadıkları şeklinde anlaşılması daha doğru

³⁹¹ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hukkâm*, I, s. 40; Bâhüseyn, Yakub Abdülvehhâb, *Kâidetü el-yakîn lâ yezâlü bi’s-şekk*, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad 2000/1421, s. 19.

³⁹² Âtîf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeden Kavâ'id-i Külliyye Şerhi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1327, s. 11-12.

³⁹³ İsmi Muhammed b. Muhammed b. Süfyân diye kaydedilen Ebû Tâhir ed-Debbâs’ın vefât tarihine kaynaklarda yer verilmemiştir. Ancak Tahâvî (ö. 321/933) ile birlikte Ebû Hâzim el-Kâdî’nin (ö. 292/905) öğrencileri arasında, Kerhî (ö. 340/952) ile birlikte ise Ebû Saîd el-Berdâ’î’nin (ö. 317/929) öğrencileri arasında zikredilmesine binâen Kızılkaya, onun hicrî III. asrın sonları ile IV. asrın başları arasında yaşadığının söylenebileceğini ifade eder. Bkz. Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbühü*, ‘Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1405/1985, s. 168; Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Mısırî, *el-Cevâhirü’l-mudîyye fî tabakâti’l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Hicr li’t-Tibâ’a ve’n-Neşr, yy. 1413/1993, III, 323; Leknevî, *el-Fevâidü’l-behiyye*, s. 187; Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 143.

³⁹⁴ İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 189.

³⁹⁵ Kerhî, *er-Risâle*, s. 161.

³⁹⁶ “الأصل عند أبي حنيفة أنه متى عرف ثبوت الشيء من طريق الإحاطة والتيقن لأي معنى كان فهو على ذلك ما لم يتيقن بخلافه” / *Ebû Hanîfe’ye göre asl olan, bir şeyin sübutu ne şekilde olursa olsun ihâta ve kesinlik yoluyla bilindiğinde aksi hakkında kesin kanaat getirilmediği sürece o hal üzere bulunmasıdır.*” Mesela, Debûsî İmâm-ı A‘zam’ın İmâmeyn ile ihtilâf ettiği öğle vaktinin çıkmasına dair meselede bu asla binâen hüküm verdiğini kaydeder. Bkz. Debûsî, *Te’sîsü’n-nazar*, thk. Mustafa Muhammed el-Kabbânî ed-Dimeşkî, Dâru İbn Zeydûn, Beyrut t.y., s. 17.

gözükmektedir. Nitekim *el-Asl* isimli eseri tahkik eden Boynukalın, bu eser için yazdığı mukaddimede İmâm Muhammed'in açıkça ifade etmese de şekk ile yakînin zâil olmayacağı ilkesine dayalı olarak serd ettiği hükümlerin, onun istishâb kâidesini göz önünde bulundurduğuna delâlet ettiğini kaydeder.³⁹⁷

Hâdimî'nin *Mecâmi'u'l-hakâik*'inin hâtimesinde yer verdiği kâideler arasında bulunan “إِذَا ثَبَّتَ أَصْلٌ فِي الْحِلِّ أَوْ الْحَرْمَةِ أَوْ الطَّهَارَةِ أَوْ النِّجَاسَةِ فَلَا يَزَالُ إِلَّا بِالْيَقِينِ” / *Helal, haram, tahâret veya necâset konusunda bir asıl sâbit olduğunda sadece yakîn olan bir şey ile hükmü kalkar.*” kâidesi de aynı anlama ma'tuftur.³⁹⁸ Ayrıca furû' fıkha dair kaleme alınan eserlerde de kâideye sıkça yer verildiği ve muhtelif ifadeler ile kaydedildiği görülmektedir.³⁹⁹ Kâide, burada zikredildiği surette sübutu kesin olanın yapısını korumaya yönelik ifadeler ile kaydedilmesinin yanı sıra tam aksi bir şekilde kesin olmayan, şüphe barındıran şey ile bir durumun tespit edilemeyeceği kaydıyla birlikte de aktarılmıştır.⁴⁰⁰

Kâidenin bilgi mertebelerinden yakîn ve şekk kavramlarını ihtivâ etmesi nedeniyle öncelikle bu kavramların hangi anlamda kullanıldığının tahkik edilmesi, onun daha iyi anlaşılabilmesi açısından fayda sağlayacaktır. *Yakîn* kelimesinin sözlük

³⁹⁷ Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad, *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1433/2012, Muhakkikin mukaddimesi, s. 225. Şeybânî'nin yakîn, zan ilişkisini dikkate aldığına dair bkz. Şeybânî, *el-Hucce 'alâ ehli'l-Medîne*, thk. Mehdi Hasan el-Keylânî el-Kâdirî, 'Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1403, II, 585.

³⁹⁸ Hâdimî, *Mecâmi'u'l-hakâik*, s. 384, (29. kâide).

³⁹⁹ Kâidenin aktarılma şekillerinden bazılarına örnekler: “إِن الثَّابِتَ يَقِينًا لَا يَزَالُ بِالشَّكِّ” / *Yakînen sâbit olan şekk ile zâil olmaz.*” bkz. Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, II, 188; “مَا ثَبَّتَ بِالْيَقِينِ لَا يَزُولُ إِلَّا بَيِّقِينَ مِثْلَهُ” / *Yakîn ile sâbit olan şey, sadece kendi misli bir yakîn ile zâil olur.*” bkz. Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, III, 102; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, I, 159; “لَا يَزُولُ الثَّابِتُ بِالْيَقِينِ إِلَّا بِإِحْتِمَالٍ” / *Yakîn ile sâbit olan ihtimâl ile zâil olmaz.*” bkz. Mevslî, Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Mahmûd Ebû Dakîka, Matbaatü'l-Halebî, Kahire 1356/1937, III, 37; “لَا يَزُولُ الْيَقِينُ بِالْخِطَالِ” / *Yakîn muhtemil olan ile zâil olmaz.*” bkz. İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, V, 20; “لَا يَتْرَكَ الْيَقِينُ بِالْخِطَالِ” / *Yakîn muhtemil olan ile terk edilmez.*” Aynî, *el-Binâye*, I, 173; Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *en-Nâfi'u'l-kebîr li men yütâlî'u el-Câmi'a's-sağîr*, İdâratü'l-Kur'ân ve'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1411/1990, s. 282.

⁴⁰⁰ “الثَّابِتُ بَيِّقِينَ يَبْقَى لَوْهْمُ الْفَائِدَةِ، وَغَيْرُ الثَّابِتِ بَيِّقِينَ لَا يَثْبِتُ لَوْهْمُ الْفَائِدَةِ” / *Yakînen sâbit olan durum fayda vehmi/düşük ihtimâl nedeniyle bâkî olsa da yakînen sâbit olmayan durum fayda vehmi nedeniyle sâbit olmaz.*” bkz. Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, I, 53. Benzer ifadeler ile bkz. Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, IV, 196; V, 147; VI, 196; VII, 328; Burhânüddîn el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, VII, 276.

anlamını ‘kendisiyle birlikte şekkin bulunmadığı bilgi’ diye kaydeden Cürçânî (ö. 816/1413), ıstılâhi olarak ‘bir şeyin aksi mümkün olmadığı inancıyla zevâli mümkün olmayacak ve vâkiâyâ mutâbık olacak şekilde, bir hâl üzere bulunduğuna itikât etmek’ şeklinde tanımlar.⁴⁰¹ Diğer yandan “ وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا / Nefisleri kesin kanâat getirdiği halde zulmederek ve büyüklenerek onu inkâr ettiler.”⁴⁰² ayetine telmihte bulunularak bir şeyin ‘yakîn’ olabilmesi için başkalarının kabul ve tasdikinin şart olmadığına dikkat çekilmiştir.⁴⁰³ Dolayısıyla başkaları tarafından inkâr edilmesi, bir şeyin yâkin olmasına hâlel getirmeyecektir. Kâideyi açıklama meyanında yakînin ‘bir şeyin vâkî olduğu veya vâkî olmadığına kesin bir şekilde hükmetmek veya zann-ı gâlip ile zannetmek’ diye îzâh edilerek zann-ı gâlip de yakîn derecesinde görülmüştür.⁴⁰⁴ Ayrıca bir şeyin aynının müşâhede yoluyla yakîn olmasıyla, yakîn olma bilgisinin haber veya delâlet yoluyla meydana gelmesi arasında fark gözetilmemektedir.⁴⁰⁵

Şekk kelimesi ise ‘mutlak tereddüt, birinin diğerine üstünlüğü olmayan iki şeyin de mümkün görülmesi’ anlamlarında kullanılmakta olup⁴⁰⁶ usûl ilminde bir şeyin iki tarafının birbirine eşit olması”dır. Diğer bir ifadeyle kalbin herhangi birine meyletmeyeceği şekilde iki şey arasında kalmasıdır.⁴⁰⁷ Bâhüseyn, *Şekk* kavramına bazı fukahânın usûlcülerden farklı anlam yüklediklerine dikkat çekmiştir. Onlara göre söz konusu kavram bir şeyin varlığı ile yokluğu arasındaki tereddütten ibârettir. Diğer bir ifadeyle onlara göre tereddüt edilen iki tarafın birbirine eşit olmasıyla, birinin zann-ı gâlip derecesine ulaşmayacak şekilde diğerinden biraz daha baskın olması arasında fark

⁴⁰¹ Cürçânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rifât*, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1985, s. 280.

⁴⁰² Neml, 27/14.

⁴⁰³ Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, *el-Küllîyyât: Mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûkâ'l-lügaviyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1419/1998, s. 980; Zerkâ, *Şerhu'l-kavâ'id-i fıkhiyye*, s. 79.

⁴⁰⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 63; Âtîf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeden Kavâ'id-i Külliyye Şerhi*, s. 10; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 39.

⁴⁰⁵ Reşîd Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, İstanbul, 1326, I, 74-75.

⁴⁰⁶ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s. 134; Tehânevî, Muhammed b. Ali b. Ali, *Keşşâfu ıstılâhât-i'l-fünûn*, Mektebetü Lübnan Naşirûn, Beyrut 1997, I, 1038.

⁴⁰⁷ Bâhüseyn, *Kâidetü el-yakîn lâ yezâlü bi's-şekk*, s. 38-39.

bulunmamaktadır.⁴⁰⁸ Nitekim İbn Nüceym de ‘zannın’ fakihlere göre şekk kabilinden olduğunu dile getirmekte ve buna bir kişinin ‘Zannımca bin dirhem borcum var.’ şeklindeki ikrarının bağlayıcı olmadığını örnek göstermektedir.⁴⁰⁹ Ancak bu yaklaşım tenkit edilmiş, zannın şekk kabilinden kullanılmasının mutlak bir durum olarak değil zann kavramının kullanımında her zaman ıstılâhî anlamının gözetilmediği ve bazen şüphe edilen taraflardan birini ifade etmek için de kullanıldığı belirtilmiştir.⁴¹⁰

Bu bağlamda Hamevî *şekk* kavramını, konusunu dikkate almak suretiyle üç grupta değerlendirir. Birincisi şekkin haram olan bir asıl hakkında meydana gelmesidir. Buna bir kişinin müslüman ve mecûsîlerin yaşadığı bir belde kesilmiş bir koyun bulması durumunda onun müslüman tarafından kesildiği bilinene kadar yenilmesinin haram kabul edilmesi örnek verilmiştir. Zira mubahlığını gerektirecek şer‘î tezkiyenin yapıp yapılmadığında şüphe bulunmaktadır. Bununla birlikte müslüman nüfusun galip olması halinde hayvanın tezkiye edildiği esas kabul edilir. İkincisi ise mubah olan bir asıl hakkında meydana gelen şüphedir. Nitekim bir kişinin kendisinde değişmenin meydana geldiği bir su bulması halinde bu değişikliğin necâset veya uzun süre kalma nedeniyle olmasına ihtimâl bulunmakla birlikte sudaki temiz olma aslî kuralıyla amel edilerek onunla temizlenmek câiz görülmüştür. Hamevî, üçüncü sırada ise aslen hangi hükme sahip olduğu bilinmeyen durum hakkında vukû‘ bulan şekki ele almaktadır. Buna örnek olarak malının çoğu haram olan bir kişinin yaptığı muamelelere işaret edilmiştir. Böyle bir kişiyle alışveriş yapılması haram görülmemekle birlikte harama düşme ihtimaliyle mekruh görülmüştür.⁴¹¹

Kâidenin dayandığı naklî delil olarak, Müslim’in Ebû Hureyre’den (r.a) rivâyet ettiği namazda abdestinin bozulması hakkında şüphe duyan kişinin takip etmesi gereken

---

⁴⁰⁸ Bâhüseyn, *Kâidetü el-yakîn lâ yezâlü bi’ş-şekk*, s. 42-44.

⁴⁰⁹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, s. 63.

⁴¹⁰ Hamevî, *Gamzü ‘uyûni’l-besâir*, I, 240-241; Nedvî, *el-Kavâidü’l-fikhiyye*, s. 360-361.

⁴¹¹ Hamevî, *Gamzü ‘uyûni’l-besâir*, I, 193. Bâhüseyn, bu taksimi ilk Şâfiî mezhebine mensup Ebû Hâmid el-İsferâyînî’nin (ö. 406/1016) yaptığını ve sonraki müellifler tarafından da makbul görülerek nakledildiğini belirtir. Bâhüseyn, *Kâidetü el-yakîn lâ yezâlü bi’ş-şekk*, s. 196-197.

yöntem hakkında bilgi veren “ إِذَا وَجَدَ أَحَدُكُمْ فِي بَطْنِهِ شَيْئًا فَأَشْكَلَ عَلَيْهِ أَخْرَجَ مِنْهُ شَيْءًا أَمْ لَا فَلَا يَخْرُجَنَّ مِنْ / الْمَسْجِدِ حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتًا أَوْ يَجِدَ رِيحًا Sizden biri karında bir şey hisseder de (abdestini bozan bir durumun meydana gelmesi hususunda) kendisinden bir şeyin çıkıp çıkmadığını kestiremezse bir ses işitene veya bir koku duyana kadar mescitten çıkmasın.”⁴¹² hadisine yer verilmiştir.⁴¹³ Zira bu hadis-i şeriften, varlığı kesin kabul edilen abdestlilik hâline sonradan sâdır olan şüphelerin etki etmeyeceği anlaşılmaktadır.

İki nakîzin/birbirine zıt durumun, bir arada bulunmasının aklen mümkün görülmemesi kabulü bağlamında kâideye itiraz yöneltilmektedir. Şöyle ki, tariflerinden birbirlerinin nakîzi olduğu anlaşılan şekk ve yakînin aynı mahâlde birlikte bulunamamaları gerekmektedir. Dolayısıyla yakîn ile birlikte bulunması aklen kabul edilemeyen şekkin, zaten yakîn hakkında izâle edici bir sebep olamayacağı söylenmiştir. Ancak kaidede anlatılmak istenilen, bu iki durumun aynı mahâlde birlikte bulunmaları nedeniyle aralarında bir tearuzun meydana gelmesi ve yakînin baskın kabul edilmesi değildir. Kâideden asıl anlaşılması gereken, zaten yakîn olan bir şeyde ârız olan, yani sonradan meydana gelen şekkin, daha önceki yakîn bilgiye herhangi bir zarar vermeyeceği ve o şekk nedeniyle yakîn olanın ortadan kalkmayacağıdır.⁴¹⁴

Kâideye dair *Mecelle*’nin şerhlerinde muâmelâtta örnekler verilmiştir.⁴¹⁵ Ancak burada örnek olarak İbn Nüceym’in tamamını İbnü’l-Hümâm’dan aktardığı, elbiseden necâsetin temizlenmesi meselesine değinilecektir.⁴¹⁶ İbnü’l-Hümâm, elbiseden necâsetin temizlenmesinin vâcipliğinin imkân ile kayıtlı olduğunu belirtir. Bu bağlamda kişinin elbisesine necâset isâbet ettiğini bilmesiyle birlikte neresine isâbet ettiğini bilmemesine

⁴¹² Müslim, “Hayz”, 99. Konuyla ilgili rivâyetler için bkz. Buhârî, “Vudû’”, 4, 34; “Buyû’”, 5; Müslim, “Hayz”, 98; İbn Mâce, “Kitâbü’t-tahâre ve sünenühâ”, 74; Ebû Dâvud, “Kitâbü’t-tahâre”, 65; Tirmizî, “et-Tahâre”, 56.

⁴¹³ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, s. 47-48.

⁴¹⁴ Hamevî, *Gamzü’-uyûni’l-besâir*, I, 193; Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 39.

⁴¹⁵ Kâidenin uygulanmasına dair daha fazla ayrıntı için bkz. Âtîf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeden Kavâ’id-i Külliyye Şerhi*, s. 12, 18; Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 40-41; Zerkâ, *Şerhu’l-kavâ’idi’l-fıkhiyye*, s. 80-86.

⁴¹⁶ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, s. 48-49. Meselenin tahkîki için bkz. Hamevî, *Gamzü’-uyûni’l-besâir*, I, 194-197; Tâcî, *et-Tahkîkü’l-bâhir* s. 668-676.

binâen necâseti gidermeye imkân bulamaması durumunda, söz konusu vücûbiyetin elbisenin herhangi bir tarafını yıkamak ile yerine getirileceğini kabul eden bir görüş aktarır. Bu görüşe göre necâsetin isâbet ettiği yerin araştırılıp araştırılmaması arasında fark yoktur. Şöyle ki elbisenin aslının temiz olması, necâset nedeniyle de bir kısmının yıkanması üzerine yıkanan yerin necâset isâbet eden yer olması ihtimâli ile necâsetin varlığında şüphe meydana gelir. Sonuç olarak şüphe ile necâsetin varlığına hükmedilemez.⁴¹⁷

Diğer yandan İbnü'l-Hümâm ise meselenin bu şekilde ta'lîl edilmesini problemli bulmaktadır. Zira aynı mesele, necâsetin varlığının yâkin durum olarak tespit edildiği bir bakış açısıyla incelendiğinde elbisenin herhangi bir tarafının yıkanması necâsetin varlığı hakkındaki ilk kesin bilgiye karşın elbisenin temizliği konusunda şüphe oluşturmaktadır. Ona göre karşı tarafın elbisenin herhangi bir tarafının yıkanmasıyla necâsetin varlığında şüphe kabul etmesi, bahsi geçen kâideyi yok saymadır.⁴¹⁸ Burada da müşâhede edildiği üzere kâideye dâir öncelikli olarak dikkat gerektiren ve tahkiki zor olan husus, kâidenin uygulanmasında yâkin kabul edilen durumun doğru bir şekilde tespit edilmesidir.

1.2. “Bir Şeyin Bulunduğu Hal Üzere Kalması Asıldır”

“الأصل بقاء ما كان على ما كان”⁴¹⁹

Sözlükte ‘bir şeyin en altı’ anlamında kullanılan ‘asl’ kelimesi, bu anlamına binâen ‘delil, râcih/evlâ olan, cüzî konulara tatbik edilebilen küllî kâide ve kânun, bir başkasının üzerine binâ edildiği şey, kendisine ihtiyaç duyulan şey, bir başkasının kendisine fer‘ olabildiği şey, illet bahislerinde fer‘in mukâbili olan, istishâb edilen şey/kadîm durum’ gibi pek çok anlamı ifade etmede kullanılan bir kavram haline

⁴¹⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 190-191.

⁴¹⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 191.

⁴¹⁹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 49; Nâzırzâde, *Tertîbü'l-leâlî*, s. 315, (25. kâide); Hâdimî, *Mecâmi'u'l-hakâik*, s. 378, (17. kâide).

gelmiştir.⁴²⁰ Zerkâ burada asıl kelimesinin ‘cüz’iyyâtına muntabık kâide, kanun’ anlamında kullanıldığını belirtir.⁴²¹

Kâidenin furû‘ fıkıh kitaplarında zaman zaman bâkî kılmanın mutlak anlaşılması gerektiğine dâir kayıtlar ile zikredildiği de olmuştur.⁴²² Nitekim *Mecâmi ‘u’l-hakâik*’te de⁴²³ bulunan *Mecelle’nin* 10. maddesinde “مَا ثَبَّتَ بِزَمَانٍ يُحْكَمُ بِقَائِهِ مَا لَمْ / Bir zamanda sâbit olan şeyin hilâfına delil olmadıkça bekâsıyla hükmolunur.”⁴²⁴ şeklinde aynı anlamda yeni bir kâideye yer verilerek onu ortadan kaldıracak delilin bulunmaması kaydı getirilmiştir. Görüldüğü üzere bu kâide bir şeyin, bulunduğu hâlden hiçbir surette değiştirilmemesini gerektirecek mutlak bir şekilde değil hilâfına delil bulunmaması durumuna münhasır olarak anlaşılmalıdır.

Daha önce bazı istishâb tanımlarının son dönem müellifleri tarafından istishâbın ‘tahkîmu’l-hâl’ kısmını kapsamaması nedeniyle tenkit edildiği belirtilmişti. Bu kâide açıklanırken özellikle gerek geçmişten günümüze hâlin istishâb edilmesi, gerekse günümüzden geçmişe hâlin hakem kılınması şeklinde istishâbın her iki çeşidini de kapsadığına vurgu yapılmıştır.⁴²⁵ Zira her iki kâidede zaman kısıtlaması yapılmadan sâbit olan bir şeyin aksi ispatlanana kadar bekâsı esas alınmaktadır. Bu ise bir hükmün geçmişten günümüze doğru ibkâsı olabileceği gibi günümüzden geçmişe doğru olması da mümkündür.

Bu kâideye örnek olması bakımında borçlu ile alacaklı arasında borcun ödenip ödenmediğine dair yaşanan ihtilaf zikredilebilir. Borçlu, borcunu ödediğini iddia etse,

⁴²⁰ Asıl kelimesi için zikredilen bu anlamlar ve örnekleri için bkz. Ebü’l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, s. 122-129; Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti’l-fünûn*, I, 213.

⁴²¹ Zerkâ, *Şerhu’l-kavâ’idi’l-fikhiyye*, s. 87.

⁴²² “الأصل بقاء ما كان على ما كان حتى يوجد ما يغيره / Kendisini değiştiren bir şey bulunmadıkça var olanı olduğu hâl üzere bırakmak asıldır.” Bkz. Zeylaî, *Tebyînü’l-hakâik*, III, 297.

⁴²³ Hâdimî, *Mecâmi ‘u’l-hakâik*, s. 419.

⁴²⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 54.

⁴²⁵ Âtîf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeden Kavâ’id-i Külliyye Şerhi*, s. 12, 19; Reşîd Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, I, 76; Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 43.

alacaklı ise bunu inkâr etse, yemin etmesiyle birlikte alacaklının sözü kabul edilir.⁴²⁶ Zira her iki tarafın da borcun varlığını kabul etmesi, borcun borçlunun zimmetinde bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bir delil ile aksi ispatlanana kadar borcun varlığı istishâb edilerek bulunduğu hâl üzere bırakılır.⁴²⁷ Ancak borçlu borcunu ödediğine veya alacaklı tarafından borçtan ibrâ edildiğine delil getirirse, alacaklı da zaman kaydı bulunmaksızın alacağının bulunduğuna delil getirirse, bu alacağın daha önceki ödendiği veya ibrâ edildiği ispatlanan borçtan sonra meydana geldiğine dair delil bulunmadıkça mesele borçlunun delili üzerinde devamlı kılınır ve alacaklının delili kabul edilmez.⁴²⁸

Benzer şekilde *Mecelle*'nin 1694. Maddesinde vefât eden birine karşı belli bir miktar alacak davasında bulunulması ve iddianın şahitler aracılığıyla ispatlanması durumunda borcun vefât eden kişinin zimmetinde sabit olduğu kabul edilmiş, borcun vefât edene değin onun zimmetinde bâkî olduğunu açıkça beyân edilmesi gerekli görülmemiştir. Zira şehâdet ile tespit edilen durum hilâfına delil bulunmadıkça istishâb edilerek vefât ettiğinde de zimmetinde ibkâ edilir. Ancak vefât etmeden önce söz konusu borcun, kişinin ödemesi veya alacaklının borçtan ibrâ etmesi suretiyle borcun kapandığına dair delil bulunursa iddia hükümsüz kalır. Aynı durumun muayyen bir mal konusunda iddia edildiğinde de hükmünün değişmeyeceği ifade edilmiştir.⁴²⁹ İleride istishâb delili için örnek verilen meselelerden mefkûdun miras alması veya vermesine dair meseleleri de bu kâideye örnek teşkil etmesi nedeniyle burada daha fazla örnek zikretmeye ihtiyaç duyulmamıştır.⁴³⁰

---

⁴²⁶ Burada daha sonra da yer yer geçecek olan ' taraflardan birinin sözüne itibar edilmesi' ifadesinde yemin etmesi kaydının bulunduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, IV, 631.

⁴²⁷ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, I, 43.

⁴²⁸ Hamevî, *Gamzü 'uyûni'l-besâir*, I, 199.

⁴²⁹ Âtîf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeden Kavâ'id-i Külliyye Şerhi*, s. 18-19. Maddenin daha geniş izâhi için bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, IV, 434-438.

⁴³⁰ Kâideyle ilgili daha fazla örnek için bkz. Hamevî, *Gamzü 'uyûni'l-besâir*, I, 198-203; Tâcî, *et-Tahkîkû'l-bâhir* s. 676-685; Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, I, 43-45, 54-55; Reşîd Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, I, 81; Zerkâ, *Şerhu'l-kavâ'id-i'l-fikhiyye*, s. 89-90, 121-124.

1.3. “Kadîm Kıdemi Üzere Terk Olunur”

“القديم يُترك على قديمه”⁴³¹

Kadîm kelimesinin tanımı fıkıh kitaplarında genelde ‘akranlarının o vakitten ötesinin nasıl olduğunu bilmediği şey’ diye yapılmıştır.⁴³² *Mecelle*’de de ‘evvelini kimsenin bilmediği durum’ diye tarif edilmekle birlikte Ali Haydar Efendi (1853-1354/1935) bu tarife ‘müşâhede’ kaydının getirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Zira asırlar evvel meydana gelmiş bir olay hakkında bile haber yoluyla bilgi sahibi olunması mümkündür.⁴³³ Bu durumda kâide, evvelini kimsenin bilemeyeceği kadar eski olan bir durumun, olageldiği hâli üzere bırakılmasını ifade eder. Diğer bir ifadeyle tartışılan mesele kadîmlik vasfına sahipse, hiçbir değişikliğe uğratmadan, artırma veya eksiltme yapmadan onun üzerinde bulunduğu hâl esas alınarak sonuca ulaştırılır.⁴³⁴

Kadîmlik ile mevsuf bir şeyde hak sahibinin izni bulunmadan ne tamamen ortadan kaldırılması ne de durumunun değiştirilmesi câiz görülebilir. Zira bir şey eskiden beri bir hâl üzere olagelmiş ise müslümanlar hakkındaki hüsn-i zan gereği, yani müslümanların işlerini şeri’at çerçevesinde yürütmelerine dair oluşan zann-ı galibe dayanılarak o şeyin ilk meydana geldiği zamanda şer’î bir gerekçe ile ortaya konulduğu kabul edilir. Kadîm hakkındaki bu hükmün, yani ilk konulduğunda şer’î bir gerekçeye binâen konulmuş olmasına dair hüsn-i zanna itimad edilmesi, Remlî’nin (ö. 1081/1671) *el-Fetâva’l-hayriyye*’sinde kendisine sorulan bir soruya verdiği fetvada serd ettiği

⁴³¹ Nâzırzâde, *Tertibü’l-leâlî*, s. 883, (176. kâide); Mahmûd Hamza, *el-Ferâidü’l-behiyye fi’l-kavâ’idi’l-fikhiyye*, Habîb Efendi Matbaası, Şam 1298, s. 178; Hâdimî, *Mecâmi’u’l-hakâik*, s. 410, (97. kâide).

⁴³² İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, VII, 326; İbn Âbidînzâde, Alâüddîn Muhammed b. Muhammed Emîn b. Ömer el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Kurratü ‘uyûni’l-ahyâr li tekmileti Reddi’l-muhtâr*, (*Reddü’l-muhtâr*’ın sonunda XI. ve XII. ciltler), thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Dâru Âlemi’l-Kütüb, Riyad 1423/2003, XII, 68.

⁴³³ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hukkâm*, I, 238.

⁴³⁴ Zerkâ, *Şerhu’l-kavâ’idi’l-fikhiyye*, s. 95.

ifadelerden alınmış, daha sonra te'lif edilen eserlerde de ondan aktarılmıştır.⁴³⁵ Şöyle ki Remlî, 'Bir camiye vakfedilen bir dükkânın, başka bir hususta vakfedilmiş bir arazide kadîm bir yol hakkı bulunsa, arazide söz sahibi olan kişi bu hakkı engellemek isterse, kabul edilir mi yoksa söz konusu hak kadimliği üzere mi bırakılır?' şeklindeki sorulan soruya, bahsi geçen gerekçeye binâen kadîmlik üzere bırakılacağını söyleyerek cevap verir.⁴³⁶

Kâidenin tatbikinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından bir örnek daha zikretmek gerekirse, bir evin yağmur suları kadîm zamandan beri komşusunun evine akmaktaysa, komşusunun şer'î bir gerekçeye dayanmadığı sürece bu duruma itiraz ederek bundan sonra akıtmayacağını söylemesinin bir faydası yoktur. Diğer bir ifadeyle karşı tarafın rızası bulunmadan bu duruma engel olamaz.⁴³⁷ Ancak bu meselenin ileride zarar derecesi ile ilgili kâideye getirilen kayıtları taşıması hâlinde hükmünün değişmesi mümkündür.

Burada kadimliğe itibar edilmesine dair dikkate alınması gereken birkaç husus bulunmaktadır. Zerkâ kadîm bir tasarrufun itibara alınması için dava gününe kadar tasarruf edenin elinde bulunmasının şart koşulmadığını dikkat çeker. Sadece iddia sahibinin dava gününden önce kendisinin elinde bulunduğunu, sonradan onu karşı tarafın elde ettiğini ve kendisine engel olduğunu ispat etmesinin yeterli görüldüğünü belirtir.⁴³⁸ Yani dava gününde mevcut olan zilyetliğe itibar edilmeyerek kadîmliği ispat eden beyyine tercih edilir.

Bu kâide, kadimin ne olursa olsun korunması anlamında mutlak bir şekilde bırakılmamış, "الضَّرَرُ لَا يَكُونُ قَدِيمًا / Zarar kadîm olmaz."⁴³⁹ kâidesiyle takyîd edilmiştir.

⁴³⁵ Remlî, Hayruddîn b. Ahmed b. Alî el-Eyyûbî el-Uleymî el-Fârûkî, *el-Fetâva'l-Hayriyye li nef'î'l-beriyye 'alâ mezhebi'l-Îmâmi'l-A'zâm Ebî Hanîfe*, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Mîriyye, Bulak 1300, II, 204; Reşîd Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, I, 77; Ali Haydar Efendi, *Dürrerü'l-hukkâm*, I, 45.

⁴³⁶ Remlî, *el-Fetâva'l-Hayriyye*, II, 204.

⁴³⁷ Ali Haydar Efendi, *Dürrerü'l-hukkâm*, I, 46.

⁴³⁸ Zerkâ, *Şerhu'l-kavâ'idî'l-fıkhiyye*, s. 96.

⁴³⁹ "الضَّرَرُ الْبَيِّنُ يُرَالُ وَلَوْ قَدِيمًا / Zarar-ı beyyin kadîm bile olsa izâle edilir." bkz. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ala'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîri'l-epsâr*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1412/1992, V, 237; "يُرَالُ

Yani temelde meşru bir dayanağı bulunmayan bir şeyin kadim olma vasfına dikkate alınmaz. Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa bir şey kâdim olsa da sonuç itibarıyla fâhiş bir zarara neden oluyorsa kadîmlik vasfı gözardı edilerek zararın ortadan kalkması öncelenir.⁴⁴⁰

Ali Haydar Efendi, kâidenin uygulama alanı incelendiğinde söz konusu zararın vasfı konusunda tafsilatın bulunduğunu beyan eder. Ona göre bu kaide daha önce zikredilen ‘kadîm kıdemi üzere terk olunur’ kâidesini tahsis etmekte, dolayısıyla zarar amme/kamu ile ilgili ise bu kâide ile amel edilmesi gerekmekte, sadece şahıs ile ilişkili olması durumunda ise kıdemi üzere bırakılır.⁴⁴¹ Diğer kaynaklarda bu kayda rastlanmasa da kâide için verdikleri örneklerin umuma yönelik zarar içeren durumlar ile sınırlı kalması onların da bu kaydı zımnen göz önünde bulundurdıklarını göstermektedir.⁴⁴²

Öte yandan bu kayda göre bir kişinin kendi arazisine geçiş hakkı veya su yolu hakkı, geçmişten beri başkasının arazisinden geçmekteyse, diğer arazi sahibi bu hakları kendi arazisine zarar vermesi gerekçesiyle iptal ettiremez.⁴⁴³ Zira bu kaldırılması talep edilen zarar umuma ait değildir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu bağlamda fıkıh kitaplarında verilen hükümler incelendiğinde zararın, ‘beyyin’ ve ‘fâhiş’ olmasının dikkate alındığı ve bir şeyde zarar beyyin ise artık kadîmlik ve hâdislik arasındaki farka itibâr edilmediği görülür.⁴⁴⁴ Zarar-ı beyyin veya fâhiş, bir binanın yıkılmasına sebep olan, onu zayıflatan, onu kendisiyle faydalanılamaz hâle getiren,⁴⁴⁵ aslî ihtiyaçlara -bir

---

الضرر الفاحش سواء كان قديمًا أو حديثًا / İster kadîm olsun ister hâdis olsun zarar-ı fâhiş izâle edilir.” bkz. Muhammed Kadri Paşa, *Mürşidü’l-hayrân*, s. 11.

⁴⁴⁰ Âtîf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeden Kavâ'id-i Külliyye Şerhi*, s. 15.

⁴⁴¹ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkâm*, I, 48.

⁴⁴² Âtîf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeden Kavâ'id-i Külliyye Şerhi*, s. 15; Mesud Efendi El-Kayserî, *Mir'ât-ı Mecelle*, y.y. 1302, s. 14; Alî Ulvî, *Telhîs-u Kavâid-i Külliyye ve Istulâhât-ı Fıkhiyye*, s. 25.

⁴⁴³ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkâm*, I, 47.

⁴⁴⁴ Remlî, *el-Fetâva'l-Hayriyye*, II, 202; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VII, 326; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, 237, 448.

⁴⁴⁵ İbn Âbidîn, *el-'Ukûdü'd-dürriyye*, II, 278.

binanın yapılmasında amaçlanan asıl menfaatler- engel olan zarar şeklinde îzâh edilmiştir.⁴⁴⁶

Ahmed Zerkâ'nın da bunları dikkate aldığı ve Ali Haydar Efendi'nin koyduğu bahsi geçen kayda bir ayrıntı daha eklediği görülür. Ona göre zarar-ı hâssın da fâhiş ve gayr-ı fâhiş olmak üzere iki kısmı bulunmaktadır. Umûma ait zararda kadîmlik vasfına itibar edilmediği gibi zararın husûsu ilgilendirmesi durumunda hangi boyutta olduğunun tespiti önem kazanır. Nitekim bu durumda zarar fâhiş ise yine kadimlik vasfına itibâr edilmez ve zararın ortadan kaldırılmasına öncelik tanınır. Mesela, bir kişinin evinin atık suları eskiden beri başka birinin evine akmakta ve evin binasını zayıflatmakta veya kuyu suyuna zarar vermekteyse, bu durum zarar-ı fâhiş içerisinde değerlendirildiğinden ev sahibine evine akan suyun binayı zayıflatmasını ve kuyu suyuna zararını durduracak şekilde zararın ortadan kaldırılmasını karşı tarafa yükleme hakkı tanınmıştır.⁴⁴⁷

Zerka, bu tür meselere verilen hükümlerin incelenmesiyle bir kurala bağlanabileceğini söylemekte, kuralın temelinde ise bir hakkın şer'î bir gerekçeyle elde edilebilir olup olmamasını esas almaktadır. Ona göre bir başkası aleyhine herhangi şer'î bir gerekçe ile hak elde etmenin mümkün olduğu her türlü şey fâhiş derecesindeki zarara ulaşmamış demektir. Dolayısıyla o şey kadîm ise bu vasfına riâyet edilmesi gerekir. Diğer taraftan bir hakkın başkası aleyhine şer'î bir gerekçeyle elde edilmesi mümkün değilse zarar-ı fâhiştir ve o kadîm bile olsa ortadan kaldırılır.⁴⁴⁸

Kadîmlik ile zarar ilişkisinin genellikle hakk-ı mürûr/geçiş hakkı, hakk-mecrâ/suyolu⁴⁴⁹ hakkı bağlamında ele alındığı görülür. *Mecelle*'nin 1224. maddesinde

---

⁴⁴⁶ Muhammed Kadri Paşa, *Mürşidü'l-hayrân ilâ ma'rifeti ahvâli'l-insân fi'l-mu'âmelâti's-şer'iyye 'alâ mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak 1308/1891, s. 11. *Mecelle*'nin 1199. Maddesi de zarar-ı fâhiş için benzer kayıtlar getirmektedir. Ali Haydar Efendi zarar-ı fâhiş sayılan bu durumlar için pek çok mesele zikretmiştir. Bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkâm*, III, 466-468.

⁴⁴⁷ Zerkâ, *Şerhu'l-kavâ'idü'l-fikhiyye*, s. 102-103.

⁴⁴⁸ Zerkâ, *Şerhu'l-kavâ'idü'l-fikhiyye*, s. 103.

⁴⁴⁹ Bazı yerlerde bununla birlikte aynı anlamda hakk-ı mesîl ibâresi de kullanılmaktadır. Bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkâm*, III, 499.

bunlar hakkında kadime itibâr edileceğine hükmedilmiş, şayet ilk ortaya konulması esnasında şeriâte aykırı olarak yapılmış ise izâle edileceği açıklanmıştır.⁴⁵⁰ Benzer şekilde Muhammed Kadri Paşa (ö. 1306/1888) da Hanefî mezhebini esas aldığı ve bir kanunlaştırma faaliyeti olarak kaleme aldığı eseri *Mürşidü'l-hayrân*'da⁴⁵¹ bu kâideye mezkûr örnekler meyanında yer vermiş, buraya kadar zikredilen kayıtları da içerecek şekilde maddeleştirmiştir. Öyle ki bu haklar, temelde gayr-ı meşrû' olmadıkları sürece kadîm vasfa itibar edileceğini, kendisinde zarar-ı beyyinin bulunması durumunda ise izâle edileceğini söylemiştir.⁴⁵²

Buraya kadar aktarılanlarda kadîmin, zarar-ı beyyine neden olmadığı sürece hâli üzere terk edileceği,⁴⁵³ böyle bir zarar meydana geldiğinde ise kâdimlik vasfına itibar edilmeyeceği anlatıldı. Bu meyanda üzerinde durulması gereken bir başka husus ise bir şeyin kadîm veya hâdis olması konusunda anlaşmazlık meydana geldiğinde, gerek kadîmliğini savunan gerekse hâdisliğini savunan taraflar iddialarını ispatlamak için delil getirdikleri ve deliller teâruz ettiğinde hangisinin takdim edileceği hususunda yapılan ihtilaftır. Bazılarına göre kadîmliği savunanların delilinin takdim edilmesi,⁴⁵⁴ bazılarına göre ise hâdislik delilinin takdim edilmesi daha evlâ görülmüştür.⁴⁵⁵ Buna dair *Mecelle*'nin 1768. Maddesi, kadîm ve hâdis hakkında getirilen delillerden hâdisin tercih edileceği konusunda hüküm içermektedir. Ali Haydar Efendi, hâdislik delilinin takdim

⁴⁵⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hukkâm*, III, 499-503.

⁴⁵¹ Aydın, Mehmet Akif, "Muhammed Kadri Paşa", *DİA*, XXX, 549.

⁴⁵² “القديم يبقى على قدمه في حق المرور والمجرى والمسيل ما لم يكن غير مشروع من أصله فإن كان كذلك فلا اعتبار له ويزال فإن كان فيه ضرر بين *Mürûr, mesîl ve mecrâ haklarında aslen gayr-ı meşru olmadığı sürece kadîm kîdemi üzere bâkî kalır. Aslen gayr-ı meşru ise ona itibar edilmez. Kendisinde zarar-ı beyyin bulunduğu ise izâle edilir.*” bkz. Muhammed Kadri Paşa, *Mürşidü'l-hayrân*, s. 10.

⁴⁵³ İbn Âbidîn, *el-'Ukûdû'd-dürriyye* isimli eserinde Hamid b. Ali el-İmadî ed-Dımaşkî'nin (ö. 1171/1757) Şam müftülüğü esnasında verdiği fetvaları düzenlemiştir. (Özel, Ahmet, “İbn Âbidîn”, *DİA*, XI, 293.) Bu eserde bir şeyde kâdimlik vasfına itibar edilerek bulunduğu hâli üzere terk edilip edilmeyeceğine dair yöneltilen pek çok soruya cevap verilmiştir. İlgili fetvalara örnek için bkz. İbn Âbidîn, *el-'Ukûdû'd-dürriyye*, I, 309, 311, 312; II, 28, 213, 214, 221, 264, 271, 276.

⁴⁵⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VII, 326.

⁴⁵⁵ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Minhatü'l-hâlik ale'l-Bahri'r-râik*, (İbn Nuceym'in *el-Bahrü'r-râik*'i ile birlikte), *Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî*, y.y. t.y., VII, 193.

edilmesini tarih bildirilmemesi ile kayıtlandırmakta, her ikisinin de tarih bildirmesi durumunda tarihi daha eski olanın esas alınacağını söylemektedir.⁴⁵⁶

el-‘Ukûdü’ d-dürriyye’de taraflardan birinin yüz seneden daha eskiye dayandığını söyleyerek nehrin kadîmliğini iddia etmesi, diğerrinin ise on iki senelik olduğunu savunup hâdisliğini iddia etmesi ve her ikisinin de iddialarına dair delillerinin bulunması durumunda kadîmliği savunan kişinin mi yoksa hâdisliği savunan kişinin mi delilinin takdim edileceğine dair soru yöneltilmiştir. Bu soruya cevaben gerek kadîmlik delilinin gerekse hâdislik delilinin takdim edilmesi gerektiğini söyleyen veya binada kıdemlik delilinin, kenefte (tuvalet) ise hudûs delilinin takdim edilmesi gerektiğini söyleyenlerin bulunduğu aktarılmıştır. Bu görüşlerin akabinde ilk zikredilen soruda da bina, kenef gibi konularda hâdisliği savunanın delilinin takdim edileceği tercih edilmiştir.⁴⁵⁷

1.4. “Berâet-i Zimmet Asıldır”

“الأصل براءة الذمة”⁴⁵⁸

İstishâb delilini daha çok berâet-i zimmet kâidesi ile ilişkisi üzerinden anlatmayı tercih eden İzmirli, Hanefî kitaplarında deliller meyanında böyle bir delil zikr olunmasa da “*Beraet-i zimmet asıldır.*” kaidesinin onlara göre makbul bir kâide sayıldığını ve berâet-i asliyenin istishâba dâhil olduğunu belirtir.⁴⁵⁹ Kâideyi “إن الذم في الأصل خلقت برينة / *Zimmetler asılda berî olarak yaratılmıştır.*” ifadeleriyle ilk vaz‘ edenin Ebû Hafs Ömer en-Neseî (ö. 537/1142) olduğunu beyân eder.⁴⁶⁰ Neseî bu kâideyi Kerhî’nin *er-Risâle*’sindeki asıllardan üçüncü sırada yer alan “من ساعد الظاهر فالقول قوله والبينة على من يدعي / *Zâhirin kendisini desteklediği kişinin sözü kabul edilir. Zâhirin aksini iddia*

⁴⁵⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hukkâm*, IV, 623.

⁴⁵⁷ İbn Âbidîn, *el-‘Ukûdü’ d-dürriyye*, I, 329-330; II, 215, 268.

⁴⁵⁸ Nâzırzâde, *Tertîbü’l-leâlî*, s. 318, (26. kâide); Hâdimî, *Mecâmi’u’l-hakâik*, s. 379, (19. kâide)

⁴⁵⁹ İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 54.

⁴⁶⁰ İzmirli, *İlm-i Hilâf*, s. 189.

edene ise beyyine gerekir.” kâidesine verdiği örneğin illetini bildirmek için zikretmektedir.⁴⁶¹

Bozulması zemmi gerektirdiği için sözlükte ‘ahd/söz’⁴⁶² anlamında kullanılan ‘zimmet’in ıstılahta iki anlamı mevcuttur. Birincisi ‘kişinin kendisi vesilesiyle îcâb ve istîcâba, menfeat ve zarara, diğer bir ifadeyle lehinde ve aleyhinde hüküm verilebilmesine ehil kabul edildiği vasıf’tır. İkincisi ve burada da kastedilen anlamı ise hâlin isminin mahalline itlâkı kabilinden ‘nefis ve zât’ anlamında kullanılmasıdır.⁴⁶³ Zimmetin bu anlamlarına binâen berâet-i zimmetin asıl kabul edilmesinden maksat, söz konusu vasıf itibarıyla insanın zâtının berâetinin asıl kabul edilmesidir. Diğer yandan zimmette borcun sâbit olduğunun söylenmesi ise “insanın üzerine borcun gerekmesi” manasındır.⁴⁶⁴

Mezkûr kâideden kişinin zimmetinin kendi fiili olmadan bir sorumluluk altına girmeyeceği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda kişinin bir şeyi yapıp yapmadığında şüphe etmesi durumu ile ilgili olarak İbn Nüceym, “مَنْ شَكَّ هَلْ فَعَلَ شَيْئاً أَمْ لَا فَلَا أَصْلَ لَهُ لَمْ يَفْعَلْ / Bir şeyi yapıp yapmadığı konusunda şüphe eden kişide asıl olanın yapmadığıdır.” kâidesine yer vermektedir.⁴⁶⁵ Ancak zimmet bir şekilde bir hak ile meşgul hale gelmişse, hak sahibinin ibrâsı veya kişinin hakkı edası olmadan tekrar berî hale gelemez.⁴⁶⁶

Bu kâideye örnek olarak bir kişinin diğerinin malını gasp ve benzeri bir sebeple telef etmesi ve gasp eden ile gasp edilenin telef edilen malın miktarı konusunda ihtilaf etmeleri zikredilebilir. Mesela, gasp edilen kişi bu malın bin kilo buğday olduğunu, gasp eden ise yedi yüz kilo buğday olduğunu söylese, yemin etmesiyle birlikte gasp edenin ikrâr ettiği miktar esas alınır. Zira onun ikrâr ettiği miktardan daha fazlası

⁴⁶¹ Kerhî, *er-Risâle*, s. 162.

⁴⁶² Cürçânî, *et-Ta’rifât*, s. 112; Ebü’l-bekâ el-Kefevî, *el-Küllîyyât*, s. 454.

⁴⁶³ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 48; Âtıf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeden Kavâ’id-i Külliyye Şerhi*, s. 15.

⁴⁶⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hukûkâm*, I, 48.

⁴⁶⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, s. 50.

⁴⁶⁶ İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, I, 478.

hakkında zimmetinin berî kabul edilmesi dolayısıyla aksini iddia edenin iddiasını beyyine ile ispatlaması gerekir.⁴⁶⁷ Benzer şekilde bir kişi, miktarı belli olmayan bir borç ikrârında bulunsa, borç olarak zikredilmeye değer bir miktar beyân ederse onun sözüne itibar edilir. Mukarrun leh, daha fazlasını iddia ederse ispatlaması talep edilir. İspat edememesi durumunda yeminiyle birlikte ikrâr sahibinin sözü esas alınır.⁴⁶⁸

Son olarak, şunu ifade etmek gerekir ki örneklerde de görüldüğü üzere bir şeyin asıl olarak belirlendiği bahsi geçen kâide ve benzerleri ile ilgili durum, zâhirin/aslın aksini iddia eden kişiye delilin gerekli görülmesi ile ilişkilidir. Nitekim Nesefî de kâideyi bu duruma verdiği örneği açıklama bâbından zikretmişti. İleride daha geniş açıklanacağı üzere mahkeme tarafından hilâf-ı zâhir için getirilen delilin kabul edilmesinde, beyyinelerin zâhir durumun aksini ispatlamak için meşru kılınması esas alınmaktadır.⁴⁶⁹

1.5. “Sıfât-ı Ârızada Asl Olan Ademdir”

“الأصل في الصفات العارضة العدم”⁴⁷⁰

Bu kâideyi önce “الأصل العدم / Ademlik asıldır.” şeklinde kaydeden İbn Nüceym, daha sonra onun mutlak şekilde anlaşılmaması gerektiğini, aksine ademliğin sadece ârizî sıfatlarda geçerli olduğunu açıklar.⁴⁷¹ Kaideden de anlaşıldığı üzere bir şeyin sıfatlarının ârizî veya aslî olması mümkündür. Yani sıfat mevsûfunun zatına ve vücuduna taalluk ediyorsa, başka bir ifadeyle mevsûfun var olmasına mukârin sıfat da

⁴⁶⁷ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 49; Âtîf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeden Kavâ’id-i Külliyye Şerhi*, s. 16.

⁴⁶⁸ Âtîf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeden Kavâ’id-i Külliyye Şerhi*, s. 16.

⁴⁶⁹ Söz konusu kâideyi Hâdimî “البيانات شرعت لإثبات خلاف الظاهر واليمين لإبقاء الأصل / Beyyineler zâhir durumun aksini ispât için, yemin ise aslın olduğu gibi bırakmak için meşrû’ kılınmıştır.” şeklinde kaydetmektedir. Bkz. Hâdimî, *Mecâmi’u’l-hakâik*, s. 387, (35. kâide).

⁴⁷⁰ Kâide lafızlarında takdim ve tehir ile *Tertîbü’l-leâlî*’de de geçmektedir. Bkz. Nâzırzâde, *Tertîbü’l-leâlî*, s. 322, (27. Kaide).

⁴⁷¹ “الإصل العدم ليس الأصل العدم مطلقا وإنما هو في الصفات العارضة” / Adem/yokluk asıldır. Ancak mutlak olarak değil sadece ârizî sıfatlarda asıldır.’ Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, s. 54.

var oluyorsa aslîdir. Buna mukâbil mevsufun varlığıyla birlikte var olmayıp sonradan onda meydana gelen sıfat ise ârızîdir.⁴⁷²

Mecelle şârihlerinden Kuyucaklızâde Âtîf Bey (1850-1898) de sıfatın bu kısımlarından söz etmekte, sıfat-ı asliyyeye selâmet, sıhhat, hayat ve benzeri durumları, sıfat-ı ârızaya ise ticaret, kâr, ayıp ve benzeri durumları örnek vermektedir.⁴⁷³ Buna basit bir örnek verilecek olursa, bir akitte taraflardan biri akdin zorla, diğeri ise rıza ile yapıldığını iddia etse akdin rıza ile yapılması aslî sıfat olduğundan bunu iddia eden temelde bu asla tutunmuş kabul edilerek onun sözüne itibar edilir. Kerhen yapıldığını iddia edenin ise iddiasını ispat etmesi gerekir.⁴⁷⁴ Akit ve ikrârın rızâ ile olması, âriyet ve vekâletin takyîd üzere olması, mudârebe ve kefâletin ıtlak üzere olmasının asıl kabul edilmesi gibi bu tür fıkıh babları konusunda asıl olduğu ifade edilen hususlar bu kâide ile ilişkili olup bu durumların aksini iddia etmek delil gerektirmektedir.⁴⁷⁵

Aynı şekilde biri diğerdan iki bin lira gasbederek bu iki bin ile ticaret yapıp bir lira daha kazandığını, dolayısıyla iki bin lirayı iade ederek bin liranın kendisine ait olduğunu söylese, karşı taraf ise mevzu bahis olan iki bin lirayı ona ticaret ortaklığı için verdiğini, dolayısıyla kâr olarak elde edilen bin lirada da ortak olduğunu söylese onun sözüne itibâr edileceği ve kârda ortak kabul edileceği belirtilmiştir. Zira asıl olan gasbın olmamasıdır. Dolayısıyla gasbın meydana geldiğinin kabul edilebilmesi için ayrıca delilin bulunmasına ihtiyaç duyulur.⁴⁷⁶

Bir başka örnek ise sermâye-emek ortaklığı üzerine kurulan mudârebe şirketinde sermaye sahibiyle mudâribin kâr konusunda ihtilaf etmesi hakkındadır. Sermâye sahibi ticaretten kâr elde edildiğini iddia ederek hissesine düşeni dava etse, mudârib ise kâr bulunmadığını söylese ticarete kâr sıfat-ı ârızadan olmasından dolayı mudâribin sözü

---

⁴⁷² Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, I, s. 50-51.

⁴⁷³ Âtîf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeden Kavâ'id-i Külliyye Şerhi*, s. 17.

⁴⁷⁴ Reşîd Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, I, 80.

⁴⁷⁵ Âtîf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeden Kavâ'id-i Külliyye Şerhi*, s. 84; Reşîd Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, I, 168.

⁴⁷⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, I, 52-53.

kabul edilir. Kârın bulunduğu konusunda ihtilaf etseler, sermâye sahibi daha fazla kâr elde edildiğini iddia etse yine ziyâde miktar ârizî olduğundan mudâribin sözü kabul edilir. Her iki durumda da sermâye sahibinin iddiasını beyyine ile ispatlaması gerekmektedir.⁴⁷⁷

Bir önceki asılda da açıklandığı üzere asl olarak muayyen bir durumun belirlendiği hususlarda aslî olanı iddia edenin sözü, hilâfını iddia edenin ise beyyinesi kabul edilmektedir. Bu bakımdan aslî sıfatların varlığı, ârizî sıfatların ise yokluğu asl olarak belirlenmesi hasebiyle her bir sıfat türünde asl olanı iddia eden kişinin sözü dikkate alınır. Bundan kasıt, zaten kabul görülen bir duruma tutunduğundan onun bu sözü üzerine yemin etmesi kâfi görülür. Öte yandan aslî sıfatların yokluğunu, ârizî sıfatların ise varlığını iddia edenin iddiasını ispat etmesi gerekir.⁴⁷⁸

1.6. “Bir Emr-i Hâdisin Akrab Evkâtine İzâfeti Asıldır”

“الأصل إضافة الحوادث إلى أقرب أوقاتها”

Bu kâide sonradan meydana gelen bir şeyin varlık sebebi bilinmeyerek ne zaman meydana geldiği konusunda ihtilaf edilirse ona en yakın olan zamana nispetinin kabul edileceğini esas almaktadır. Bu durumda daha uzak bir vakte aidiyetini iddia eden kişi, aslın hilâfını iddia etmesi dolayısıyla bu iddiasını ispatlamak için delil getirmek ile yükümlüdür.⁴⁷⁹ Daha önce Kemâlpaşazâde ve Fudayl Çelebî’nin fâsid/nâkıs deliller meyanında yer verdiğinden bahsedilmişti.⁴⁸⁰ Ayrıca bu kaide, kavâid türü eserlerde de benzer lafızlarla geçmektedir.⁴⁸¹ Eserinin hâtime bölümünü kâideleri zikretmeye tahsis

⁴⁷⁷ Hamevî, *Gamzü ‘uyûni’l-besâir*, I, 214; Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 51.

⁴⁷⁸ Âtîf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeden Kavâ‘id-i Külliyye Şerhi*, s. 17.

⁴⁷⁹ Reşîd Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, I, 81.

⁴⁸⁰ Kemâlpaşazâde, *Tağyîru’t-Tenkîh fi’l-usûl*, s. 209-211; Fudayl Çelebî, *Tenvî‘u’l-usûl*, s. 139.

⁴⁸¹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, s. 55; Nâzırzâde, *Tertîbü’l-leâlî*, s. 330, 631, (29. ve 109. Kaide).

eden Hâdimî, bu kâideyi o bölümde değil diğer usûl müellifleri gibi fâsid deliller arasında değerlendirmeyi tercih etmiştir.⁴⁸²

Mecelle şârihlerinden Reşîd Paşa (ö. 1918), ‘berâet-i zimmetin asl olması’ kâidesine binaen bazı meselelerin bu kâideden istisna edildiğine dikkat çekmektedir.⁴⁸³ Berâet-i zimmet kâidesinin bu kâideden daha güçlü olması dolayısıyla teâruz ettiklerinde berâet-i zimmet ile mukayyed görülmesi gerekmektedir.⁴⁸⁴ Ayrıca bu kâidenin itibara alınabilmesi, kâidenin kullanılması sonucunda verilecek hükmün sâbit bir şeyi nakzetmeye neden olmamasına bağlı görülmüştür. Zira bir şeyin ortaya çıktığı en yakın vakitte meydana geldiği hakkında hüküm vermek istishâbu’l-hâl ile sabittir. İstishâbu’l-hâl ile tespit edilen hüküm ise daha önce sâbit olan bir şeyi iptal etmeye kâfi değildir.⁴⁸⁵

Kavâid eserlerinde kâidenin uygulamasına dair çokça örnek zikredilmekle birlikte kâideden istisnâ edilen hususlara özel bir önem atfedilmesi dolayısıyla bu meseleler ele alınacaktır.⁴⁸⁶ Ancak istisnâ edilen meselelere geçmeden önce bunlara oldukça benzeyen kâidenin uygulandığı bir örneği zikretmekte fayda vardır. Bu kâideye göre müslüman bir kişi vefat ettiğinde daha önce ehl-i kitap olduğu bilinen eşi Müslüman olarak gelse ve eşi vefat etmeden önce Müslüman olduğunu söylese, diğer mirasçılar ise vefat ettikten sonra olduğunu söylese hâdis olayın en yakın vaktine izâfe edilmesi esas kabul edilerek mirasçılarının sözüne itibâr edileceği belirtilmiştir.⁴⁸⁷ İslâm’da din farklılığı miras açısından engel teşkil etmesi nedeniyle kadının mirastan payı olmadığına hükmedilir.⁴⁸⁸

---

⁴⁸² Hâdimî, *Mecâmi ‘u’l-hakâik*, s. 200.

⁴⁸³ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm*, I, 56.

⁴⁸⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm*, I, 49.

⁴⁸⁵ Zerkâ, *Şerhu’l-kavâ’idi’l-fikhiyye*, s. 126.

⁴⁸⁶ Kâideyle ilgili diğer örnekler için bkz. Hamevî, *Gamzü ‘uyûni’l-besâir*, I, 220-223; Tâcî, *et-Tahkîkü’l-bâhir*, s. 723-733; Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm*, I, 56-59; Zerkâ, *Şerhu’l-kavâ’idi’l-fikhiyye*, s. 10.

⁴⁸⁷ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-hükkâm*, I, 58.

⁴⁸⁸ İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râik*, VIII, 556.

Bu kâideden istisnâ edildiği beyân edilen meseleler incelendiğinde kâidenin kullanılmasına dair mezhep içerisinde tam bir ittifaktan bahsetmenin mümkün olmadığı görülmektedir. Zikri geçen usûl kitaplarında da kâidenin bu yönünün ön plana çıkarıldığı ve bu bağlamda İmâm Züfer'in kâide gereğince hüküm vermesine karşın kâideden istisnâ edildiğine dair mezhepte hâkim bir anlayış bulunduğu aktarılan bir meselenin zikredilmesi tercih edilmektedir.⁴⁸⁹ Şöyle ki mezkûr meseleye göre zımmî bir kişinin ölmesinin akabinde karısının müslüman olduğunun ortaya çıkması, kadının kocasının vefatından sonra Müslüman olduğunu iddia edip mirastan hak talep etmesi, mirasçılarının ise ölümünden sonra müslüman olduğunu iddia ederek mirasçı olamayacağını söylemeleri durumunda İmam Züfer bu meselede emr-i hâdis olan Müslümanlığı en yakın vaktine izâfe ederek kadının sözünü kabul etmektedir.⁴⁹⁰

Bahsi geçen meselenin kâideden istisna edilmesinin arka planında tahkîmu'l-hâlin öncelenerek şuan mevcut olan durumun geçmişte de varlığının kabul edilmesi bulunmaktadır. Yani kadının mirastan mahrum olmasını gerektiren Müslümanlık hâlinin hasımlaşma durumunda mevcut ve sâbit olmasını geçmişte istishâb ederek geçmişte de var olduğunu kabul edilmiştir. İstishâbın sadece def için hüccet olması nedeniyle kadının mirastan hak iddia etmesine karşılık mirasçılarının bu iddiayı def etmesinde geçerli bir delil sayılmıştır.⁴⁹¹ Kâidenin usûl kitaplarında fâsid veya kâsır deliller arasında zikredilmesi, kâideye uygun düşen meseleler yerine istisnâ edilenlerin örnek verilmesi kâidenin anlaşılmasının ve uygulama alanının doğru bir şekilde tespit edilebilmesinin zorluğunu ve bu konuda hassas davranılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Nitekim furû' fıkıh kitaplarında kâide hakkında bahsedilen meselelerin uzun tartışmalar çerçevesinde ele alınması da bunu destekler mâhiyettir.

Bu kâideden istisnâ edilen bir diğer mesele ise hâkimin görevinden azledilmesine taalluk eden meselelerdir. Söz konusu meseleye göre bir kişi azledilen bir hâkim

---

⁴⁸⁹ Fudayl Çelebî, *Tenvî'u'l-usûl*, s. 139.

⁴⁹⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, I, 58.

⁴⁹¹ Hamevî, *Gamzü 'uyûni'l-besâir*, I, 219.

hakkında azledildikten sonra kendisinden bir miktar para aldığını iddia etse, hâkim ise azledilmeden önce dava görülüp hükmün kesinleşmesinin akabinde hüküm gereği o parayı alıp hak sahibine verdiğini söylese, iddia edilen paranın verildiği söylenilen kişide bulunmayıp telef olması durumunda yemin aranmaksızın hâkimin sözüne itibar edileceği ifade edilmiştir. Aslında bu kâide ile amel edilse paranın alınması hakkında söylenilen en yakın vakte izâfe edilmesi yani iddia sahibinin sözünün kabul edilmesi gerekirdi. Kâideyle amel edilmeyerek hâkimin sözüne itibar edilmesi, hâkimin söz konusu fiili tazmine aykırı bulunan bir hâle izâfe etmesi nedeniyledir.⁴⁹²

Konuya dair makale yazan el-Matrûdî kâideden yapılan istisnâlar için beş şart tespit etmiştir. Bu şartlardan ikisi daha önce de ifade edilen kâidenin kullanılmasının sâbit bir şeyi iptal etmemesi ve kâidenin sonucunun berâet-i zimmet ilkesine aykırı düşmemesidir. Diğerleri ise sırasıyla ric‘at, talâk ve şekk ile bir malda istihkâka neden olmaması, hüküm verilecek konunun ihtiyâtı gerektiren hususlarda olmaması – ki bu durumda ihtiyâten olay en uzak vaktine izâfe edilir- ve tazmin gerektirecek bir sonuç ortaya koymamasıdır.⁴⁹³

Kâidenin bir üst kâide olan ‘şekk ile yakîn zâil olmaz’ ile ilişkisi incelendiğinde her ikisinde de güçlü olanın zayıfa takdim edildiği görülür. Ana kâidede bu durum âşikar olmakla birlikte bir hâdisenin uzağa değil de yakına izafesinin daha kuvvetli görülmesinin gerekçesi, davalasma durumunda her iki tarafın da o vakitte meydana geldiğinde ittifâk etmeleridir. Şöyle ki her iki taraf da hâdisenin vuku bulduğu konusunda ihtilaf etmemekle birlikte biri bu hâdisi için bir vakit tayin etmekte, diğeri ise hâdisenin bu vakitten daha önce meydana geldiğini iddia etmektedir. Dolayısıyla hâdisenin kendisi için tayin edilen en yakın vakitte meydana geldiği daha güçlü bir iddiadır.⁴⁹⁴

---

⁴⁹² Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 58.

⁴⁹³ el-Matrûdî, Ali b. Abdülazîz b. İbrâhîm, “Kâidetü’l-asl idâfetü’l-hâdis ilâ akrabi evkâtihi ve tatbîkâtuha”, *Mecelletü’l-Câmiati’l-Fıkhiyye es-Suûdiyye*, sy. 13, y. 1433/2012, s. 57-65.

⁴⁹⁴ Zerkâ, *Şerhu’l-kavâ’idi’l-fıkhiyye*, s. 125; el-Matrûdî, “Kâidetü’l-asl idâfetü’l-hâdis ilâ akrabi evkâtihi ve tatbîkâtuha”, s. 37.

Kâideye zâhiren bakıldığında istishâbın geçmişe dönük zamansal uygulaması denilebilecek tahkîmu'l-hâl ile çeliştiği düşünülebilir. Ahîzâde de bunu bir müşkil olarak görmekte ve zihnini günlerce meşgul ettiğini ifade etmektedir.⁴⁹⁵ Zira bu kaide, bir şeyin meydana geliş zamanı hakkında ihtilaf edildiğinde, uzak vakte nispet edileceğine dair herhangi bir delil bulunmadığı müddetçe en yakın zamana nispet edilmesinin gereğini ifade ederken, tahkîmu'l-hâlde ise bir şeyin mevcut zamandaki varlığı geçmişte de var olduğuna delil gösterilmektedir. Ancak zâhiren bir aykırılık görülse de aslında böyle bir aykırılığın bulunmadığına dikkat çekilmiştir. Şöyle ki daha önce de belirtildiği üzere bu kâideye, bir şeyin sonradan meydana geldiğinde ittifâk edilip meydana geliş tarihinde ihtilâf edilmesi durumunda başvurulurken; tahkîmu'l-hâl ise bir şeyin hâdis mi yoksa kadîm mi olduğunda ihtilaf edilip bunlardan birini öncelemeyi gerektirecek bir durum bulunmadığında kullanılır.⁴⁹⁶

Ahîzâde ayrıca bu kâidenin istishâb ve zâhir ile ilişkisine değinmekte, daha önce tahkîmü'l-hâl için bahsedilen, bunların istishâbın mı yoksa zâhirin mi bir çeşidi sayılması gerektiğini değerlendirmektedir. Ona göre hâdis bir şeyin en yakın vaktine izâfe edilmesi, bu hâdisin varlığından önce orada geçmiş bir durumun varlığı hakkında kesin bilgi bulunması hâlinde olmaktadır. Dolayısıyla ihtilaf geçmiş durumun zâil olup da şimdiki zamanda sâbit olan durumun ortaya çıkma zamanının kemmiyeti hakkındadır.⁴⁹⁷

1.7. “Kelâmda Asl Olan Mana-i Hakîkîdir”

“الأصل في الكلام الحقيقة”⁴⁹⁸

Kelâmın isti‘mâli/kullanımı bakımından fıkıh usûlcüleri ile belâğat âlimleri farklı tasnifler benimsemişlerdir. Belâğatçılar mütekellimin/dili kullanan kişinin kullanımı

⁴⁹⁵ Ahîzâde, *Risâle fi mebhâsi'l-istishâb*, vr. 71a-71b.

⁴⁹⁶ Zerkâ, *Şerhu'l-kavâ'idî'l-fıkhiyye*, s. 125; Duveyhî, “el-İstishâbü'l-maklûb: Tahkîmü'l-hâl”, s. 139-140.

⁴⁹⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Ahîzâde, *Risâle fi mebhâsi'l-istishâb*, vr. 70b-71a.

⁴⁹⁸ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 59.

açısından kelâmı hakikat, mecâz ve kinâye şeklinde üçe ayırırken, usûlcülere göre kinâye, hakikat ve mecâzın yanında üçüncü bir kısım değildir. Aksine kinâye ve sarîh, hakikat ile mecâzın farklı kullanımlarına delâlet eder. Bu bağlamda usûlcüler kelimenin vaz‘ edildiği manada kullanılmasını hakikat, bir karine nedeniyle vaz‘ edildiği mana dışında kullanılması ise mecâz kabul ederler.⁴⁹⁹ Dolayısıyla kelimenin hakîki anlamında kullanılması asıl, hakîkî anlamı dışında mecâzen kullanılması ise onun halefî kabul edilir. Binâenaleyh asıl olan hakikat mevcut iken halefî olan mecâzın kullanıldığına hükmedilmez.⁵⁰⁰

Kâide, bir lafzın biri hakîkî diğeri mecâzî isti‘mal/kullanım bakımından birbirine eşit iki manasının bulunması, ancak hangisinin tercih edilmesi gerektiğine işaret eden herhangi bir müreccihin bulunmaması durumunda hakîkî mananın takdim edilmesine delâlet eder.⁵⁰¹ *Mecelle*’nin 61. Maddesinde de hakîkî anlamın kastedilmesinin mümkün olduğu sürece mecaza gidilemeyeceği ifade edilmektedir.⁵⁰² İmâm-ı A‘zam, lafzın mecazî manada kullanımı daha fazla olsa bile hakîkî manada kullanımı mümkün olduğu sürece hakîkî manada kullanımını tercih eder.⁵⁰³

Buna örnek olarak Arapçada ‘ولد-أولاد’ kelimesi kendi sulbünden olan çocuklar hakkında hakîkî anlamda kullanılmaktayken, torunlar hakkında ise mecazen kullanılması zikredilebilir. Binâenaleyh bir kişinin ‘vefâtımdan sonra malımın üçte biri şu kimsenin evlâdına verilsin’ diyerek vasiyette bulunması durumunda oğlu ve kızının kastedildiği kabul edilir. Yakîn durumundaki hakikat varken, şekk mesabesindeki

⁴⁹⁹ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm*, I, s. 60.

⁵⁰⁰ Reşîd Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, I, 83; Zerkâ, *Şerhu’l-kavâ’idi’l-fikhiyye*, s. 125.

⁵⁰¹ Reşîd Paşa, *Rûhu’l-Mecelle*, I, 82; Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 61; Zerkâ, *Şerhu’l-kavâ’idi’l-fikhiyye*, s. 133-134.

⁵⁰² “إذا تعذر المعنى الحقيقي يُصار إلى المجاز / *Hakîkî mana mümkün olmadığında mecaza gidilir.*” Ali Haydar Efendi, bu maddenin şerhinde hakîkî mananın müteazzir kabul edilme durumlarına açıklık getirmiştir. O, bir lafızdan hakîkî mananın kastedilmesinin müteazzir oluşunu hakîkî, örfî ve şer‘î olmak üzere üç grupta değerlendirir. Hakîkî teazzürün meydana gelmesi, ya mananın nefsü’l-emrde murâd edilmesi mümkün olmaması, ya da mümkün olmasında meşakkat bulunması suretiyledir. Diğerleri lafzın hakîkî manada isti‘mâlinin örfen veya şer‘an terkedilmesiyle olur. Bunlara örnek için bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 134-135.

⁵⁰³ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm*, I, 61.

mecâz ihtimâli dikkate alınmaz.⁵⁰⁴ Öte yandan çocukları bulunmayıp sadece torunları var ise kelâmın i‘mâlinin ihmâlinden evlâ olması hasebiyle 61. maddede belirtildiği üzere kelâmın hakikatte kullanımı müteazzir kabul edilerek mecaza hamledilir.⁵⁰⁵

1.8. Diğer Kâideler

Mecelle esas alınarak burada zikredilen kâideler dışında istishâb anlayışı, yakîn ve şekk ilişkisi ile bağlantısı kurulabilecek pek çok kâide bulunmaktadır. Bunların tamamının tespit edilmesi ve burada kaydedilmesi çalışmanın imkân ve sınırlarını aşacağından bu çerçevede değinmeyi gerekli gördüğümüz bazı kâideleri zikretmek ile yetineceğiz. Kavâid literatürü içerisinde telif edilen ilk eserlerden biri olması hasebiyle Kerhî'nin risâlesinde bu bağlamda zikredilen asıllar önem arz etmektedir. Onun risâlesinde zikrettiği asılların hangi konu ile bağlantılı olduğunu açıklayan Ali Pekcan, bunlardan bir kısmının yakîn, şekk, istishâb ve zâhir ile ilgili olduğunu dile getirmektedir.⁵⁰⁶

İstishâb ile ilgili kâideleri ‘*Yakin şekk ile zâil olmaz.*’ kâidesi bağlamında değerlendiren İbn Nüceym'in eserinde de *Mecelle*'de yer almayan bazı asıllar mevcuttur. Bunlardan özellikle güzelliğini veya çirkinliğini bilme konusunda aklın bir payı bulunmayan, hakkında şer‘î bir hükmün de bilinmediği hususlarda neyin esas alınması gerektiği hakkında mevzu bahis yapılan “الأصل في الأشياء الإباحة” / *Eşyada asl olan ibâhadır.*” kâidesi zikre değerdir.⁵⁰⁷ Bu kâidede ‘asl’ kelimesinin, ‘kâide’, ‘râcih’ ve

---

⁵⁰⁴ Kâideyle ilgili daha fazla örnek için bkz. Reşîd Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, I, 84; Hamevî, *Gamzü 'uyûni'l-besâir*, I, 230-237; Tâcî, *et-Tahkîkû'l-bâhir* s. 759-786.

⁵⁰⁵ Reşîd Paşa, *Rûhu'l-Mecelle*, I, 84.

⁵⁰⁶ Bu asıllardan 8. ve 36. asıllar dışındakilere bu çalışmada yeri geldikçe işaret edilmiştir. Kerhî'nin risâlesindeki asıllar ile bağlantısı kurulan konular ve kâideler için bkz. Pekcan, Ali, “İslâm Hukuk Literatüründe Fıkhın Genel Kurallarına Dair İlk Risale (Kerhî'nin (ö. 340) “*el-Usûl*” Adlı Risâlesinin Çeviri ve Değerlendirilmesi), *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. XVI, sy. 2, 2003, s. 306.

⁵⁰⁷ Tâcî, *et-Tahkîkû'l-bâhir* s. 734.

‘müstashab’ anlamlarında kullanılmasının mümkün olduğuna dikkat çeken Duveyhî, bunlardan ‘müstashab’ kelimesini daha uygun bulmaktadır.⁵⁰⁸

Eşyada asıl olanın tesbiti hususunda ibâha, hazr ve tevakkuf olmak üzere üç farklı görüş serd edilmektedir. Bu konuda genel itibarıyla mezhepler arasında ihtilaf bulunduğu gibi Hanefî mezhebinin içerisinde de bu ihtilaflar mevcuttur. İbn Nüceym, bu konuda mezhep kitaplarından tercih edilen görüşün, şariat gelmeden önce fiillerin bir hükmünün bulunmaması, aslolanın tevakkuf veya ibâha olması gibi bazı görüşlere yer vermiştir.⁵⁰⁹ Nitekim İbn Nüceym’in bu kâideyi aktarırken müselleme bir kâide şeklinde değil, ‘eşyada aslolan mübahlık mıdır?’ diye soru şeklinde serd etmesi söz konusu ihtilafa dikkat çekmektedir.⁵¹⁰

Fıkıh kitaplarında da kimi zaman bu kâideye ilişkin meselelerin aktarılmasında ona dair yapılan tartışmalara ve görüşlere atıfta bulunulmakta,⁵¹¹ kimi zaman ise genel ifadeler kullanılarak bu kâidenin cumhur fukaha tarafından kabul gördüğü kaydedilmektedir.⁵¹² Serahsî, İmâm Muhammed’in ‘İçki içmek ve ölü eti yemek sadece bunlardan nehyedilme nedeniyle haram olmuştur.’ ifadelerini aktararak onun eşyâda ibâhanın asıl olmasını ve haramlığın şer‘an nehyedilmek suretiyle meydana geleceğini kabul ettiğine delil gösterilebileceğini belirtir.⁵¹³

⁵⁰⁸ Duveyhî, Ahmed b. Abdullah b. Muhammed, *Kâidetü'l-asl fi'l-eşyâ el-ibâha*, el-Memleketü'l-Arabîyyetü's-Suûdiyye, 1428/2007, s. 15-18.

⁵⁰⁹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 57. Cessâs bu kâideye yeryüzü nimetlerinin rızık olarak verildiğine delâlet eden birtakım ayetleri (Bakara 2/29; İbrâhîm 14/32; Câsiye 45/13) zikretmesinin akabinde bunların ibâha düşüncesi için delil getirildiğine dikkat çekerek yer verir. Bu bağlamda kâideyi ‘الأشياء على الإباحة مما لا يحظره العقل فلا يحرم منه شيء إلا ما قام دليله’ / *Aklın sakıncalı bulmadığı eşya ibâha üzeredir. Delili bulunmadıkça bunlardan hiçbir şey haram olmaz.* ifadeleri ile kaydeder. Bkz. Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî, Dârü'l-İhyâ et-Türâsü'l-Arabî, Beyrut 1412/1992, I, 33. Kâidenin benzer lafızlar ile zikredildiği örnekler için bkz. Mevsilî, *el-İhtiyâr*, V, 15;

⁵¹⁰ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 56.

⁵¹¹ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, I, 17, 43; İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâik*, I, 37.

⁵¹² Şeyhîzâde, *Mecme'u'l-enhur*, II, 568.

⁵¹³ Serahsî, *el-Mebsûd*, XXIV, 77; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 20.

İbn Nüceym “Şekk ile yakîn zâil olmaz.” kâidesi bağlamında kadın ve erkek arasındaki cinsel ilişkide aslın haramlık üzere kurulu olduğunu anlatan “الأصل في الأْبْضَاع / *Nâmuslarda asıl olan haramlıktır.*” kâidesini kaydetmektedir.⁵¹⁴ Kâidenin eşyâda mübahlığın esas alınmasını tahsis ettiği kabul edilir.⁵¹⁵ Benzer ifadeler ile fıkıh kitaplarında da zikredilen kâideye kimi zaman haramlığın esas alındığı başka hususların da ilave edildiği⁵¹⁶ kimi zaman ise kâidede haramlığın asıl kabul edilmesine binâen aksi durumun sâbit olması delilin bulunmasına bağlı görüldüğü olmuştur.⁵¹⁷ Ayrıca haramlığı ve helalliği gerektiren deliller teâruz etmesi durumunda her iki delil de birbirini def eder ve bahsi geçen asıl ile amel edilerek haramlığı esas alınır.⁵¹⁸ Abdülazîz Buhârî de *Keşfü'l-esrâr*'da benzer bir şekilde “الأصل في النكاح الخطر / *Nikahta asıl olan haramlıktır.*” kuralına yer vermektedir.⁵¹⁹

Bütün bu kâidelerin ötesinde onları tamamlayıcı ve sonuca bağlayıcı birtakım kâideler daha bulunmaktadır. Bunlardan özellikle “لَوْ أُعْطِيَ النَّاسُ بِدَعْوَاهُمْ لَادَّعَى قَوْمٌ دِمَاءَ قَوْمٍ / *Şayet insanlara iddia ettikleri şeyler verilseydi bir kavim diğerinin kanları ve malları konusunda iddiada bulunurdu. Fakat iddia sahibine beyyine, inkar edene ise yemin gerekir.*”⁵²⁰ hadisi gereği ondan “الْبَيِّنَةُ لِلْمُدَّعِي / *Beyyine müddei için, yemin ise inkâr edenin üzerinedir.*” şeklinde

⁵¹⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve 'n-nezâir*, s. 57; Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 257.

⁵¹⁵ Tâcî, *et-Tahkîkû'l-bâhir* s. 747.

⁵¹⁶ “الأصل في الأْبْضَاع الحرمة والخطر / *Namuslarda aslolan haramlık ve hazırdır.*” Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, V, 184; “الأصل في الأْبْضَاع والنفوس هو الحرمة / *Namuslarda ve canlarda aslolan haramlıktır.*” Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, II, 274.

⁵¹⁷ “الأصل في الأْبْضَاع هو الحرمة والإباحة بدليل / *Namuslarda asıl olan haramlıktır. Mübahlık delil ile.*” bkz. Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, II, 264; “الأصل في الأْبْضَاع الحل بعد وجود سبب الحل / *Namuslarda helallik sebebi bulunduktan sonra aslolan helalliktir.*” bkz. Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik*, VI, 24; Bâbertî, *el-Înâye*, X, 49; Aynî, *el-Binâye*, XII, 187. Bu delil ise nikâhın bulunması, şahitlerin buna şahitliği veya câriyeler hakkında mülkiyettir.

⁵¹⁸ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, II, 264.

⁵¹⁹ Abdülazîz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 48.

⁵²⁰ Buhârî, “Rehn”, 6; Tirmizî, “Ahkâm”, 12; İbn Mâce, “Ahkâm”, 7.

istihrâc edilen ve dolayısıyla cumhur tarafından müselleme kabul edilen kâide zikredilmelidir.⁵²¹

Bu bağlamda kaydedilmesi gereken bir diğer kâide ise kavâid türü eserlerde “البيّنات شُرعت لإثبات خلاف الظاهر واليمينُ لإبقاء الأصل / Beyyineler zâhir durumun aksini ispat etmek için, yemin ise asıl olanı olduğu hâl üzere bırakmak içindir.”⁵²² şeklinde yer verilen kâidedir. Bu kâideyi Kerhî de risâlesinde “من ساعده الظاهر فالقول قوله والبيئة على من يدعي / Kimi zâhir durum destekliyorsa onun sözü kabul edilir. Zâhir duruma aykırı iddiada bulunanın delil getirmesi gerekir.” ifadeleriyle yer vermiştir. Şöyle ki bir kişi bir adamda alacağı veya tazmini bulunduğunu iddia etse, karşı taraf bunu inkar etse söz inkâr edenindir. Zira aslolan zimmetlerin beri olarak yaratılmasıdır. Zahirin aksini iddia eden kişiye ise delil gerekir.⁵²³

Bu kâidede geçen zâhir kelimesinin ‘istishâb edilen durum’ anlamındaki asıl kavramı ile aynı anlamı ifade etmek için kullanıldığına işaret eden Ali Haydar Efendi, ârizî sıfatlarda ademlik özelliğini, berâet-i zimmeti ve bir olayın en yakın vaktine izâfe edilmesini asıl ve zâhir durumlara, ârizî sıfatlarda vücudu, bir kimsenin zimmetinin meşgul olmasını ve bir olayın en uzak vaktine izâfe edilmesini ise asıl ve zâhirin hilâfına örnek göstermiştir.⁵²⁴ Benzer bir şekilde vekâlet ve âriye gibi kendisinde hususiyetin asıl olduğu veya mudârebe ve şirket gibi umumiyetin asıl olduğu konularda bu asılların aksine hükmedebilmek için muhakkak bir beyyinenin bulunması şarttır.⁵²⁵

Bununla birlikte bu kâideden bazı meselelerin istisnâ edildiği görülmektedir. İstisnâ gerekçesi ise genellikle bir meselede emin kabul edilen kişinin o mesele hakkındaki sözü zâhire aykırı bile olsa ona itibâr edilmesi ile ilgilidir.⁵²⁶ Nitekim Kerhî

⁵²¹ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 161, *Mecelle*, (76. Kâide)

⁵²² Nâzırzâde, *Tertibü'l-leâlî*, s. 454, (61. Kaide), Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 164, *Mecelle* 77. Kâide; Hâdimî, *Mecâmi'u'l-hakâik*, s. 387.

⁵²³ Kerhî, *er-Risâle*, s. 161-162.

⁵²⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 164.

⁵²⁵ Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, s. 391.

⁵²⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, I, 165.

de bu durumu kâideleştirerek “الأصل أن القول قول الأمين مع اليمين من غير بينة” / *Emîn kişinin beyyine bulunmaksızın yemini ile sözünün kabul edilmesi asıldır.*” diye kaydetmektedir. Bu kâide de emânetçi hakkında genel bir durum beyân etmektedir. Emânet alan kişinin emâneti sahibine verdiğini veya yanında zayı olduğunu iddia etmesi şeklinde cereyân eden bir durumda emânet alan kişinin sözüne itibâr edileceği belirtilmiştir. Müdarib ve vekil gibi emanetçilerde de durum aynıdır.⁵²⁷ Aynı meseleyi Neseî, Kerhî’nin zikrettiği “أنه يُعتبر في الدعاوى مقصودُ الخصمين في المنازعة دُونَ الظاهر” / *Davalarda zâhir değil hasımların münazaradaki maksadına itibar edilir.*” kâideye örnek gösterir. Emanet bırakılan kişiden emanetin teslimi istendiğinde teslim ettim dese, emanet bırakan teslim etmedin derse teslim ettim sözüyle zahirin hilafını iddia etse de onun sözü kabul edilir. Çünkü emanetten maksat damandır. Emanet bırakanın bunu inkâr nedeniyle emanet alanın sözü kabul edilecektir.⁵²⁸

Buraya kadar aktarılan bütün kâideler, istishâb delilinde de olduğu üzere mevcut durumun korunmasını sağlamaya yönelik birtakım hususlar ile ilgilidir. Bu kâideler ile ilgili göz önünde bulundurulması gereken esâs nokta, bunların kendilerinden daha kuvvetli bir delil ile teâruz etmemesi kaydır.⁵²⁹ Zira böyle bir tearuz durumunda kâideler ile ilgili meselelerin hükmü değişecektir.

2. İSTİSHÂB DELİLİNE ÖRNEK TEŞKİL EDEN BAZI MESELELER

İkinci bölümde özellikle delil değeri bakımından incelenen istishâb delilinin daha iyi anlaşılabilmesi için uygulama alanının da tahlil edilmesi önem arz etmektedir. Daha önce istishâba dair kâideler incelenirken onların fikhî meselelerdeki tezâhürünü gösterecek örneklere zaman zaman yer verilmişti. Burada ise usûl eserlerinde istishâbın

---

⁵²⁷ Kerhî, *er-Risâle*, s. 164.

⁵²⁸ Kerhî, *er-Risâle*, s. 162.

⁵²⁹ “لا الزام إلا بمجموع ما لم يثبت بدليل” / *Delil ile sâbit olmadıkça icmâ edilen şey dışında ilzâm yoktur.*” Bu kâideden de anlaşılmaktadır ki, bir kişiye bir hak ilzâmında bulunabilmenin yolu ya icmânın bulunması ya da delilin bulunmasıdır. Hâdimî, *Mecâmi ‘u’l-Hakâik*, s. 46.

delil değeri hakkında özellikle bir hükmü ispat etmede ve hasmı ilzâm etmede yetersiz olması hususunda yapılan ihtilâfın sonucu olarak farklı hükümlere ulaşıldığı ifade edilen meseleler ile sınırlı tutulması tercih edilmiştir.

Bu meseleler ele alınırken usûl ve furû'a ait eserlerde hangi açıdan ele alındığı incelenecektir. Bu bağlamda meselelerin genel hatlarıyla miras, şahitlik, inkâr üzerine yapılan sulh, şuf'a hakkına sahip olan kişinin kendisi gereği bu hakkı elde ettiği mülk üzerindeki zilyedliğin hak elde etmede yeterli görülüp görülmediği, kölenin âzâd edilmesinin şarta bağlanması ve lakît hakkında olduğu söylenebilir.

2.1. Mefkûd

Mefkûdun ıstılâhî anlamı 'İzine rastlanılmayan, yaşayıp yaşamadığına dair haberi işitilmeyen kayıp kişi'dir.⁵³⁰ Mefkûd hakkında böyle bir belirsizliğin bulunması, ona ait hükümlerin tahlilini zorlaştırmış, furû' fıkıh kitaplarında bu hükümlere yer vermek için çoğu zaman müstakil bir bölüm açılmıştır.⁵³¹

Hanefî usûl-i fıkıh kitaplarının hemen hemen tamamında istishâbın ispât için değil def' için hüccet kabul edileceği hususunda yapılan tartışmaya furû meselelerden mefkûd örneği zikredilmekte; onun yaşayıp yaşamadığını tespit etmeye imkân sağlayacak bilginin derecesi ile onun lehinde ve aleyhinde verilecek hükümlerde takip edilecek yöntem ele alınmaktadır.⁵³² Bununla birlikte ilk dönem usûl müellifleri Debûsî ve

⁵³⁰ Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, II, 127.

⁵³¹ Mefkûd için özel bir başlık açan müellifler genellikle ona 'lakît', 'lûkatâ' ve 'âbık' bölümlerinin öncesi veya sonrasında yer vermişlerdir. Bâbertî, bu kişilerin hepsinin zevâl ve helâka mâruz kalma ihtimâli bulunması bakımından bu bölümler arasında bir uyumdan söz edilebileceğini belirtir. Bkz. Serahsî, *el-Mebsûd*, XI, 34; Bâbertî, *el-Înâye*, VI, 133; Şeyhîzâde, *Mecme'u'l-enhur*, I, 712. Bazı kitaplarda ise bu bölümlerin arasına 'hünsâ' bahsi de eklenmekte, aralarındaki münasebet ise tamamında hükümlerin bir beyâna ihtiyaç duyması ve beyân gelene kadar hükümlerde tevakkufun esâs alınması şeklinde açıklanmaktadır. Bkz. Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut t.y., II, 212, 215. Ayrıca Ali Haydar Efendi'nin mefkûd ile ilgili risâlesindeki hükümlerin istishâb ile ilişkili olduğuna değinmekle birlikte ayrıntı vermediği belirtilmiştir. Habergetiren, Ömer Faruk, "Mecelle Şârihi Ali Haydar Efendi ve Mefkûd Risâlesi", *İHAD*, sy. 22, 2013, s. 497, 502, 506.

⁵³² Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 401; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 225; Şâşî, *Usûlü's-Şâşî*, s.389; Habbâzî, *el-Muğnî*, s. 361; Sadrüşşerîa, *et-Tavzih*, II, 224.

Serahsî ile eserinde genel itibarıyla onları takip eden Habbâzî, istishâb ile delil yokluğunu aralarında güçlü bir bağlantı kurarak sunmalarından dolayı mefkûd örneğini “delil yokluğu” içerisinde geniş bir şekilde tahlil etmişlerdir.⁵³³ İstishâbı, onu delil olarak kullanan açısından sınıflandıran Debûsî ve Serahsî, dördüncü sırada yer alan ibtidâen hüküm koymaya elverişli olmaması yönünde mefkûdu örnek olarak zikretmektedirler. Serahsî, ibtidâen sayılmasının gerekçesini kendisine geçirilecek olan miras mülkiyetinin daha önce onun için sabit olmaması ile izah eder.⁵³⁴ Aynı taksimi aktaran Molla Fenârî mefkûdun buna örnek verilmesini tenkit etmekte, mefkûd meselesinde istishâbın kullanılmasının ibtidâen hüküm ortaya koyma anlamında değil, geçmişte var olan yaşam vasfının ibkâsı şeklinde gerçekleştiğini dile getirir.⁵³⁵

Mefkûdun istishâb için örnek verilmesi malının vârislerine geçip geçmemesi ve o yokken vefât eden yakınına mirasçı olup olamayacağı ile ilgilidir. Hanefî mezhebine göre mefkûdun kaybolmadan önceki yaşam vasfı istishâb edilmek suretiyle başkalarına mirasçı olduğuna hükmedilemez. Zira bu ispat nev’inden bir hüküm olup istishâb bir hükmü ispât etmede kullanılabilecek kuvvette bir delil değildir. Şâfiî mezhebinin ise mirasçı olabileceği görüşünde olduğu belirtilmiştir. Öte yandan kayıp olması gerekçesiyle onun malı mirasçılarına da geçmez. Zira başkalarının ona mirasçı olmasına engel olunması def türü bir hükümdür. Kaybolmadan önceki yaşadığına dair bilgi istishâb edilerek aleyhinde hüküm verilmesine engel olunur.⁵³⁶ Bu konu, fıkıh kitaplarında kendisi hakkında yaşadığı kabulüyle başkaları hakkında ise öldüğü kabulüyle hükmedileceği söylenilerek ifade edilmiştir.⁵³⁷

İstishâbı mutlak delil kabul eden Semerkandî, usûl eserinde Hanefî mezhebindeki yaygın anlayışı aktarırken mefkûd örneğine temâs etmekle birlikte, mefkûda dair bu hükümlerde mezhebin genel kabulünden ayrılamamış, ancak hükümleri serd ederken

---

⁵³³ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 322; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II, 222-223.

⁵³⁴ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 401; Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II, 225-226.

⁵³⁵ Molla Fenârî, *Fusûlü’l-bedâyi’*, II, 444.

⁵³⁶ Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, II, 226; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, II, 224-225.

⁵³⁷ Serahsî, *el-Mebsûd*, XXI, 34; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 37.

istishâb kaydına da yer vermemiştir. Bunun yerine mefkûdun hayatının zâhir bir durum olduğunu, zâhirin ise olmayan bir şeyin istihkâkını sağlayamadığını zikretmekle yetinmiştir.⁵³⁸ Hâlbuki öğrencisi Kâsânî (ö. 587/1191) de Semerkandî'nin aksine mefkûd ile ilgili hükümlerin sebeplerine zâhirin değil istishâbın delil değerini aktararak açıklık getirir.⁵³⁹ Dolayısıyla Semerkandî'nin bunu zâhir nazariyesi ile açıklaması usuldeki istishâb delil değeri konusundaki tercihleriyle tutarlılık arzetmesine yönelik olduğunu göstermektedir.

2.2. Şâhitlik

İstishâbın bir hükmü ibtidâen ispât etmede yeterli olmamasına yani mefkûd dışında başka bir örneğe daha yer verilmektedir. Bu örneğe göre bir kişi başka bir insanın elinde bulunan bir aynın/malın babasından kendisine miras kaldığını iddia etse ve iki şâhit getirirse, şâhitler ise o malın babasına ait olduğu hususunda şâhitlik etseler, İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed bu şâhitliğin o malın miras olarak kaldığına dair yeterli bir delil kabul edilmeyeceği görüşündedirler. İmâm Ebû Yusuf ise şâhitliğin kabul edileceğini söyler. Zira ona göre verâset, miras bırakan için var olan mülkiyetin vâris için bâki olması şeklindeki bir hilâfetten ibârettir. Nitekim bu gerekçeyle vâris, murisin satın aldığı bir şeyde ayıp bulunmasına binâen geri iade edebilir.⁵⁴⁰

Öte yandan İmâm Ebû Hanîfe ile İmâm Muhammed, o mal hakkında mülkiyet vasfının mirasçı hakkında ilk defa sâbit olacağını kabul eder. Esâsen şâhitlerin bu şâhitliği miras bırakan kişinin o malın kendisine ait olduğunu iddia etmesi üzerine yapılmış olsaydı önceki hükmün devamını gerektireceği için kabul edilecekti. Ancak bu şâhitlik ile hükmetmenin yolu hâlin istishâb edilmesi şeklinde cereyân ettiğinden iptidâen hüküm ispât edecek kuvvette bir delil olmayan istishâb ile malın vârise aidiyetine hükmedilememektedir.⁵⁴¹ Fıkıh kitaplarında da mesele aynı bağlamda

---

⁵³⁸ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, III, 350.

⁵³⁹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, VI, 196.

⁵⁴⁰ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 401; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 226; Habbâzî, *el-Muğnî*, s. 361.

⁵⁴¹ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 226; Habbâzî, *el-Muğnî*, s. 362.

değerlendirilmektedir. Şöyle ki şâhitlerin malın babasına ait olduğu konusunda sözlerinin akabinde babasının ona miras bıraktığını, babası vefât ettiği gün o malın babasına ait olduğu veya onun elinde bulunduğu veya onun ödünç verdiği bir kişide bulunduğu gibi malı miras ile ilişkilendirecek şekilde bir söz söylemedikçe onun lehinde hükmedilmeyeceği belirtilmiştir.⁵⁴²

2.3. İnkâr Üzerine Sulh

İstishâbın bir hükmü ispat etmede yeterli olmamasına dair verilen örneklerden biri de inkâr üzerine yapılan sulhtur. Fıkıh ilminde aralarında husumet bulunan iki kişinin, taraflardan hiçbirinin davasından vazgeçmediği durumda aralarının düzeltilmesinin, sulh sağlanarak bir sonuca varılmasının muhtelif şekillerde meydana gelebileceği kabul edilmektedir. Hanefî mezhebinde davalının davacı tarafından iddia edilen hakkı kabul etmesi veya reddetmesi bakımından sulhun çeşitleri üç grupta değerlendirilir. Bunlar; müddeâ aleyhin ikrârından sonra yapılan, inkârından sonra yapılan ve inkâr veya ikrâra hamledilecek bir açıklama yapmadan yani sükûtu hâlinde yapılan sulhtur.⁵⁴³

İnkâr üzerine yapılan sulh meselesi usûl eserlerinde genellikle berâet-i zimmet özelinde istishâbın karşı tarafın aleyhinde bir delil olarak kullanılmaması gerektiği düşüncesi üzerine binâ edilen bir örnek olarak zikredilmektedir.⁵⁴⁴ Diğer bir ifadeyle inkâr üzerine sulh yapılıp yapılamayacağına dair yapılan tartışma, istishâbın delil değeri hakkında benimsenen anlayışın uzantısı olarak şekil alan ve istishâb düşüncesinin uygulama alanlarından biri sayılan berâet-i zimmet prensibinin bir başkasını ilzâm edecek kuvvette bulunmamasına mebni olarak incelenir. Bununla birlikte istishâb ile

⁵⁴² Neseî, *Kenzü'd-dekâik*, I, 477; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 236; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, VII, 118.

⁵⁴³ Serahsî, *el-Mebsûd*, XX, 139. Kâsânî, bu sulh türlerinin farklı taraflar arasında meydana gelebileceğini kaydettikten sonra müddeî ve müddeâ aleyh arasında meydana gelmesi durumunda hepsinin caiz olduğunu kaydeder. Bkz. Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, VI, 40.

⁵⁴⁴ Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, III, 378; İbnü's-Sââtî, *Nihâyetü'l-vüsûl*, s. 612; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, II, 225; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâyî*, II, 441; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, III, 291; Güzelhisârî, *Menâfiu'd-dekâik*, s. 137.

delilsizlik ile ihticâc arasındaki ilişkiyi daha çok vurgulayan bazı usûl müellifleri bu örneği istishâb delili içerisinde değil delilsizlik ile ihticâc bağlamında değerlendirmişlerdir.⁵⁴⁵

Şâfiî mezhebinin inkâr üzerine sulhu câiz görmesi arka planında berâet-i zimmet ilkesini bir hükmü hem def etmede hem de ispat etmede delil görmeleri ve rüşveti engelleme çabası bulunduğu söylenmiştir. Şöyle ki aleyhinde hak iddiasında bulunulan tarafın inkâr etmesi durumunda kendisi için sâbit olan berâet-i zimmet ilkesi gereği söz konusu iddiadan berî olması kabul edilir. Zira zimmetin bir hak ile meşguliyeti ârızî bir durumdur. Dolayısıyla müddeâ alehin bu ilkeye sarılması kendisinden davayı def ettiği gibi ayrıca müddeâyeye de taalluk etmekte ve onun davasını iptal etmektedir. Sanki zimmetinin berî olduğu konusunda delil getirmiş kabul edilmektedir.⁵⁴⁶

Hanefî mezhebinin bu konudaki görüşü, berâetin davayı def etse de müddei aleyhine delil olamayacağı yönündedir. Bu durumda müddeinin iddia edilen malın kendisine ait olduğu konusundaki sözü ile münkirin inkâr sözü eşit şartlarda biraraya gelmektedir. Her ikisinin de sözü karşısındakinin aleyhinde delil olamayacağından dolayı sulh yapılmaktadır. Sulhun yapılmaması durumunda münkirin sözünün müddei aleyhinde delil sayılması gerekmektedir. Diğer yandan aksi durum için bu geçerli değildir.⁵⁴⁷

Onların inkâr üzerine yapılan sulhu kabul etmemesinin diğer bir nedeni ise iddiayı inkâr edenin berâet-i zimmet ilkesine veya iddia konusu edilen mülk şayet onun eli altında ise zilyetliğe dayanması durumunda alacağı malı bir hak karşılığı değil davadan vazgeçmek için alınan bir rüşvet olarak değerlendirmektedirler.⁵⁴⁸ Ancak genel itibarıyla alınan sulh parasının dava edilen şeye karşılık değil, husumet bedeli olarak

---

⁵⁴⁵ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 322; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 220; Habbâzî, *el-Muğnî*, s. 354.

⁵⁴⁶ Abdülazîz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 378.

⁵⁴⁷ Abdülazîz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, III, 378.

⁵⁴⁸ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 220; Habbâzî, *el-Muğnî*, s. 354.

alındığı belirtilmiştir. Yani sulh bedeli müddei hakkında muâveza, müddeâ aleyh hakkında ise yeminden kurtulma ve tartışmayı kesmektir.⁵⁴⁹

Hanefî usûl eserlerinde inkârdan sonra yapılan sulhun gerekçesi bu şekilde açıklanmakla birlikte furû‘ fıkıh kitaplarında daha çok sulhun gerekliliğini belirten ayetlerin umûm ifâde etmesi,⁵⁵⁰ Hz. Peygamber’in (s.a.v) Hudeybiye’de müşrikler ile sulh yapması ve ondan husumetin kaldırılmasına yönelik rivâyet edilen hadisler üzerinden işlenmektedir.⁵⁵¹ İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe de inkârın sulhu ifsâd etmeyeceğini, sulhun yapılacak en câiz şeklin inkâr durumunda yapılan olduğunu belirtmektedir. Zira bazı akitlerin câiz olmasında ihtiyaç hâlinin etkisi bulunmaktadır. İhtilafların sona ermesi için inkâr üzere yapılan sulha duyulan ihtiyaç diğer sulh türlerinden daha fazladır.⁵⁵²

Nitekim istishâbı mutlak delil kabul ettiği rivâyet edilen İmâm Mâtürîdî’nin de inkâr üzerine yapılan sulhu benimsediği ve bunu geçersiz kabul edenler hakkında insanlar arasındaki husumetin devamına sebep olmaları nedeniyle “onların yaptığını şeytan bile yapmamıştır” sözlerini sarfetmesindeki sebep bahsi geçen ayetlerin umumluluğu üzere hareket ettiğini göstermektedir. Onun bu sözlerini nakleden Serahsî, bu konuda ona katılmadığını, bu sulhu kabul etmeyenlerin de temelde niyetinin haram ve rüşvetten kaçınma olduğunu beyân eder. Dolayısıyla ona göre bu konuda söylenebilecek en iyi şey İmâm-ı A‘zam’ın sözleridir.⁵⁵³

2.4. Şuf‘a

Sözlükte “ilave etmek, eklemek” anlamına gelen *şuf‘a* kelimesi,⁵⁵⁴ fıkıh ıstılahı olarak “bir akarı müşteri istemese bile ona mal olduğu miktar karşılında temellük

⁵⁴⁹ Zeylaî, *Tebyînü’l-hakâik*, IV, 304; Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hukkâm*, IV, 46.

⁵⁵⁰ Nisâ, 4/128; Enfâl, 8/46; Hucurât, 49/9.

⁵⁵¹ Zeylaî, *Tebyînü’l-hakâik*, V, 30.

⁵⁵² Şeybânî, *el-Asl*, X, 584; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 5.

⁵⁵³ Serahsî, *el-Mebsûd*, XX, 139.

⁵⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s. 2289.

etmek” anlamında kullanılmaktadır.⁵⁵⁵ Bu hakka sahip olan kişiye ise ‘شفيع / şefî‘ denir ki şuf’a hakkı olarak alınan mal onun mülküne eklenmektedir.⁵⁵⁶ Hanefî mezhebinde şuf’a hakkına sahip olanlar öncelik sırasına göre; mebîde ortak olan, mebînin haklarında ortak olan ve mebîye bitişik komşu olanlardır.⁵⁵⁷

Bir binanın bir hissesinin satılması durumunda binanın ortağı satılan hissede şuf’aya tâlip olsa, müşteri ise bu kişinin elinde bulundurduğu mala sâhip olduğunu inkâr etse, onun sözünün kabul edileceği ve şuf’a talip olanın malın kendisine ait olduğuna dair delil getirmedikçe şuf’a hakkının bulunmayacağına hükmedilmesi, usûl kitaplarında istishâb örneği olarak yer bulmuştur. Bu hükmün gerekçesi istishâbın hak elde etmede delil kabul edilmemesine dayanır. Zira şuf’a hakkını elde etmek isteyen kişinin elinde bulundurduğu malın ona ait olduğu, istishâb ile sâbittir. Dolayısıyla söz konusu malın onun mülkü olduğuna dair bilgi, ona şuf’a hakkını temin edecek kuvvette değildir.⁵⁵⁸ İstishâbı mutlak delil kabul eden Şâfiî mezhebinin ise zilyedliği hak elde etmede de kullanarak bu kişiye başka bir delil getirmeyi gerekli görmedikleri nakledilmiştir.⁵⁵⁹

Ahîzâde Abdülhalîm Efendi, bu meselenin istishâb örneği olarak kayda geçmesini hayret verici olarak nitelendirmektedir. Zira ona göre bu örnek istishâb ile değil zâhir ile ilişkilidir. Daha önce onun istishâb için kabul edilen sadece def için kullanılması hükmünün zâhirin diğer çeşitlerini kapsayıp kapsamadığına dair görüşlerine yer verilmişti. Ona göre bu meselenin istishâba örnek verilmesinin gerekçesi olarak söylenebilecek en iyi şey, zâhirin istishâb da dâhil olmak üzere bütün çeşitlerinin aynı hükmü taşıması kabulünden hareketle bunlardan birinin altına giren furû‘ mesele ile

---

⁵⁵⁵ Neseffî, Ebü’l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed, *Kenzü’l-dekâik*, thk. Said Bektaş, Darü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, y.y. 1432/2011, s. 583.

⁵⁵⁶ Zeylaî, *Tebyînü’l-hakâik*, V, 239.

⁵⁵⁷ Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, III, 49.

⁵⁵⁸ Pezdevî, *Usûlü’l-Pezdevî*, III, 378; Sadrüşşerîa, *et-Tavzih*, II, 225; Molla Fenârî, *Fusûlü’l-bedâyi*, II, 441; İbnü’l-Hümâm, *et-Tahrîr*, III, 291; Güzelhisârî, *Menâfiu’l-dekâik*, s. 137.

⁵⁵⁹ Abdülazîz Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, III, 379.

diğerine örnek verildiğidir.⁵⁶⁰ Nitekim bazı müellifler bunu istishâba değil delilsizlik ile ihticâca örnek olarak zikretmişlerdir.⁵⁶¹

2.5. Kölenin Azad Edilmesi

Usûl eserlerinde istishâb için verilen örneklerden biri de kölenin azadının bir şarta bağlanması, sonra şartın yerine gelip gelmediği konusunda ihtilaf edilmesine dairdir.⁵⁶² Şöyle ki bir kişi kölesine ‘bugün eve girmezsen hürsün’ diyerek hürriyyetini şarta bağlasa, gün sona erdikten sonra kölenin eve girip girmediği kesin bir şekilde bilinmese; köle eve girmediğini, efendisi ise girdiğini söylese efendisinin sözünün kabul edileceği beyân edilmiştir. Zira kölenin tutunduğu delil, eve girmemenin esas olmasıdır. Ancak daha önce de belirtildiği üzere bir aslın istishâb edilmesi yeni bir hakkı ispat etmede değil mevcut haklara yöneltlen hak iddialarını reddetmede delil kabul edilmiştir.⁵⁶³ Bu örnek de yine delilsizlik bağlamında da zikredilenlerdendir.⁵⁶⁴

Fıkıh kitaplarında bu mesele hakkında İmâm Züfer’in kölenin sözünün kabul edileceği görüşünde olduğu aktarılmıştır. Benzer örneklerde de görüldüğü üzere İmâm Züfer, aslolanın eve girmeme olması veya aslolanın bir söz söylememe olması gibi bir asla tutunmayı bu asla sarılanın sözüne itibâr edilmesi bakımından yeterli kuvvette görmektedir.⁵⁶⁵ Fıkıh kitaplarında bu meseleye aynı hükmün cereyân ettiği başka meselelerde de yer verilmiştir. Mesela, velisi tarafından evlendirildiği ve bu haber kendisine ulaştığında sükût ettiği iddia edilen kızın, reddettiğini söylemesi durumunda onun sözüne itibâr edileceği genel kabul gören görüştür. Zira iddia sahibi sadece konuşmamanın asıl olmasına istinâd etmektedir ki bu karşı tarafın aleyhinde hüküm

---

⁵⁶⁰ Ahîzâde, *Risâle fi mebhâsi 'l-istishâb*, vr. 68b-69a.

⁵⁶¹ Debûsî, *Takvîmü 'l-edille*, s. 322; Serahsî, *Usûlü 's-Serahsî*, II, 222; Habbâzî, *el-Muğnî*, s. 355.

⁵⁶² Sadrüşşerî'a, *et-Tavzîh*, II, 225; Molla Fenârî, *Fusûlü 'l-bedâyî*, II, 441.

⁵⁶³ Sîgnâkî, *el-Kâfî*, s. 1779-1780; Abdülazîz Buhârî, *Keşfü 'l-esrâr*, III, 379; Molla Fenârî, *Fusûlü 'l-bedâyî*, II, 441.

⁵⁶⁴ Debûsî, *Takvîmü 'l-edille*, s. 322; Serahsî, *Usûlü 's-Serahsî*, II, 222; Habbâzî, *el-Muğnî*, s. 355.

⁵⁶⁵ Serahsî, *el-Mebsûd*, V, 5; İbn Nüceym, *el-Bahrü 'r-râik*, III, 126; İbn Nüceym, *en-Nehrü 'l-fâik*, II, 207.

verilmesini gerektirecek kuvvette bir delil değildir.⁵⁶⁶ Diğer bir örnek ise şuf'a hakkına sahip olan kişinin bey' akdini duyup şuf'a talebinde bulunduğunu iddia etmesi, müşterinin ise talepte bulunmadığını söylemesi üzerine müşterinin sözü kabul edilmiştir.⁵⁶⁷

2.6. Lakît

Sözlükte 'yerden kaldırılan şey' anlamında ism-i mef'ul olarak kullanılan lakît kelimesi,⁵⁶⁸ fıkıh ilminde geçim sıkıntısı veya zinâ töhmeti korkusuyla yola bırakılan çocuk için kullanılan bir ıstılahtır. Bu manayı ifade etmede bu kelimenin tercih edilmesi, sonuç itibarıyla o çocuğun da yerden kaldırılması dolayısıyladır.⁵⁶⁹ Bunun istishâb için örnek teşkil etmesi, dâru'l-islâm'da bulunan çocuğun zâhiren hür olduğuna hükmedilmesine binâendir. Şayet o zina etse ve hür olduğunu inkâr etse, zâhiren hür kabul edilmesi nedeniyle recm edilmez. Benzer bir şekilde başka biri ona 'Ey Zânî!' diyerek hitap ederek iftirada bulunsa ve onun hür olduğunu inkâr etse ona had cezâsı uygulanmaz.⁵⁷⁰

Usûl kitaplarında bu örneğin istishâb için zikredilmesi konusunda Molla Fenârî'nin teferrüd ettiği söylenebilir. Furû' fıkıh kitaplarında ise lakît hakkında dâru'l-islâm'da bulunması dolayısıyla müslümanlığına ve hürriyetine hükmedilmesi, onun yanında bir malın bulunması durumunda ise ona ait olduğu kabul edilmesi meseleleri ele alınmakta ve bunlar doğrudan istishâb ile bağlantılı olarak değil zâhir üzere binâ edilmesi esâsıyla birlikte anılmaktadır.⁵⁷¹

---

⁵⁶⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, III, 272.

⁵⁶⁷ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, II, 120.

⁵⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 4060.

⁵⁶⁹ Leknevî, *en-Nâfi'u'l-kebîr*, I, 314.

⁵⁷⁰ Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâiy*, II, 442.

⁵⁷¹ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, III, 300; Bâbertî, *el-Înâye*, VI, 113; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, II, 129; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 274.

Burada istishâb için lakît hakkında Molla Fenârî'nin zikrettiği meseleye benzer bir şekilde istishâbı delilsizlik ile ihticâc bağlamında değerlendiren Nizâmüddîn eş-Şâî de nesebi meçhul olan kişinin köle olduğunun iddia edilmesine yer vermektedir. Nesebi meçhul olan kişinin hürriyetine hükmedilmesi istishâb deliline mebnidir. İstishâbın karşı tarafı ilzâm için delil olmayıp sadece kişinin aleyhine hüküm verilmesini def etmede kullanılması dolayısıyla meçhûlû'n-nesebin köle olduğunu iddia eden kişi, akabinde ona karşı bir suç işlese hür kişiye karşı işlediğinde vermesi gereken diyetin ona lâzım gelmeyeceği söylenmiştir. Zira böyle bir diyeti ona gerekli kılmak bir ilzâmdır. Hâlbuki daha önce de ifade edildiği üzere istishâb, kendisi ile ilzâma hükmedilecek kuvvette değildir.⁵⁷² Aynı örneği delilsizlik ile ihticâc meyanında zikreden Habbâzi ise meselenin tersten aksetmesi durumunda, yani meçhûlû'l-hâlin bir kimseye iftirada bulunmasından sonra kendisinin köle olduğunu iddia ederse hürlerle uygulanan had cezasının ona uygulanmayacağını belirtir.⁵⁷³

---

⁵⁷² Şâî, *Usûlü's-Şâî*, s. 245-246. Bu örneği bazı müellifler delilsizlik ile ihticâc konusunda zikretmişlerdir. Bkz. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, II, 221-222.

⁵⁷³ Habbâzî, *el-Muğnî*, s. 355.

SONUÇ

Usûl eserleri, bir mezhep tarafından benimsenen fikhî hükümleri temellendirme, onları anlama ve anlatma çabası olarak görüldüğünde mezhep sistemine dâhil edilme tehlikesi bulunan ve muteber olmadığı belirtilen bazı delillere işâret edilmesi anlam kazanmaktadır. Bu tür delillerden özellikle istishâbu'l-hâli konu edinen bu çalışmada gerek bu delillerin tespiti gerekse bunlardan istishâbu'l-hâl delili ile ilgili birtakım sonuçlara ulaşılmıştır.

Öncelikle bu tür muteberliği tartışılan delillerin usûl eserlerinin tasnifinde nerede yer verileceği konusunda ittifak bulunmamaktadır. Hanefî usûl eserlerinde bu delillerin kimi zaman muteberlik bağlamında 'delilsizlik ile ihticâc', 'fâsid', 'saptırıcı' ve 'kâsır' gibi nitelendirmeler ile serd edildiği kimi zaman ise tard bahsi meyanında delil olmama yönünden tarda benzerliği ile değerlendirildiği tespit edilmiştir. Bu deliller incelendiğinde bir kısmının illeti tespit etme yöntemi ile ilgili, diğer bir kısmının ise hüküm ile ilişkili olduğu görülmüş; dolayısıyla bunlar bu iki başlık altında tahlil edilmiştir.

İllet ile ilgili olarak 'tard', 'tard-aks', 'nefy ile ta'lîl, hükmü ispat etme hususunda asıl ve fer' arasındaki farkın kendisiyle vuku bulduğu başka bir vasıftan müstakil olamayan vasıf ile ihticâc', 'illet olması konusunda açıkça ihtilâf edilen vasıf ile ihticâc', 'fesâdında şüphe bulunmayan vasıf ile ihticâc', 'kıyas-ı şebah' ve 'sebr ve taksîm' metodları zikredilmiştir. Bunlardan ilk altısının genellikle tard başlığı altında ve tardın bir çeşidi olarak verildiği görülmüş, bu çalışmada da bu başlık altında değerlendirilmiştir. Bu tür bölümlerde kıyas-ı şebehe sadece Semerkant ulemâlarından Semerkandî ve Lâmişî yer verirken, Serahsî de sebr ve taksimi bu bağlamda ele alma konusunda teferrüd etmiştir.

Bu meyanda illet ile ilgili olan bu yöntemlerin dışında delilsizlik ile ihticâc, ilhâm, taklîd, teâruzu'l-eşbâh, meçhûl mücmel, sedd-i zerâi' ve istishâb delillerine yer verildiği tespit edilmiştir. Ayrıca 'delilsizlik ile ihticâc'ın Debûsî, Serahsî ve Habbâzî gibi bazı âlimler tarafından bu delillerin ele alınmasında temel yaklaşım olarak belirlendiği görülmüştür. Burada zikredilen delillerden meçhûl mücmel dışındakiler kavram olarak

âşikârdır. Molla Fenârî ve Fudayl Çelebî'nin yer verdiği meçhûl mücmelden ise maslahat-ı mürselenin kastedildiği kanaati oluşmuştur.

İstishâb delilinin bir yandan gerek aslîlik-fer'îlik bağlamında gerekse son dönem eserlerinin girişinde genel olarak delillerin serdedilmesi meyanında zikredilmesi; diğer yandan ise eserlerin içerisinde kabul edilmeme yönüyle ele alınan deliller arasında değerlendirilmesi dikkat çekicidir. İstishâb ile ilgili yapılan sınıflandırmalar incelendiğinde onlardan bir kısmı ile amel edilmesi hususunda ihtilafın bulunmadığına yer verilmesi, bir kısmının ise dalâlet gibi nitelendirmeler ile anılmaları, kabul edilmemeleri belirtilen hususlarda özen ve hassasiyet gerektiğine dikkat çekmek hasebiyle olduğu söylenebilir.

Bir hükmün geçmişten günümüze doğru sürdürülmesini ifâde eden istishâbın zamansal olarak tersten okunması olan tahkîmu'l-hâle, ilk dönem usûl eserlerinde yer verilme de furû'da bu kavramın kullanımının yaygın olduğu görülmüştür. Nitekim bu çalışmada kaynak olarak kullanılan usûl eserlerinde söz konusu kavrama müstakil olarak ilk yer verenin ise hicrî X. asırda yaşayan Kemâlpaşazâde olduğu tespit edilmiştir. İstishâbu'l-hâl hakkında kullanılan bir diğer kavram olan icmâ' istishâbı usûle dair yazılan kimi eserlerde istishâbın bir çeşidi olarak yer alsa da Hanefî usûl eserlerinde Semerkandî dışında onu istishâbın çeşitleri arasında zikreden birine rastlanılmamıştır. Ayrıca usûl eserlerinde delillerin aslîlik ve fer'îliği bağlamında fer'î bir delil olarak 'zâhir veya azhar ile amel etme' ifadesine yer verildiği görülmüştür. Molla Hüsrev bu delilin istishâbu'l-hâl ile amel etme ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Bu delile dair insanlardan zararın kaldırılmasına binâen meşru kılındığının dile getirilmesi dışında usûl eserlerinde onu daha anlaşılır hâle getiren pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Hanefî mezhebine ait furû' fıkıh kitapları incelendiğinde bazı hükümlerin gerek istishâb gerekse zâhir ile ilişkilendirilerek aktarıldığı görülmüştür. Ayrıca yine furû'a ait kitaplarda onun mahiyeti, hükmü ve delil olarak derecesine dair birtakım bilgiler mevcuttur. Osmanlı dönemi âlimlerinden Ahîzâde Abdülhamîd Efendi'nin istishâba dair kaleme aldığı risâlesinde fıkıh kitaplarındaki bu tür aktarımlardan yola çıkarak istishâb ve zâhir ile amel etme arasında ilişkiyi ortaya koymaya çalıştığı ve bu konuda özellikle Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm'dan istifade ettiği görülmüştür.

Hanefî mezhebinde istishâb delili ile ilgili muhtelif sınıflandırmalar tespit edilmiştir. Bu sınıflandırmalardan Debûsî'nin yaptığı tasnif, gerek Hanefî mezhebinde tespit edilebilen ilk tasnif olması gerekse sonraki dönem usûl kitaplarında da benimsenmesi nedeniyle önemlidir. Alâüddîn es-Semerkandî'nin yaptığı taksim ise amel edilmesi yönünden istishâb çeşitlerini sistemli ve ayrıntılı bir şekilde değerlendirmesi bakımından dikkate değerdir. Bu iki taksim dışında Bâbertî ve İbn Nüceym'den aktarılan sınıflandırmalar mutlak anlamda istishâb delili için değil, sadece amel edilmesi vacip olan kısmı için yapılmıştır.

Usûl eserlerinde istishâbın delil değeri konusunda mutlak kabul, mutlak red ve sadece def konusunda kabul edilmesi şeklinde üç görüşe yer verilmiştir. Mutlak kabul görüşü Semerkant ulemasına, özellikle de İmâm Mâtürîdî ve Alâüddîn es-Semerkandî'ye nispet edilmiştir. Mutlak red görüşü ise Hanefilerin ekserisinin görüşü olarak nakledilse de buna dair herhangi bir açıklama getirilmediği görülür. Ayrıca Üsmendî, İbnü'l-Hümâm ve İbn Abdışşekûr el-Bihârî de eserlerinde bu görüşü öne çıkarmışlardır. Hanefî mezhebinde hâkim olan anlayış, istishâbın sadece def hususunda delil olması, ispat etmede ise yeterli olmaması ve başkası aleyhinde kullanılamaması yönündedir. Bu görüşün, Ebû Zeyd ed-Debûsî'den itibaren çoğunluğun görüşü olduğu görülmektedir.

İstishâb ile ilgili örnekler incelendiğinde istishâbın sadece def için delil olması konusunda zikredilen meselenin, usûl eserinde hangi yönde görüşü tercih ederse etsin mezhep furû'unda farklı yaklaşımlara gidilmediği görülür. Bu durum ya İbnü'l-Hümâm'da görüldüğü üzere istishâb lafzını kullanarak açıkça aynı görüş tercih edildiği, ya da Alâüddîn es-Semerkandî'de görüldüğü üzere istishâba dair zikredilen hükümlerde istishâb kavramı yerine zâhir kavramı kullanılarak açıklık getirildiği görülür.

Son olarak delilsizlik ile ilişkili olarak aktarılan bu tür istidlallerin mutlak olarak değerlendirilmediği, genellikle kabul edilmemesi konusunda tafsilata yer verildiği belirtilmelidir. Delilsizlik bağlamında ele alınan istishâb delili de mutlak olarak reddedilmemiş, muğayyir delilin bulunmaması hakkında hâsıl olan bilgiye nazaran amel edilip edilmeyeceği belirtilmiştir. Son bölümde de görüldüğü üzere istishâb delili ile

ilgili kâideler genellikle mevcut durumun muhâfaza edilmesine ve sürekliliğinin sağlanmasına yöneliktir. Ancak bu durum kendilerinden daha kuvvetli bir delilin bulunmaması şartına bağlıdır. Debûsî'nin de belirttiği üzere delilsizlik ile ihticâc kapsamında değerlendirilen istishâb delili ile doğru sonuca ulaşmak, onun uygulanması konusunda son derece dikkat ve ihtimâm gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

ABDÜLAZİZ BUHÂRÎ, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed (ö. 730/1330), *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tıbâ'a ve'n-Neşr, Kâhire 1416/1995.

ABDÜNNEBÎ Abdürresûl el-Ahmed en-Nekrî, *el-Câmi'u'l-ulûm fî istilâhâtî'l-'ulûm ve'l-fünûn*, (*Düstûru'l-ulemâ* diye meşhur), Matbaatü Dâirati'l-Maârif en-Nizâmiyye, Haydarabad ty, I-II.

AHÎZÂDE, Abdülhalîm b. Muhammed er-Rûmî (ö. 1013/1604), *Risâle fî mebhâsi'l-istishâb*, Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi, nr. 246.

AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî (ö. 241/855), *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvut ve diğerkleri, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1421/2001, I-XLV.

ÂLÎ ÂBÎD, Halid b. Bekr "Hakîkatü'l-ilhâm ve medâ ihticâci bihi", *Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye*, sy. 147, 1430, 205-272

ALÎ HAYDAR EFENDÎ, Eminefendizâde Küçük Ali Haydar Efendi (1853-1354/1935), *Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, Matbaa-i Tevsî-i Tıbbât, İstanbul 1330, I-IV.

ALÎ ULVÎ, *Telhîs-i Kavâid-i Külliyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye*, İstanbul 1317.

ARÛSÎ, Hâlid b. Muhammed el-Arûsî, "Mes'etü'l-ihticâc bi ademi'd-delîl", *Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye*, sy. 151, s. 249-308.

ÂTIF MEHMED BEY, Kuyucaklızâde (1850-1898), *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeden Kavâ'id-i Külliyye Şerhi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1327.

AYDIN, Mehmet Akif, "Muhammed Kadri Paşa", *DİA*, XXX, 549.

AYNÎ, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed (ö. 855/1451), *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1420/2000, I-XIII.

BÂBERTÎ, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd (ö. 786/1384), *el-Înâye ale'l-Hidâye*, (İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadîr* şerhi ile birlikte), Dârü'l-Fikr, y.y. t.y., I-X.

_____, *et-Takrîr li Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, (thk. Halef Muhammed el-Muhammed, Beyân babından ahvâl-i müçtehidin sonuna kadar, Basılmamış Doktora Tezi, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü's-Şerî'a ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye 1417/1997, I-II).

BÂHÜSEYN, Yakub Abdülvehhâb, *Kâidetü el-yakîn lâ yezâlû bi's-şekk*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1421/2000.

_____, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1418/1998.

BALTACI, Muhammed, *Menâhicü't-teşrî'î'l-İslâmî fi'l-karnî's-sânî el-hicrî*, Dârü's-Selâm, Kâhire 1428/2007, I-II.

BARDAKOĞLU, Ali, “İstishâb”, *DÎA*, XXIII, 376-381.

BAŞOĞLU, Tuncay, *Hicrî Beşinci Asır Fıkıh Usûlü Eserlerinde İllet Tartışmaları*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.

_____, “İleti Tespit Metodlarından Tard ve Tard Ehline Yönelik Tenkitler”, *SÜİFD*, 6, 2002, s. 141-160.

BÎHÂRÎ, Muhibbullah b. Abdîşşekûr (ö. 1119/1707), *Müsellemü's-sübût*, (Bahrülulûm el-Leknevî'nin *Fevâtihu'r-rahamût*'u ile birlikte), tsh. Abdullah Mahmûd, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1433/2002, I-II.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Fıkıh İlmi-İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, hzr. Abdullah Kahraman, Nizamiye Akademi, İstanbul 2016.

BORNU, Muhammed Sıdkı b. Ahmed, *el-Vecîz fi idâhi kavâidi'l-fikhi'l-küllîyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1416/1996.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870), *el-Câmiu's-sahîh*, Dârü's-Selâm, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır, y.y. 1422/2002, I-IX.

BURHÂNÜDDÎN EL-BUHÂRÎ, Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Merginânî (ö. 616/1219), *el-Muhîtü'l-Burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2004, I-IX.

BURSALI MEHMED TÂHİR (1861-1925), *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, I-III.

CESSÂS, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî (ö. 370/981), *el-Fusûl fî'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşmî, Kuveyt 1414/1994, I-IV.

_____, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî, Dârü'l-İhyâ et-Türâsü'l-Arabî, Beyrut 1412/1992, I-V.

CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd (ö. 400/1009), *es-Sihâh: Tacü'l-lügâ ve sihâhu'l-arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, Daru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1999.

CEZÂİRÎ, Muhammed Simâ'î, *Nazariyyetü'l-asl ve'z-zâhir fî'l-fikhi'l-İslâmî*, Dâru İbni Hazm, Beyrut 1426/2005.

CÜRCÂNÎ, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf (ö. 816/1413), *et-Ta'rîfât*, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1985.

ÇALIŞ, Halit, “Kâsır İlletle Ta'lil Tartışmalarına Metodolojik Bir Katkı”, *Usûl İslam Araştırmaları*, sy. 4, Temmuz-Aralık 2005, s. 73-98

DEBÛSÎ, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. Îsâ (ö. 430/1039), *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meys, Beyrut 1407.

_____, *Takvîmü usûli'l-fikh ve tahdîdü edilleti's-Şer'*, thk. Abdürrahîm Ya'kub, Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, Riyad 1429, I-III.

_____, *Te'sîsü'n-nazar*, thk. Mustafa Muhammed el-Kabbânî ed-Dimeşkî, Dâru İbn Zeydûn, Beyrut ty.

DÖNMEZ, İbrahim Kafi, *İslâm Hukukunda Kaynak Kavramı ve VIII. Asır İslam Hukukçularının Kaynak Kavramı Üzerindeki Metodolojik Ayrılıkları*,

Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İstanbul 1981.

DUMLU, Emrullah, “Ebû Yusuf’un “Örfe Dayalı Nassın Örf Değiştiğinde Değişebilirliğine” İlişkin Görüşünün Tespit ve Tetkiki”, *İHAD*, sy. 28, y. 2016, s. 81-116.

DUVEYHÎ, Ahmed b. Abdullah b. Muhammed, “el-İstishâbü’l-maklûb: Tahkîmü’l-hâl”, *Mecelletü Câmîati’l-İmâm Muhammed b. Su‘ûd el-İslâmiyye*, sy. 1, 2007, s. 90-169.

_____, *Kâidetü’l-asl fî’l-eşyâ el-ibâha*, el-Memleketü’l-Arabiyyetü’s-Suûdiyye, 1428/2007.

DÜREYNÎ, Fethî, *Buhûs mukârene fî’l-fikhi’l-İslâmî ve usûlihî*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1429/2008, I-II.

EBÜ’L-BEKÂ EL-KEFEVÎ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî (ö. 1095/1684), *el-Küllîyyât: Mu‘cem fî’l-mustalahât ve’l-furûkî’l-lügaviyye*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1419/1998.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî (ö. 275/889), *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut t.y., I-IV.

EMÎR PÂDİŞAH, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî el-Mekkî (ö. 987/1579), *Teyisîru’t-Tahrîr*, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1351, I-IV.

FEYYÛMÎ, Ebü’l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî (ö.770/1368-69), *el-Misbâhu’l-münîr fî’ş-şerhî’l-kebîr*, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1987.

FUDAYL ÇELEBÎ, Zenbillizâde Fudayl b. Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Aksarâyî (ö. 991/1583), *Tenvî‘u’l-usûl*, (thk. Korkmaz, Ömer, *Zenbillizâde Fudayl Çelebî’nin Tenvî‘u’l-usûl Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*,

Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Adana 2014).

GELİBOLULU MEHMED RİFAT, *Tevâfukât-ı Kavâid-i Külliyye*, Vilâyet Matbaâsı, İzmir 1313.

GÜZELHİSÂRÎ, Mustafa Hulûsi (ö. 1253/1837), *Menâfi‘u‘d-dekâik fî şerhi Mecâmi‘i‘l-hakâik*, Matbaa-i Amire, y.y. 1288.

HABBÂZÎ, Celâleddîn Ömer b. Muhammed (ö. 691/1292), *el-Mûğnî fî usûli‘l-fikh*, thk. Muhammed Mazhar Bekâ, Câmiatü Ümmi‘l-Kurâ, Mekke 1403.

HABERGETİREN, Ömer Faruk, “Mecelle Şârihi Ali Haydar Efendi ve Mefkûd Risâlesi”, *İHAD*, sy. 22, 2013, s. 493-516.

HÂDİMÎ, Ebû Saîd Muhammed b. Muhammed (ö. 1168/1755), *Mecâmi‘u‘l-hakâik ve‘l-kavâ‘id ve cevâmiu‘r-ravâik ve‘l-fevâid*, thk. Hâlid ‘Azîzî, Müessesetü‘r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 1437/2016.

HALÎL B. AHMED, Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî (ö. 175/792), *Kitâbü‘l-ayn*, thk. Abdülhamîd Hindâvî, Dârü‘l-Kütübi‘l-‘İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

HAMEVÎ, Ebü‘l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî el-Mısırî (ö. 1098/1687), *Gamzü ‘uyûni‘l-besâir şerhu kitâbi‘l-Eşbâh ve‘n-nezâir*, Dârü‘l-Kütübi‘l-‘İlmiyye, Beyrut 1405/1985, I-IV.

HASKEFÎ, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî (ö. 1088/1677), *İfâdatü‘l-envâr ‘alâ usûli‘l-Menâr*, thk. Muhammed Berakât, Mektebetü‘l-İmâm el-Evzâ‘î, Dımaşk 1429/2008.

HAZNE, Heysem Abdülhamîd Ali, *el-İhtilâfâtü‘l-usûliyye beyne medraseteyi‘l-Irak ve Semerkand ve eseruha fî usûli‘l-fikhi‘l-Hanefî*, Basılmamış Doktora Tezi, el-Câmi‘atü‘l-Ürdüniyye, 2004.

_____, *Tatavuru‘l-fikri‘l-usûliyyi‘l-Hanefî*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü Âli‘l-Beyt, 1998.

HİNDÂVÎ, Hasan b. İbrâhîm, *el-İctihâdü'l-istishâbî ve eseruhû fî'l-fıkhi'l-islâmî*, Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 1425/2004.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn b. Ömer el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836), *Minhatü'l-hâlik ale'l-Bahri'r-râik*, (İbn Nüceym'in *el-Bahrü'r-râik*'i ile birlikte), Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, y.y. t.y., I-VIII.

_____, *Nesemâtü'l-eshâr, İdâratü'l-Kur'ân ve'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye*, Karatâşî t.y.

_____, “Neşrû'l-'arf fî binâi ba'zi'l-ahkâm 'ala'l-örf”, *Mecmûatü Rasâil-i İbn Âbidîn*, y.y. t.y.

_____, *Reddû'l-muhtâr 'ala'd-Dürri'l-muhtâr şerhi Tenvîri'l-ebâr*, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1412/1992, I-VI.

_____, “Şerhu 'Ukûdi resmi'l-müftî”, *Mecmûatü Rasâil-i İbn Âbidîn*, y.y. t.y., I, 10-52.

_____, “Şifâü'l-'alîl ve bellü'l-ğalîl fî hukmü'l-vasiyyeti bi'l-hatemât ve't-tehâlîl”, *Mecmûatü Rasâil-i İbn Âbidîn*, y.y. t.y., I, 152-207.

_____, *el-'Ukûdü'd-dürriyye fî tenkîhi'l-Fetâva'l-Hamîdiyye*, Dârü'l-Ma'rife, y.y. t.y., I-II.

İBN ÂBİDÎNZÂDE, Alâüddîn Muhammed b. Muhammed Emîn b. Ömer el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1306/1889), *Kurratü 'uyûni'l-ahyâr li tekmileti Reddi'l-muhtâr*, (*Reddû'l-muhtâr*'ın sonunda XI. ve XII. ciltler), thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 1423/2003, I-XIII.

İBN DÜREYD, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen el-Ezdî el-Basrî, *Kitâbu cemhereti'l-lüğa*, thk. Remzi Münîr el-Ba'lebekkî, Beyrut 1987.

İBN EMÎRU HÂC, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed (ö. 879/1474), *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, (tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1999.

İBN FÂRİS, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ er-Râzî el-Kâzvînî el-Hemedânî (ö. 395/1004), *Mu'cemü'l-lüğâ*, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan, Dârü'l-Fıkr, Beyrut 1986.

İBN KUTLUBOĞA, Ebü'l-Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa es-Sûdûnî (ö. 879/1474), *Hulâsatü'l-efkâr şerhu Muhtasaru'l-Menâr*, thk. Hafız Senâullah ez-Zâhidî, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1424/2003.

İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/887), *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâü Kütübî'l-Arabî, y.y. t.y, I-II.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, Kâhire t.y..

İBN MELEK, İzzüddîn Abdullatif b. Abdülaziz Fırışte (ö. 801/1398), *Şerhu Menâri'l-envâr*, İstanbul, Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1292.

İBN NÜCEYM, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî'nin (ö. 970/1563), *el-Bahrü'r-Râik şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, y.y. t.y., I-VIII.

_____, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1999.

_____, *Fethu'l-gaffâr bi şerhi'l-Menâr*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.

_____, *Resâilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye*, thk. Muhammed Ahmed Serâc, Ali Cum'a, Dârü's-Selâm, Kâhire 1419/1998.

İBN NÜCEYM, Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî (ö. 1005/1596), *en-Nehru'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, thk. Ahmed İzzî, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2002, I-III.

İBNÜ'L-HANBELÎ, Ebû Abdillâh Radiyyüddîn Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî el-Hanefî (ö. 971/1563), *Envârü'l-halek 'alâ Şerhi'l-Menâr li'bni Melek*, (İbn Melek'in Şerhi ile birlikte), İstanbul, Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, 1292.

İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî (ö. 861/1457), *Fethu'l-kadîr*, Dârü'l-Fıkr, y.y. t.y., I-X.

_____, *et-Tahrîr fî ilmi'l-usûl*, (İbn Emîru Hâc'ın şerhiyle birlikte), tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1999.

İBNÜ'S-SÂÂTÎ, Muzafferüddîn Ahmed b. Ali (ö. 694/1295), *Nihâyetü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*, thk. Sa'd b. Garîr b. Mehdî es-Sülemî, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1418.

İLTAŞ, Davut, *Fıkıh Usulünde Mütakellimîn Yönteminin Delâlet Anlayışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006.

_____, "Üsmendî", *DİA*, XLII, 388-389.

İTKÂNÎ, Kivâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer el-Fârâbî (ö. 758/1357), *et-Tebyîn*, thk. Sâbır Nasr Mustafa Osman, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1999/1420, I-II.

İZMÎRÎ, Mevlânâ Mehmed (ö. 1165/1751), *Hâşiye 'alâ Mir'âti'l-usûl*, Matbaatü'l-Hâc Muharrem Efendi el-Bosnevî, İstanbul 1285, I-II.

İZMİRLÎ, İsmail Hakkı (1869/1946), *İlm-i Hilâf*, İstanbul 1330.

KÂKÎ, Kivâmüddîn Muhammed b. Muhammed (ö. 749/1348) *Câmi'u'l-esrâr fî şerhi'l-Menâr*, thk. Fadlurrahmân Abdülğafûr el-Afgânî, Mektebetü Nizârû Mustafa el-Bâz, Suûd 1426/2005.

KÂSÂNÎ, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed (ö. 587/1191), *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986, I-VII.

KEFEVÎ, Mahmûd b. Süleyman (ö. 990/1582), *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, Ragıppaşa nr. 1041.

KEFRÂVÎ, Es'ad Abdulğânî Seyyid, *el-İstidlâl 'inde'l-usûliyyîn*, Kahire, Dârü's-Selâm, 2002.

KEMÂLPASAĞÂDE, Şemsüddin Ahmed b. Süleyman b. Kemâlpaşa (ö. 940/1534), *Tağyîru't-Tenkîh fî'l-Usûl*, Cemâl Efendi Matbaası, İstanbul 1308.

KERHÎ, Ebü'l-Hasen Ubeydullah (ö. 340/952), *Risâle*, thk. Mustafa Muhammed el-Kabbânî ed-Dımeşkî, (Debûsî'nin *Te'sîsü'n-nazar*'ı ile birlikte), Dâru İbn Zeydûn, Beyrut ty.

KIZILKAYA, Necmettin, *Haneî Mezhebi Bağlamında İslâm Hukukunda Küllî Kâideler*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.

KOCA, Ferhat, "Mücmel", *DİA*, XXXI, 453-454.

KUREŞÎ, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Mısrî (ö. 775/1373), *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-Haneîyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Hicr li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, y.y. 1413/1993, I-IV.

LÂMİŞÎ, Ebu's-Senâ Mahmûd b. Zeyd (ö. Hicri altıncı asrın ilk yarısı), *Kitâb fî usûli'l-fikh*, thk. Abdülmecid Türkî, Darü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1995.

LEKNEVÎ, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed (1848-1304/1886), *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Haneîyye*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut t.y.

_____, *en-Nâfi'u'l-kebîr li men yütâli'u el-Câmi'a's-sağîr*, İdâratü'l-Kur'ân ve'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1411/1990.

MAHMÛD HAMZA, Mahmûd Hamza b. Muhammed Nesîb b. Hüseyin b. Yahyâ el-Hüseyinî (1821-1887), *el-Ferâidü'l-behiyye fî'l-kavâ'id-i'l-fikhiyye*, Matbaatü Habîb Efendi, Şam 1298.

MATRÛDÎ, Ali b. Abdülazîz b. İbrâhîm, "Kâidetü'l-asl idâfetü'l-hâdis ilâ akrabi evkâtihi ve tatbîkâtuha", *Mecelletü'l-Câmiati'l-Fıkhiyye es-Suûdiyye*, sy. 13, y. 1433/2012, s. 11-74.

MECELLE CEMİYETİ, *Mecelle Mazbatası*, (Kuyucaklızâde Âtîf Mehmed Bey'in *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeden Kavâ'id-i Külliyye Şerhi*'nin başında), Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1327.

MEDKÛR, Muhammed Sellâm, *Nazariyyetü'l-ibâha 'inde'l-usûliyyîn ve'l-fukahâ*, Dâru'n-Nehdâ el-Arabiyye, 1984.

MERGÎNÂNÎ, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî (ö. 593/1197), *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut t.y., I-IV.

MESUD EFENDİ EL-KAYSERÎ (1310-1892), *Mir'ât-ı Mecelle*, yy. 1302.

MEVSİLÎ, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd (ö. 683/1284), *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Mahmûd Ebû Dakîka, Matbaatü'l-Halebî, Kahire 1356/1937, I-V.

MEYDÂNÎ, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dimaşkî (ö. 1298/1881), *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut t.y., I-IV.

MOLLA CİVEN, Ahmed b. Ebî Saîd el-Leknevî (ö. 1130/1718), *Nûru'l-envâr fî şerhi'l-Menâr*, thk. Fethî Mevlân Abdülvâhid el-Hâlidî ve diğerleri, Dâru Nûru's-Sabâh-Mektebetü Emîr, Lübnan 2015.

MOLLA FENÂRÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Hamza (ö. 834/1431), *Fusûlü'l-bedâi' fî usûli's-şerâi'*, thk. Muhammed Hasan, Beyrut 2006, I-II.

MOLLA HÜSREV, Muhammed b. Firâmuz (ö. 885/1480), *Mir'âtü'l-usûl şerhu Mirkâtî'l-vusûl*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1312.

_____, *Dürrü'l-hukkâm fî şerhi gureri'l-ahkâm*, Mîr Muhammed Kütüphâne, I-II.

MUHAMMED KADRÎ PAŞA, (ö. 1306/1888), *Mürşidü'l-hayrân ilâ ma'rifeti ahvâli'l-insân fî'l-mu'âmelâti's-şer'iyye 'alâ mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak 1308/1891.

MUHİBBÎ, Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh el-Ulvânî el-Hamevî ed-Dimaşkî (ö. 1111/1699), *Hulâsatü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*, el-Matbaatü'l-Vehbiyye, Mısır, 1284, I-IV.

MUSÂRAVE, Avnî Ahmed Muhammed, *el-İstishâb: Hücciyetühû ve eseruhû fî'l-ahkâmi'l-fikhiyye*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atü'n-Necâh el-Vataniyye Külliyyetü'd-Dirâsâtî'l-'ulyâ, 1424/2003.

MÜSLİM, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, el-Câmiu's-sahîh, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut t.y., I-V.

NÂZIRZÂDE, Muhammed b. Süleymân (ö. h. XI. asrın ikinci yarısı), *Tertîbü'l-leâlî fî silki'l-emâlî*, thk. Hâlid b. Abdülazîz b. Süleymân, Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, Riyad 1425/2004, I-II.

NEDVÎ, Alî Ahmed, *el-Kavâidü'l-fikhiyye: mefhûmühâ, neş'etühâ, tatavvuruhâ, dirâsetü müellefâtihâ, edilletuhâ, mühimmetuhâ, tatbîkâtuhâ*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1414/1993.

NESÂÎ, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (ö. 303/915), *es-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Haleb 1406/1986, I-VIII.

NESEFÎ, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed (ö. 710/1310), *Kenzü'd-dekâik*, thk. Said Bektaş, Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, y.y. 1432/2011.

_____, *Keşfü'l-esrâr şerhu'l-musannif ale'l-Menâr*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y., I-II.

_____, *Şerhu Hâfızüddîn en-Nesefî li kitâbi'l-Müntehâb fî usûli'l-mezheb*, thk. Salim Ögüt, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü's-Şerî'a ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, Mekke 1408/1988.

ÖNDER, Muharrem, “Farklı İçtihadî Görüşlerden En Az Miktarı Esas Alma (El-A'hzu bi Ekalli Mâ Kıyle) Prensibi”, *İHAD*, sy. 17, 2011, s. 167-192.

_____, *Hanefî Mezhebinde İstihsân Anlayışı ve Uygulaması*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2014.

ÖZEN, Şükrü, “Teâruz”, *DİA*, XL, 208-211.

ÖZER, Hasan, “Pîrîzâde İbrahim ve “Mezhebi’l-İmâmi’l-A‘zam” İsimli Risalesinin Tahkik ve Tercümesi”, *İHAD*, sy. 19, 2012, s. 327-341.

PEKCAN, Ali, “İslâm Hukuk Literatüründe Fıkhın Genel Kurallarına Dair İlk Risale (Kerhî’nin (ö. 340/952) “*el-Usûl*” Adlı Risâlesinin Çeviri ve Değerlendirilmesi), *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. XVI, sy. 2, 2003, s. 297-307.

PEŞE, Ahmet Muhammet, “Maslahat-ı Mürsele’nin Hanefî Usûl Düşüncesinde Hangi Tür Vasıflara Denk Düştüğü Sorunu”, *İHAD*, sy. 29, 2017, s. 75-88.

PEZDEVÎ, Ebü’l-Usr Fahrü’l-İslâm Ali b. Muhammed (ö. 482/1089), *Usûlü’l-Pezdevî*, (Keşfü’l-esrâr şerhiyle), el-Fârûku’l-Hadîse li’t-Tıbbâ’a ve’n-Neşr, Kâhire 1416/1995.

PÎRÎZÂDE İBRÂHÎM, Burhânüddîn İbrâhîm b. Hüseyin b. Ahmed (ö. 1099/1688), *‘Umdetü zevi’l-besâir li halli mühimmâti’l-Eşbâh ve’n-Nezâir*, thk. Saffet Köse, İlyas Kaplan, Mektebetü’l-İrşâd, İstanbul 2016, I-II.

RÂMUŞÎ, Hamîdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî ed-Darîr el-Buhârî (ö. 666/1268), *Kitâbü’l-fevâid ‘alâ Usûli’l-Pezdevî*, (thk. Ahmed b. Ebû Bekir b. Mahmûd Cevmî, Kıyas bâbının başından kitabın sonuna kadar, Basılmamış Doktora Tezi, Câmiatü Ümmi’l-Kurâ, Külliyyetü’s-Şerî‘a ve’d-Dirâsâtî’l-İslâmiyye, el-Memleketü’l-Arabiyyetü’s-Suûdiyye 1432/2010.)

RAŞÎD, Ahmed b. Abdurrahmân b. Nâsır, *el-Asl ve’z-zâhir fi’l-kavâidi’l-fikhiyye*, Riyad Camiatü’l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye, 1429/2008.

REMLÎ, Hayruddîn b. Ahmed b. Alî el-Eyyûbî el-Uleymî el-Fârûkî (ö. 1081/1671), *el-Fetâva’l-Hayriyye li nef’i’l-berriyye ‘alâ mezhebi’l-İmâmi’l-A‘zâm Ebî Hanîfe*, el-Matbaatü’l-Kübrâ el-Mîriyye, Bulak 1300, I-II.

REŞÎD PAŞA (ö. 1918), *Rûhu’l-Mecelle*, İstanbul, 1326, I-IV.

RUHÂVÎ, Şerâfüddîn Yahyâ b. Karaca (ö. 942/1535), *Hâşiyetü İbn Melek*, (İbn Melek’in Şerhi ile birlikte), İstanbul, Dârü’t-Tıbbâti’l-Âmire, 1292, I-II.

SADREDDÎN EFENDÎ, Abdülkâdir el-Kangırî (ö. 1349/1931), *ez-Zerî'a ilâ 'ilmiş-şerî'a*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1311.

SADRÜŞŞERÎÂ, Ubeydullah b. Mes'ud el-Mahbûbî (ö. 747/1346), *et-Tavzîh şerhu't-Tenkîh*, (Teftazânî'nin *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki't-Tenkîh*'i ile birlikte), Daru'l-Erkâm, Beyrut ty, I-II.

SAYMERÎ, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali (ö.436/1045), *Kitâbü Mesâili'l-hilâf fî usûli'l-fikh*, thk. . Abdulvâhid Cehdânî, (Eserin tahkiki, muhakkıkın doktora tezinin ikinci kısmıdır. bkz. Abdelouahad Jahdani, *Kitâb Masâil al-Hilâf fî Usûl al-Fiqh, Les problemes de divergences en methodologie juridique de Husayn b. 'Alî al-Saymari*, Universite de Provence-Aix-Marseille, 1991)

_____, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbühü*, 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1405/1985.

SEMERKANDÎ, Alâüddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 539/1144), *Mizânü'l-usûl fî netâici'l-'ukûl*, thk. Abdülmelîk Abdurrahman es-Sâ'dî, Medine 1987, I-II.

_____, *Tuhfetü'l-fukahâ*, Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1414/1994, I-III.

SERAHSÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl (ö. 483/1090), *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrut 1973, I-II.

_____, *el-Mebsûd*, Dârü'l-Marife, Beyrut t.y., I-XXX.

SEYDİŞEHRÎ, Mahmud Esad b. Emin (1856-1918), *Telhîs-i Usûl-i Fikh*, M. Nikolayidi Matbaası, İzmir 1313/1895.

SİĞNÂKÎ, Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî (ö. 714/1314), *el-Kâfî şerhu'l-Pezdevî*, thk. Fahreddin Seyyid Muhammed Kânit, 5 cilt, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 2001.

_____, *Kitâbü'l-vâfî fî usûli'l-fikh*, thk. Ahmed Muhammed Hamûd el-Yemânî, Basılmamış Doktora Tezi, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü's-Şerî'a ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye 1417/1997, I-V.

SOFUOĞLU, Hadi, “Şâkir el-Hanbelî / Hanbelîzâde Muhammed Şâkir (1876-1958) ve Fıkıh Usulü Adlı Eseri”, *İHAD*, sy. 7, 2006, s. 529-540.

ŞÂKİR EL-HANBELÎ, *Usûlü’l-fikhi’l-İslâmî*, Matbaatü’l-Câmiati’s-Sûriye, y.y. 1328/1948.

ŞÂŞÎ, Nizâmüddîn el-Hanefî (ö. VII. asır), *Usûlü’ş-Şâşî*, tlk. Bereketullah b. Muhammed el-Leknevî, Dımaşk, Daru İbni Kesîr, 1432/2011.

ŞELEBÎ, Ebû’l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed (ö. 1021/1613), *Hâşiye alâ Tebyîni’l-hakâik*, (Zeylaî’nin *Tebyînü’l-hakâik*’i ile birlikte), el-Matbaatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak 1315, I-VI.

ŞEYBÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad (ö. 189/805), *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1433/2012, I-XIII.

_____, *el-Hucce ‘alâ ehli’l-Medîne*, thk. Mehdî Hasan el-Keylânî el-Kâdirî, ‘Âlemü’l-kütüb, Beyrut 1403, I-IV.

ŞEYHÎZÂDE, Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân (Dâmad Efendi) (ö. 1078/1667), *Mecme‘u’l-enhur fî şerhi Mülteka’l-ebhur*, Dâru İhyâü’t-Türâsü’l-Arabî, y.y. t.y., I-II.

TÂCÎ, Muhammed Hibetullah b. Muhammed (ö. 1224/1810), *et-Tahkîku’l-bâhir şerhu’l-Eşbâh ve’n-nezâir li İbn Nüceym*, (thk. Müslim b. Buhey b. el-Fezzî el-Cühenî, Kitabın başından ‘Yakîn şekk ile zâil olmaz’ kâidesinin sonuna kadar, Basılmamış Doktora Tezi, el-Câmiatü’l-İslâmiyye, Külliyyetü’ş-Şerî‘a, el-Medînetü’l-Münevvera 1430, II. Cilt).

TÂÎ, Ahmed Uleyvî Hüseyin, *el-Edilletü gayru’l-mu‘tebera ‘inde cumhûri’l-usûliyyîn*, Dâru’n-Nefâis, Amman 2011.

TEFTAZÂNÎ, Sa‘düddîn Mes‘ud b. Ömer (ö. 792/1390), *et-Telvîh ilâ keşfi hakâiki’t-Tenkîh*, Daru’l-Erkâm, Beyrut t.y., I-II.

- TEHÂNEVÎ**, Muhammed b. Ali b. Ali (ö. 1158/1745), *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn*, Mektebetu Lübnan Naşirûn, Beyrut 1997, I-II.
- TİRMİZÎ**, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî (ö. 279/892), *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri, Mısır 1395/1975, I-V.
- ‘UTEYBÎ**, Gâzî b. Mürşid b. Halef, “İstishâbu'l-icmâ‘ fi mahalli'n-niza‘”, *Mecelletü Câmi‘ati Ümmi'l-Kura‘ li Ulûmi’ş-Şerîa ve’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye*, sy. 51 (Muharrem 1432).
- ÜSMENDÎ**, Alâuddîn Muhammed b. Abdülhamîd (ö. 552/1158), *Bezlü’n-nazar fi’l-usûl*, thk. Muhammed Zeki Abdülberri, Kahire 1992.
- YALÇI**, Nurhayat Haral, *İlk Beş Asır Usûlü’l-Fıkıh Literatüründe İstishâb Delili*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- YAMAN**, Ahmet, “Bir Kavram Olarak ‘Fıkıh Kâideleri’ ya da İslâm Hukukunun Genel İlkeleri”, *Marife*, y. 1, sy. 1, 49-75.
- YAMUK**, Mahmut, *İslam Hukuk Usûlünde İstihsan ve Maslahat-ı Mürsele İlişkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- YIGIN**, “Klasik Fıkıh Usûlünde Taklîdin Bilgi ve Amel Değeri: Genel Bir Bakış”, *İHAD*, sy. 24, 2014, s. 109-126.
- YILMAZ**, Okan Kadir, “Tahkîku ‘Risâle fi mefhûmi’l-muhâlefe’ li Ahîzâde Abdülhalîm Efendi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 34 (2015): 53-134.
- YURDAGÜR**, Metin, “Haşviyye”, *DİA*, XVI, 426-427.
- ZEBÎDÎ**, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî (ö. 1205/1791), *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve diğerleri, Vizâratü'l-İ‘lâm, Kuveyt 1413/1993.

ZERKÂ, Ahmed b. Muhammed (ö. 1357/1938), *Şerhu'l-kavâ'idi'l-fikhiyye*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1409/1989.

ZEYLAÎ, Fahrüddîn Osman b. Ali (ö. 743/1343), *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak 1315, I-VI.

ÖZGEÇMİŞ

1989’da İzmit’te doğdu. 2014 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Aynı yıl Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi’nde yüksek lisans programına yerleşti. Aralık 2014’ten itibaren Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi’nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır.

